



SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXVII / 2019
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ



SLEZSKÝ SBORNÍK 117 / 2019, ČÍSLO 1

SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický
Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Saheb, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku
Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika
e-mail: slsb@szm.cz
web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 1. 8. 2019

Vychází 2x ročně
Evidenční číslo MK: E 1240
ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:
KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD
E-mail: postmaster@kubon-sagner.de
MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC
Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz
Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskarnknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2019

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / ARTICLES

Janusz SPYRA: *Fetysz początku a nowożytna historiografia klasztorna. Przypadek benedyktynów w Orłowej oraz dominikanów w Cieszynie* 5–21

Marie GAWRECKÁ: „Kam s ní?“ *Snahy o zřízení nové německé univerzity v předlitavské části habsburské monarchie v poslanecké sněmovně říšské rady v letech 1872–1875* 23–41

Ivana KOLÁŘOVÁ: *Bezpečnostně-politické poměry na Frývaldovsku v letech 1918–1938 očima pořádkového aparátu* 43–70

Lubomír HLAVIENKA: *První období existence závodních rad. Květen až říjen 1945* 71–85

Jiří KNAPÍK: *Amatérské divadlo v Opavě 1945–1955* 87–105

Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK: *Místo kultury ve vývoji řecké minority v českých zemích (s ohledem na vývoj v regionu Jesenicka)* 107–120

Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices 121–129

Ed. Martin NODL, Středověká univerzitní vzdělanost (*Michael Lužný – Blanka Zilynská*); Jan KOUBA, Slovník staročeských hymnografů (13. – 18. století) (*Jakub Ivánek*); Halina DUDAŁA – Beata GAJ, Łacińskie epigramy Ks. Gotfryda Karola Eichbergera z Bojszów (*David Pindur*); Ivo CERMAN a kol., Střední Čechy 1918/2018. Průvodce historií (*Jiří Knapík*).

Kronika / Chronicle 131–135

Všichni, kdož jste je znali, vzpomeňte na ně... K úmrtí Jaromíra Breuera a Michala Salomonoviče (*Kamila Poláková*); Hana Podešvová-Dymerová (k třicátému výročí úmrtí) (*Pavel Šopák*).

Bibliografická příloha / Bibliography 137–139

Autoři / Autors 141



FETYSZ POCZĄTKU A NOWOŻYTNA HISTORIOGRAFIA KLASZTORNA. PRZYPADEK BENEDYKTYNÓW W ORŁOWEJ ORAZ DOMINIKANÓW V CIESZYNIE

Janusz Spyra

Janusz Spyra: Early Beginnings and Modern Monastery Historiography. The Case of the Benedictines in Orłowa and the Dominicans in Cieszyn.

In their research, historians repeatedly use information that was recorded in the works of their predecessors, assuming that they could have had access to sources that have been destroyed. In the case of religious historiography, it is also assumed that there is a credible tradition within individual congregations. For this reason, authors often feel exempted from the obligation to carefully verify information that was passed on. This is the case of the Benedictine monasteries in Orłowa and the Dominican monasteries in Cieszyn, which some historians accept, as earlier authors, that they were founded in 1211 and 1225, respectively. In fact, such early dates of the foundation of both institutions are the work of religious historiography from the eighteenth century, which is shown in the article on the basis of an analysis of sources and historical context.

Key words: Silesia, Orlová, Těšín, Monastery, Church History, Benedictines, Dominicans, Legends

Nie jest odkrywczym stwierdzenie, że w sytuacji braku zachowanych źródeł historycy często przywołują „fakty“, na których brak potwierdzenia, ale które funkcjonują w dawniejszej literaturze. Zakłada się m.in., iż starsi autorzy mogli mieć dostęp do źródeł, które w międzyczasie uległy zniszczeniu. Odnosi się to także do historiografii zakonnej, która stawia sobie za cel nakreślenie początków i dziejów określonych wspólnot, czasami istniejących przez stulecia. W tym przypadku przyjmuje się dodatkowo istnienie określonej „tradycji” zakonnej, przekazywanej przez wieki, która nawet jeśli wcale, albo bardzo późno została utrwalona na piśmie, powinna zachowywać przynajmniej przybliżone wiadomości o czasach dawniejszych. Dotyczy to zwłaszcza sytuacji, w których najstarsze dokumenty uległy zatraceniu, jak w przypadku obu przywołanych w tytule instytucji klasztornych (w Orłowej oraz w Cieszynie), których dokumentacja została zniszczona w okresie reformacji. Dyskusja na temat ich początków trwa od ponad dwustu lat, a ważnym jej elementem są informacje zaczerpnięte z XVIII-wiecznych rękopisów, które stały się obiegowym argumentem w sporze toczonym przez badaczy. Zwyczajowo, z przyczyn o których niżej, najczęściej łączą oni kwestię powstania klasztoru benedyktynów w Orłowej oraz dominikanów w Cieszynie, choć dotyczą różnych zgromadzeń zakonnych i miejscowości odległych o kilkanaście kilometrów. Nikt jednak dokładnie wspomnianych nowożytnych źródeł nie przebadał, co jest zadaniem niniejszego artykułu.

1. Problem interesował już twórcę cieszyńskiej regionalnej historiografii, prefekta katolickiego gimnazjum w Cieszynie Leopolda Jana Szersznika (1747–1814), założyciela muzeum i najstarszej w mieście biblioteki. Szersznik niczego nie opublikował na interesujący nas temat, ale krytycznie oceniał dzieło wiedeńskiego pijara, Reginalda

Kneifla, który w swojej „Topografii Śląska Austriackiego” stwierdził, że w 1268 r. okolice Orłowej wydzielono z domeny książęcej i przekazano benedyktynom, których przeniesiono tu z Cieszyna.¹ W tym czasie była znana tradycja, iż opactwo w Orłowej powstało już w 1210 roku,² znał ją także cieszyński prefekt. Do dalszych dyskusji Szersznik przyczynił się tym, iż w 1805 r. skopiował do swoich zbiorów rękopis autorstwa Lamberta Klönna pt. „*Deductio iuris in bona Coenobii Orloviensis contra injustos eorumdem detentores*”, zawierający odpisy dokumentów dotyczących opactwa w Orłowej. Następny kurator zbiorów szersznikowskich, Albin Heinrich (1785–1864), w zarysie dziejów księstwa cieszyńskiego z 1818 r. przypisał założenie klasztoru benedyktynów księciu Kazimierzowi I. Miało to nastąpić w 1210 r., i to w Cieszynie, a kiedy w 1269 r. Eufemia, żona księcia Władysława, wybudowała dla nich klasztor w Orłowej, na ich miejsce sprowadzono dominikanów.³ Dwa lata później Heinrich opublikował na ten temat osobny artykuł.⁴ Przedrukowuje w nim fragment bulli papieskiej z 1229 r. oraz dokument księcia Władysława opolskiego z 1268 r., ale przywołuje również legendę o orle, który pojawił się z hostią w dziobie na miejscu, gdzie polował książę wraz ze swą i ciężarną małżonką. U stóp tej ostatniej orzeł złożył hostię, co oczywiście wywołało przyspieszone narodziny syna. Na miejscu wydarzenia książę Mieszko I. wybudował w 1196 r. drewnianą kaplicę, a dla benedyktynów ufundował klasztor w Cieszynie, dla którego uposażeniem były wsie w okolicach Orłowej, skolonizowane w okresie 1210–1229. Heinrich odsyła do opowieści którą zna, jak twierdzi, z szesnastowiecznego rękopisu, zapewne jakiegoś anonimowego benedyktyna z Tyńca. Zapewne chodzi tu o przepisany przez Szersznika rękopis L. Klönna, choć Heinrich wspomina go jedynie jako opata, który oderwał Orłowę od Tyńca.⁵

W ciągu następnego półwiecza nikt nie podjął tematu ani orłowskich benedyktynów, ani cieszyńskich dominikanów,⁶ opinia Heinricha, który w międzyczasie został

1 Ufundowanie klasztoru, nie podając na jakiej podstawie, przypisuje panom z Klimkowic oraz panu Sobkowi. Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien*, cz. 1–2, Brünn 1804–1806, t. I/2, s. 278.

2 W tzw. Kronice Cieszyna z panoramą, sporządzonej w 1782 r. przez cieszyńskiego proboszcza i dziekana Antona Aloisa Löhna (1734–1806) mowa, że w 1210 r. zbudowano w mieście kościół benedyktynów, którzy później przenieśli się do Orłowej. Por. Janusz SPYRA, *Historiografia, a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych (na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w XVI – pocz. XX w.)*, Częstochowa 2015, s. 227–228.

3 Albin HEINRICH, *Versuch über die Geschichte des Herzogthumes Teschen von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten*, Teschen 1818, s. 47.

4 A. HEINRICH, *Die ehemalige Benediktinerabtey Orlau im Herzogthume Teschen*, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 1820, nr. 44, s. 187–188; nr. 45, s. 195–197; nr. 48/49, s. 208–209 i nr. 51, s. 215–217.

5 W przypisie 1 pisze, że dopiero w 1819 r. otrzymał komplet odpisów komisji frysztaeckiej z 1630 r., obradującej nad zwrotem dóbr klasztoru w Orłowej, w postaci foliału bez daty i autora.

6 Niezależnie od Heinricha w 1854 r. dyrektor gimnazjum w Cieszynie Philipp Gabriel przepisał lacińską wersję powstania i dziejów orłowskiego klasztoru pt. *Historia Conventus Orloviensis S. Benedicti in Silesia*, MZA Brno, Sbirka rukopisů Německého historického spolku, inv. č. 128. Jest to skrót historii placówki opracowany albo przez L. Klönna, albo na podstawie jego pism, w każdym razie dołączona lista opatów orłowskich na nim się kończy. Tu od razu mowa o polowaniu księcia Mieszka I., orle z hostią, założeniu kaplicy w Orłowej w 1211 r., klasztoru w Cieszynie przez Kazimierza I. oraz przeniesieniu do Orłowej w 1269 r. Taka wersja na pewno była stale głoszona w Orłowej, ale szerzej znana raczej nie była.

profesorem akademickiego gimnazjum w Brnie oraz cenionym specjalistą od statystyki historycznej, stała się więc wiążąca.⁷ Jego wywody przejął z drobnymi zmianami np. Johann Heyne.⁸ Krytycznie ustosunkował się do nich dopiero Gottlieb Biermann (1824–1901), uważany za pierwszego nowoczesnego badacza cieszyńskiej historii. Uczynił to w artykule poświęconym dziejom klasztoru orłowskiego,⁹ a wnioski bardziej jednoznacznie powtórzył w drugim wydaniu swojej syntezy dziejów księstwa cieszyńskiego z 1894 r. Zdaniem Biermanna fundacja klasztoru w Orłowej miała miejsce w czasach księcia Władysława I. w 1268 r., wcześniej benedyktyni z Tyńca posiadali jedynie różne uprawnienia w kilkunastu wsiach w okolicach Orłowej, co potwierdzają dokumenty z 1227 i 1229 roku. Nie może być jednak mowy o ich wcześniejszym osiedleniu w Cieszynie.¹⁰ Ostrożny był także Mathias Kasperlik (1801–1865) pisząc o początkach dominikanów. Zauważa, że istnieją dwie rozbieżne tradycje: wywodząca się od Klönna, czyniąca ich w Cieszynie następcami benedyktynów, oraz ich własna, mówiąca o ufundowaniu klasztoru w tym mieście już w 1225 roku. Panujące wśród dominikanów przekonanie dokumentuje w oparciu o rękopiśmienne prace Rischera, Groossa i Wadowskiego (o których niżej) i za bardziej wiarygodną uznaje „Familientradition” dominikanów.¹¹ Pośrednio więc akceptuje datę 1225 jako początek cieszyńskiego klasztoru braci kaznodziejów.

Do tezy o istnieniu ekspozytury benedyktynów w Cieszynie przed właściwą fundacją w Orłowej wrócił Franciszek Popiołek. Uczynił to w artykule na temat dziejów zamku w Cieszynie,¹² i spotkał się od razu z bardzo ostrymi zarzutami.¹³ Mimo tego wracał do niej w kolejnych publikacjach. Np. w cytowanych do dzisiaj *Dziejach Śląska austriackiego z ilustracjami* wywodzi, że w księstwie cieszyńskim największe znaczenie miał klasztor benedyktynów w Orłowej, który pierwotnie powstał w Cieszynie w 1211 r. Tak bowiem twierdzi L. Klönn, który przechował istniejącą wśród mnichów tradycję, a zwięzłość jego notatki dodaje mu wiarygodności. Tradycja łączy też, zdaniem Popiołka, przeniesienie benedyktynów do Orłowej z założeniem klasztoru dominikanów w Cieszynie w 1225

7 Tezy Heinricha powtarza [Karl Josef SCHIPP], *Historisch-topographische Beschreibung des Breslauer k.k. Diöcesantheils*, Teschen 1828, s. 57, ale bez dat.

8 Johann HEYNE, *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstifts Breslau. Aus Urkunden, Aktenstücke, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern, Bd 1*, Breslau 1860, s. 1037.

9 Gottlieb BIERMANN, *Das ehemalige Benediktinerstift Orlau im Teschnischen*, w: Programm des k.k. evangelischen Gymnasiums in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1862, [Teschen 1862], s. 3–28.

10 G. Biermann, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1894, s. 24–27. Ostrożnie, bo sam w to nie wierzył, przywołuje też tradycję dominikańską o założeniu klasztoru w 1225 r., co wykluczałoby istnienie w Cieszynie benedyktynów (s. 27, p. 2).

11 Mathias KASPERLIK, *Das Dominikanerkloster in Teschen*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1872, nr. 11, s. 81–84. W artykule o benedyktynach (*Säcularisation der Benedictiner-Abtei in Orlau*, *ibid.*, nr. 12, s. 89–96) nie porusza już kwestii ich ewentualnego pobytu w Cieszynie.

12 Franciszek POPIOŁEK, *Das Piastenschloß in Teschen*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichs-Schlesien 6, 1910/11, H. ¾, s. 124–128. Powołuje się na „Deductio” ze zbiorów Szersznika, uznając opinię Klönna za tradycję klasztorną, o której „zu bezweifeln wir keinen Grund haben” (s. 125).

13 Np. Albin Theodor PROKOP, *Das Benediktinerkloster am Teschner Schloßberge. Eine Phantasie von 1911*, Silesia, nr. 87, 17 IV 1912, s. 1–2 określił artykuł Popiołka jako „Märchen und Sagen von einem von dem Schloßberge zu Teschen gegründeten Kloster”.

roku. Sam zauważa sprzeczność obu faktów, ale przyjmuje, że widocznie placówka benedyktyńców w tym mieście jakiś czas nie istniała.¹⁴

Popiołek był pierwszym polskim historykiem regionalnym, stąd jego twierdzenia przyjęły się zwłaszcza wśród polskich czytelników, ale podzielał jego tezy także np. Alois Adamus.¹⁵ Również po II wojnie światowej badacze wielokrotnie pisali o początkach obu instytucji. W przypadku klasztoru dominikanów, od momentu kiedy stała się szerzej znana lista ich domów autorstwa Bernarda Guidonis, zapanował konsensus, iż fundacja ich klasztoru w Cieszynie miała miejsce w 60. lub 70. latach XIII stulecia. Nie rozstrzyga to kwestii istnienia tutaj, bądź nie, wcześniejszej placówki benedyktyńskiej.¹⁶ Autorzy piszący na temat początków klasztoru w Orłowej niekiedy uznają za bardziej przekonujące krytyczne stanowisko Biermanna, jak np. Jaroslav Bakala,¹⁷ Idzi Panic¹⁸ czy Walter Kuhn,¹⁹ albo poprzestają na omówieniu dokumentu z 1268 r.²⁰ Najczęściej jednak przywołują legendę o orle, zastrzegając, że założenie w 1211 r. nie ma potwierdzenia źródłowego, podobnie jak pobyt benedyktyńców w Cieszynie.²¹ Mimo tego data ta stale przewija się w różnych opracowaniach. Np. dla Grügera założony po 1211 r. przez księcia Kazimierza I. klasztor w Cieszynie, w 1269 r. przeniesiony w Orłowej, jest trzecią w kolejności fundacją benedyktyńców na Śląsku.²² Zdaniem Mandziuka mnisi z Tyńca już w 1211 r. mogli uzyskać klasztor od księcia Kazimierza I. opolskiego.²³

Jakiś czas temu odważnie z problemem zmierzył się Marek L. Wójcik,²⁴ także łącząc proces powstawania opactwa orłowskiego z osadzeniem dominikanów na ich miejscu

14 F. POPIOLEK, *Dzieje Śląska austriackiego z ilustracjami*, Cieszyn 1913, s. 89; Tenże, *Dzieje Cieszyna z Ilustracjami*, Cieszyn 1916, s. 4–6. W pracy *Orłowa i Ostrawa Polska. Zarys ich dziejów*, Cieszyn 1915, s. 5–7. Popiołek pomija wątek dominikanów, ale pisze (s. 6), że Orłową prawdopodobnie darował benedyktynom „ów urodzony w Orłowej książę opolski Kazimierz”.

15 Alois ADAMUS, *K dějinám benediktinského opatství v Orlové*, Opava 1923; Tenże, *Z dějin Orlové*, Kroměříž 1926.

16 Nawet Jerzy KŁOCZOWSKI, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV wieku*, Lublin 1956, s. 300 napisał, że lista B. Guidonis, wyznaczająca ramowy okres założenia klasztoru w Cieszynie, „uprawdopodobnia tradycję benedyktyńców orłowskich, według której w 1269 czy 1272 po przeniesieniu się benedyktyńców z Cieszyna do Orłowa [!] miejsce ich zajęli dominikanie”.

17 Jaroslav BAKALA, *Z nejstarších dějin Orlové*, in: *Orlová 1223–1973*, red. V. Plaček, Ostrava 1973, s. 13.

18 Idzi PANIC, *Śląsk Cieszyński w średniowieczu*, Cieszyn 2010, s. 425–426.

19 Walter KUHN, *Siedlungsgeschichte Obeschlesiens*, Würzburg 1954, s. 83, 108, 131; Tenże, *Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte. Eine Aufsatzsammlung*, Sigmaringen 1984, s. 35, 143, 160.

20 Ewentualnie kwestią obecności benedyktyńców w Cieszynie obiecując się zająć w przyszłości jak Renata DZIECHCIARZ, *Fundacja opactwa w Orłowej w księstwie cieszyńskim*, Sborník praci Filozofické fakulty Ostravské univerzity 204, *Historie/Historica*, nr. 9, Ostrava 2002, s. 5–16.

21 Np. Herbert PATZELT, *Das „Kloster des Adlers”. Die Geschichte des Benediktinerklosters Orlau im Herzogtum Teschen*, Archiv für Schlesische Kirchengeschichte 50, 1992, s. 217; Jaroslav BAKALA – Franz SCHWARZ, *Orlau. Benediktinerkloster*, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 36–37, 1995–1996, s. 38.

22 Heinrich GRÜGER, *Schlesisches Klosterbuch. Der Orden der Benediktiner in Schlesien (vor 1139–1810). Ein Überblick*, Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau 32, 1991, s. 2.

23 Józef MANDZIUK, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku. Średniowiecze, t. I, cz. 2 (1302–1417)*, Warszawa 2004, s. 277.

24 Marek L. WÓJCIK, *Piastowie górnoszląscy a opactwo tyńskie w średniowieczu*, in: *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich, Anna Pobóg-Lenartowicz, Wrocław – Opole – Warszawa 2005, s. 65–91.

w Cieszynie. Jego zdaniem książęta opolsko-raciborscy nie utrzymywali najlepszych kontaktów z benedyktynami, jedynym momentem, kiedy doszło do zbliżenia, były lata 1210–1211, kiedy Mieszko I zabiegał o poparcie swoich rządów w Krakowie. Wtedy mógł im nadać ziemie na południowej rubieży swego księstwa koło Orłowej. Stwierdza dalej, iż w historiografii przyjmuje się,²⁵ że benedyktynów osadzono przy kaplicy grodowej w Cieszynie, a wioski koło Orłowej stanowiły ich uposażenie. Miało to nastąpić najpóźniej w pierwszych latach rządów Kazimierza I (1210–1211), a stan ten potwierdzają dokumenty papieskie z lat 1227 i 1229. Natomiast w dokumencie z 1268 r. książę opolski Władysław zobowiązał opata tynieckiego Wawrzyńca do założenia klasztoru benedyktynów w Orłowej.²⁶ Tezę o wcześniejszym osiedleniu benedyktynów w Cieszynie wspiera odwołaniem do tradycji zakonnej, czyli twierdzeń Lamberta Klönna. Jego zdaniem „większość badaczy przyjęła jego wiarygodność”, co nie jest prawdą, bo poza Biermannem wielu innych badaczy w to wątpi.²⁷ Zdaniem M. L. Wójcika wartość źródłowa świadectwa Klönna, „zdaje się nabierać znaczenia w kontekście niezależnej tradycji dominikańskiej, która łączy z przenosinami benedyktynów do Orłowej założenie w Cieszynie w 1225 r. klasztoru dominikańskiego”. Uznaje to za prawdopodobne, bowiem procesy kreowania placówek dominikańskich, także fundowanych przez książąt opolsko-raciborskich, czasami trwały kilkanaście lat. Ostatecznie powstawanie interesujących nas klasztorów rozpisuje na kilka etapów, od przybycia do Cieszyna benedyktynów w latach 1210–1211 r., przez nadanie im przez Mieszka I. gruntów w okolicach Orłowej (przed 6 V 1211), erygowanie kaplicy benedyktynów w Soli (Solcy) przed 1223 r., sprowadzenie pierwszych dominikanów w 1225 r. przez Kazimierza I., przeniesienie benedyktynów do Orłowej przed 1227 r., zgodę w 1268 r. na ufundowanie klasztoru w Orłowej i na przekształcenie tutejszej kaplicy w kościół, w końcu ostateczne założenie klasztoru dominikanów w Cieszynie w latach 1269–1272.²⁸

2. Starsze dokumenty zachowały się w odniesieniu do Orłowej, mianowicie dwie bulle papieskie z 1227 i 1229 r. oraz dokument księcia opolsko-raciborskiego Władysława z 1268 roku. Były nieraz edytowane albo rejestrowane w kodeksach dyplomatycznych benedyktynów²⁹ oraz w zbiorach dokumentów śląskich.³⁰ Ich autentyczność była

25 Przy czym powołuje się m. in. na Biermanna, który taką możliwość odrzucał. Także Wojciech DOMINIAK, *Klasztory w polityce gospodarczej Władysława I opolskiego*, ibidem, s. 197 pisze o translacji benedyktynów z Cieszyna do Orłowej ok. 1268 r.

26 M. L. WÓJCIK, *Piastowie górnośląscy*, s. 67–68, 73. Dziełko Klönna określa mianem „spisanej przez niego u progu XVIII wieku kroniczki”.

27 Twierdzi też (s. 74), że tradycję tę wcześniej zapisał Stanisław SZCZYGIELSKI, *Aquila Polono-Benedictina in qua, Beatorum et Illustrium Virorum Elogia, Caenobiorum, ac rerum memorabilium Synopsis, Exordia quoque et progressus: Ordinis D. P. Benedicti Per Polonia, et eius Sceptra subiectas Prouincias breuiter describuntur*, Kraków 1663, s. 117. W rzeczywistości w tym miejscu mowa jedynie o otrzymanych przez benedyktynów dziesięcinach w okolicy Orłowej, zaborze dóbr klasztoru przed 90 laty oraz odzyskaniu kościoła w 1631 r.

28 M. L. WÓJCIK, *Piastowie górnośląscy*, s. 81. Autor kończy uwagą, że jest to problem tak interesujący, iż zamierza mu poświęcić gruntowniejsze badania (p. 118).

29 wyd. Wojciech KĘTRZYŃSKI, *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego, cz. 1*, Lwów 1875, s. 13–14, 19–20, 47–48.

30 Ostatnio wyd. Heinrich APPELT, *Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 1/2 (1217–1230)*, Köln 1963, nr. 280, s. 206; nr. 301, s. 222–223; Bd. 4 (1267–1281), wyd. W. Irgang, nr. 440, s. 294–296. Tu dalsza literatura.

poddawana w wątpliwość,³¹ ale znajdują też wielu obrońców. Jednak nawet jeśli we fragmentach są nieoryginalne, pochodzą z epoki i oddają w pewnym stopniu stan rzeczywisty, który można dyskutować. Dowodzą tego dzieła dziejopisa tyneckich benedyktynów Stanisława Szczygielskiego (1616–1687), który w „Aquila Polono-Benedictina” z 1663 r.³² przedrukowuje papieski dokument z 1229 r. oraz wymienia pergaminowy przywilej księcia opolskiego Władysława z 1268 roku w archiwum klasztoru w Tyńcu. W późniejszej „Tinecii” przepisuje obydwa dokumenty.³³ Jednak w dyskusji o początkach klasztoru w Orłowej pojawiają się jeszcze inne daty, mianowicie 1211 r. i 1225 r. Nie stoją za nimi zachowane akty prawne, ale wiadomo, kto jest odpowiedzialny za to, że trafiły na łamy literatury fachowej. Jako pierwszy powołał się na te daty Albin Heinrich, natomiast nazwisko Lamberta Klönna pierwszy podał Kasperlik. Kolejni autorzy albo nazwisko Klönna przywołują (jak Popiołek), albo nie.

Lambert Klönn zaś jest postacią ważną dla dziejów orłowskiego klasztoru, a jego barwny życiorys,³⁴ jest nie bez znaczenia dla dyskutowanej tutaj kwestii. Urodził się w Gliwicach w mieszczańskiej rodzinie jako Martin Josef, od 1676 r. uczył się w gimnazjum w Opawie. W 1685 r. wstąpił do nowicjatu w Tyńcu, ale jakiś czas pracował w aptece, później wędrował po Śląsku i Czechach, by wrócić do tyneckiego opactwa, gdzie w 1689 r. złożył śluby zakonne i przyjął imię Lambert. Następnie studiował w Wiedniu, w 1695 r. przyjął święcenia kapłańskie, po powrocie wysłano go do Paryża, a później do ekspozytury benedyktynów w Tuchowie koło Tarnowa. W 1710 lub 1711 r. wybrano go orłowskim opatem i obarczono trudem odzyskania utraconego w XVI wieku majątku orłowskiego, co było o tyle trudne, że zaborcą był książę cieszyński, a dobra dawno zostały sprzedane prywatnym właścicielom.³⁵ By wykonać to zadanie Klönn kilka lat spędził m.in. we Wrocławiu i Wiedniu, poszukując dokumentów poświadczających uposażenie orłowskich benedyktynów. Jednak próby powołania przed sąd aktualnych właścicieli dóbr orłowskich zakończyły się niepowodzeniem, zwłaszcza, że nie doczekał się znaczącej pomocy ze strony macierzystego klasztoru w Tyńcu. W efekcie doprowadził w 1722 r. do przyłączenia placówki, którą kierował, do czeskich benedyktynów z Břevnova.

Po kilkunastu latach nieudanych prób pozostały zebrane przez Klönna materiały historyczne. Powołujący się na niego autorzy wspominają jeden jego rękopis

31 Jeśli chodzi o dokument z 12 VI 1268 r. zob. J. BAKALA, *Zakládací listina orlovského klátera falzum?*, Těšínsko 33, 1990, č. 1, s. 7–9; M. L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku*, Acta Universitatis Wratislaviensis 2170, Historia 139, Wrocław 1999, s. 25–26.

32 S. SZCZYGIELSKI, *Aquila Polono-Benedictina*, s. 112–116, 144.

33 S. SZCZYGIELSKI, *Tinecia seu Historia Monasterii Tinecensis Ordinis S. Benedicti Primariae inter Polonica Caenobia venerationis*, cz. II, Kraków 1668, s. 142–145, 156–157.

34 Odtworzył go A. ADAMUS, *P. Lambertus Klon*, Černá země 2, 1925–26, s. 16–18.

35 O sekularyzacji klasztoru w XVI w. najszerzej Radim JEŽ, „*I v paměti máme, když jsi o téhož opata orlovského na Hradě pražském s námi austně mluvil...“*. *K sekularizaci církevních majetků na Těšínsku v počátcích reformace*, in: Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim: w trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie, red. Renata Czyż – Waclaw Gojniczek – Daniel Spratek, Cieszyn 2010, s. 36–65. TENŽE, *Reformacja książęca w księstwie cieszyńskim w XVI wieku. Kilka refleksji o przemianach wyznaniowych rozwoju religii w okresie konfesjonalizacji*, in: Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI – XX wieku, red. Joachim Bahleke – Waclaw Gojniczek – Ryszard Kaczmarek, Katowice 2018, s. 89–90.

przechowywany w Orłowej, który w 1805 r. został skopiowany przez L. J. Szersznika, i obecnie znajduje się w jego zbiorach w Książnicy Cieszyńskiej w Cieszynie.³⁶ Nie jest to jednak jedyne dzieło tego rodzaju autorstwa Klönna. Pierwszym jest rękopis z 1713 r. przechowywany w Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej³⁷ opatrzone tytułem „*Partus armatus genitus in Nido Orloviensis seu suocentissime connotatio ac connexio privilegiorum, documentorum actionumque abbatiae et conventus Orloviensis in Silesia et Ducatus Thesinensis*”. Chronologicznie kolejnym jest wspomniane już „*Deductio iuris in bona Coenobii Orloviensis*”, skopiowane przez Szersznika. Ostatnia wymieniona w nim data pochodzi z 1730 r., rękopis powstał zapewne w 1731 r. albo 1734 r. Z 1735 roku pochodzi jeszcze jeden rękopis Klönna w dwóch częściach, o przydługim tytule, z którego zacytujemy tylko początek „*Libellus in quo continetur Processum cum specie facti Abbatiae et Conventus Orloviensis Ordinis Sancti Benedicti in Ducatu Teschinensis Silesie in quo hujus Abbatiae et Conventus Erectio deditur ab annis 1227, 1229, 1268. (...)*”. Część druga posiada osobny, równie długi tytuł.³⁸ Liczba zachowanych rękopisów nie przekłada się na wielość zawartych w nich informacji, wszystkie sporządzone są według podobnego schematu. Pierwszą część stanowią wywody historyczno-prawne, uzasadniające pretensje klasztoru w Tyńcu do dóbr klasztoru orłowskiego zabranych w 2 połowie XVI stulecia, drugą część odpisy dokumentów dotyczących dóbr klasztornych. Wśród załączników zawsze jako pierwsze pojawiają się dokumenty z 1227, 1229, i 1268 roku, które Klönn odpisał zapewne z oryginałów w archiwum tyńieckim.³⁹

Odpisy Lamberta Klönna zawierają pewną liczbę dokumentów, które nie zachowały się w oryginale, dla naszego tematu nie ma to jednak znaczenia, a badacze, biorący udział w dyskusji nad początkami orłowskiego klasztoru, po nie nie sięgali. Ich interesuje tylko jedno stwierdzenie Klönna zapisane na początku rękopisu orłowskiego, po przytoczeniu legendy o powstaniu klasztoru dzięki interwencji niebiańskiego orła (s. 3). Brzmi ono: „*Et cum jam fuissent Benedictini fundati Teschinii inde translati sunt Orlovam anno 1268⁴⁰ ut sub Nr + ob crebra miracula. Teschinensis vero conventus fuit traditus noviter plantatis Dominicanis*”. Jako pierwszy zacytował je M. Kasperlik, pomijając fragmenty oddane kursywą, przez co nabrały cech zamkniętej konkluzji. Przede wszystkim zaś znika odesłanie do „miraculów”, czyli jakiegoś zbioru legend.⁴¹ Zdania te dla zwolenników

36 Książnica Cieszyńska w Cieszynie (dalej: KCC), Kolekcja rękopisów biblioteki Leopolda Jana Szersznika (dalej: SZ), sygn. DD V 2. Powierzchny opis rękopisu zaprezentowała R. DZIECHCIARZ, *Uwagi na temat rękopisu o. Lamberta Klönna* [!], in: *Dyplomatyka. Polityka. Prawo. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Henrykowi Kocójowi*, red. I. Panic, Katowice 2001, s. 228–233. Przede wszystkim nie jest to opis historii klasztoru.

37 Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Dział rękopisów, Rękopisy przekazane z Tyńca, sygn. 5300.

38 MZA Brno, Sbíрка rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 415/1 i 451/2. Dokładne tytuły oraz omówienie treści J. SPYRA, *Historiografia*, s. 173–175.

39 Warto zwrócić uwagę, że w przywołanym rękopisie z 1735 r. sam pisze: „*Conventus Erectio deditur ab annis 1227, 1229, 1268*”.

40 W odpisie Szersznika znajdujemy datę „1265”, ale to błąd kopisty. W innych miejscach Klönn zawsze powołuje się na 1268 rok.

41 Fragment ten należałoby tłumaczyć: „*jak [domyślnie: jest napisane w dokumencie] nr. + i częściej [domyślnie: jest o tym mowa] w miraculach*” czyli jakimś zbioru opisów cudownych zdarzeń. Na pewno mowa o legendzie o orle z hostią w dziobie. W rękopisie Klönna brak dokumentu opatrzonego „+”.

wcześniejszej, cieszyńskiej genezy orłowskiego klasztoru są ważkim argumentem.⁴² Zazwyczaj pada zastrzeżenie, że nie wiadomo na jakiej podstawie Klönn oparł swoje twierdzenie.⁴³ Czy rzeczywiście nie wiadomo?

3. Autorzy podejmujący problem początków klasztoru w Orłowej opierają się na najłatwiej dostępnym rękopisie Klönna, egzemplarzu „Deductio” odpisanym przez Szersznika, i skupiają uwagę na cytowanych wyżej zdaniu. Szkoda, że na pierwszej stronie poprzestają, czego nie może tłumaczyć zagmatwana struktura rękopisu. W pierwszej części „Deductio” zawiera teksty analiz prawnych przedkładanych przez L. Klönna różnym instancjom, przed którymi walczył o odzyskanie dóbr klasztornych, włączając w to akta komisji z 1631 roku, przeplatane różnymi wywodami historycznymi, bez troski o jasność i klarowność.⁴⁴ Bliższa analiza tekstu orłowskiego przeora pozwala jednak określić jego wiedzę na temat przeszłości placówki jaką kierował. Jak była mowa swój wywód Klönn otwiera cytując legendę o cudownym założeniu klasztoru, ale jest ona jedynie etymologicznym wyjaśnianiem, odwołującym się do nazwy miejsca (orzeł – Orłowa, oriel – Orlova; Adler – Adlersdorf), bez powiązania z czasem historycznym i konkretnymi osobami: anonimowy śląski książę na polowaniu, orzeł z hostią, narodziny potomka władcy. Później następuje cytowane zdanie o pobycie benedyktynów w Cieszynie i ich późniejszej translacji do Orłowej. Uzasadnienie tego twierdzenia Klönna ukryte jest w dalszych, narracyjnych fragmentach rękopisu, bowiem wywody prawne są w „Deductio” przeplatane historycznymi. Pierwszy taki fragment nosi tytuł „*Brevissima connotatio Ducum Teschinensium, eorum successio post separationem a Regno Poloniae, tum actionum seu contractuum, quis sub ipsis fuerant conclusi aut firmati circa Abbatiam Orloviensem*”.⁴⁵ Klönn otwiera go zdaniem, że najpierw na tym terenie, po oddzieleniu się od Polski, rządził przez 47 lat⁴⁶ książę Mieszko I, później jego starszy syn Kazimierz, zaś „przyjmuje się, że w czasie jego rządów, albo trochę wcześniej albo później został ufundowany klasztor orłowski lub inaczej cieszyński: który wkrótce potem benedyktyni, po fakcie jak zostali sprowadzeni do Orłowej przez księcia opolskiego Władysława, odstąpili dominikanom, jak jasno stoi napisane w bulli zatwierdzającej papieża Grzegorza IX pod numerem 1 i 2, oraz księcia opolskiego Władysława pod numerem 4”.⁴⁷ Forma „deducitur fundatum fuisse” (przyjmuje się, uznaje się), wskazuje, że autor tego

42 M. L. WÓJCIK, *Piastowie górnośląscy*, s. 73 przywołuje te dwa zdania, również bez wspomnianego fragmentu, i konkluduje: „Z zapisów tych jasno wynika, że w Cieszynie funkcjonowała obsadzona przez zakonników tynieckich placówka benedyktyńska, którą następnie przeniesiono do Orłowej”.

43 Ibidem, s. 73–74 i przyp. 57.

44 Jak była mowa część druga (KCC, SZ, sygn. DD V 2, s. 256–367) to przepisane lub rejestrowane dokumenty, na które powołuje się w części pierwszej. Autor dzieli je na dokumenty potwierdzające pochodzenie klasztoru, oraz te potwierdzające posiadanie dóbr.

45 KCC, SZ, sygn. DD V 2, s. 147–152.

46 Mianowicie w latach 1146–1193. Pomylił pierwszą datę, bo powinien liczyć od 1164 r., co dałoby 1211 r.

47 Ibidem, s. 147: „sub quo vel priori aut utroque Monasterium Orloviense deducitur fundatum fuisse vel potius Teschinense: quod post modum Benedictini, dum fuissent Orloviam translati per Vladislaum Ducem Oppoliensem noviter plantatis Dominicanis cesserunt ut patet ex Bullis confirmatis per Gregorium Pontificem IX sub numeris primo et secundo et Vladislai Ducis Oppoliensis Num. 4”. Numery odsyłają do przepisanych dokumentów z 1227, 1129 i 1268 r. (U niego nr. 1, 2, 4).

w wiarygodny sposób nie jest w stanie udowodnić. Zresztą odsyła do dokumentów z lat 1227, 1229 i 1268, z których „jasno” nic nie wynika. Kolejnym władcą, jak dalej wywodzi L. Klönn, był książę Mieszko II (zm. 1246), a doradcą jego żony Anny był opat orłowski Jan, który jest wymieniony w dokumencie nr 5.⁴⁸ Drugi z synów Kazimierza I, książę Władysław I w 1268 r. przeniósł benedyktynów do Orłowej, na ich miejsce osadzając dominikanów.⁴⁹ Następnie autor wymienia pięciu synów księcia Władysława (m.in. Jakuba, księcia opawskiego), później Kazimierza II oraz III i dalszych władców. Najszerzej pisze o Waławie Adamie i jego synu Fryderyku Kazimierz, którzy klasztor zlikwidowali.⁵⁰ Poszczególnym władcom przypisuje ważne dla dziejów klasztoru w Orłowej akty prawne, kończąc na cesarzu Ferdynandzie II, który po śmierci Fryderyka Wilhelma, ostatniego cieszyńskiego Piasta, doprowadził do odzyskania przez benedyktynów kościoła w Orłowej w 1631 r.⁵¹

Szerzej Lambert Klönn przedstawia zarys dziejów klasztoru we fragmencie noszącym tytuł „*Fundamentalis informatio totius actionis Orloviensis, tam ratione erectionis, possessionis, spoli quam actionis*”.⁵² Jak stwierdza początki benedyktynów w Orłowej w księstwie cieszyńskim, a raczej najpierw w Cieszynie, można wiązać z biskupem wrocławskim Wawrzyńcem, z którego czasów pochodziły najstarsze znane mu dokumenty dotyczących orłowskich posiadłości Tyńca (z 1227 i 1229 r.), czyli na czas rządów księcia cieszyńskiego Kazimierza I oraz księcia Władysława znanego z dokumentu z 1268 roku. Kazimierz I, syn zmarłego w 1211 r. Mieszka I, konfirmował bulle papieskie z 1227 i 1229 r.⁵³ Następnie podejmuje temat cudownego zdarzenia z z orłem z hostią, którą słyszał m.in. od wiekowych miejscowych ewangelików (Matthäus Sagittarius, Celestyn Reditus), co dodaje im wiarygodności.

Trzeba wyjaśnić, że jeśli chodzi o ogólniejsze fakty historyczne konstrukcja Klönn opiera się o informacje zawarte w najstarszej kronice książąt cieszyńskich autorstwa Eleazara Tilischa z 1588 r.,⁵⁴ którego wywody zostały przejęte w najpopularniejszej kronice Śląska Jakuba Schickfusa i na długi czas utrwaliły pewien schemat historii księstwa cieszyńskiego. Schemat ten m.in. utożsamiał władców opolsko-raciborskich z książętami cieszyńskimi, a Cieszyn uznawał za najstarsze miasto na Górnym Śląsku, założone w 810 roku. To tłumaczy przypisywanie fundatorom najstarszych instytucji kościelnych

48 Sugeruje to, że opat Jan działał przed 1268 r., w rzeczywistości chodzi o dokument z roku 1292.

49 „*Qui Vladislaus post adeptum hunc ducatum ex Conventu Teschinensi Benedictinos Orloviam transtulit et Dominicanos in eodem plantavit*” czego dowodzi dokument z 1268 r. (s. 148).

50 Dodaje też nazwiska rodów szlacheckich, które rozkupiły między siebie dawne majątki klasztoru (KCC, SZ, DD sygn. V 2, s. 150–151).

51 Pomija więc siostrę Fryderyka Wilhelma – Elżbietę Lukrecję, która objęła władzę, ale rządziła księstwem cieszyńskim do 1653 r. bez prawa przekazania rządów potomstwu.

52 KCC, SZ, sygn. DD V 2, s. 224–225. Inny historyczny fragment w pracy Klönn pt. „*Ducatus Teschinensis statim post separationem a Regno Polonica*”, ogranicza się do wymienienia lat panowania cieszyńskich władców. KCC, SZ, sygn. DD V 2, s. 178–179.

53 Także tutaj odsyła do alegatów poświadczających pierwotnie założenie klasztoru (nr. 1, 2, 3, 4, 6, 9, 21) oraz dalsze „*post translationem ex Conventu Technensis Orloviam anno 1268*” (s. 226).

54 Eleazar TILISCH, *Kurzer Vorzeichniß Bericht und Auszug von dem Stammling und Ankunfft der Hertzoge zu Teschen und Groß-Glogau, Freyberg in Meissen 1588*. Por. J. Spyra, *Osobnosti těšínského dějepisectví. 2. Eleazar Tilisch, Těšínsko 59, 2016, nr. 2, s. 21–36.*

na omawianym terenie tytułów książąt cieszyńskich (choć samodzielne księstwo cieszyńskie powstało dopiero ok. 1290 r.). Dzięki temu w oczach XVIII-wiecznego czytelnika fakt powoływania do życia w granicznej kasztelanii księstwa opolsko-raciborskiego już na początku XIII wieku aż dwóch zgromadzeń zakonnych, i to w taki sposób, jakoby centrum decyzyjne znajdowało się w Cieszynie,⁵⁵ wydawał się wiarygodny.

Natomiast do kwestii początków klasztoru orłowskiego w omawianych fragmentach L. Klönna znajdujemy sporo historycznego materiału, ale ani jednego faktu, czy wskazówki, które wykraczałyby poza wielokrotnie przywoływane dokumenty z 1227, 1229 i 1268.⁵⁶ Podobnie jest w pozostałych fragmentach „Deductio”, gdzie Klönn w różnych pismach sądowych przywołuje najstarsze dokumenty potwierdzające własność benedyktynów, zawsze te same: z 1227, 1229 i 1268 r.⁵⁷ Kiedy chce podkreślić długość i trwałość władania przez orłowskich benedyktynów w nadanych im włościach, pisze, że trwało to 335 lat (od 1227 do 1562). W jednym z pism procesowych przekonuje, że prawa, o które walczy, ugruntowane są na: „*primo erectio ab anno 1227, et secundo possessio per annos 335*”. Poniżej dodaje, że pierwsze ufundowanie orłowskiego klasztoru nastąpiło przez księcia Kazimierza, syna Mieszka po oddzieleniu od Polski, co wynika jasno [„*clare*”] z dokumentu księcia Władysława z 1268 r.⁵⁸

Legenda o orle z hostią w dziobie zapewne ma wcześniejszą genezę, jednak jej powiązanie z dziejami cieszyńskich (a poprawnie opolsko-raciborskich) Piastów mogło nastąpić dopiero po 1588 r., kiedy ukazała się kronika Tilischa.⁵⁹ Z dzieł Szczygielskiego widzimy, że takiej tradycji, jaką wyczytać można w historycznych rozważaniach L. Klönna, nie zanotowały kroniki macierzystego opactwa w Tyńcu. Współczesny „Deductio” łaciński rękopis, zapewne z 1739 r., zachowany w zbiorach Szersznika, a będący zarysem dziejów klasztoru w Orłowej, także zaczyna się legendą o orle, o księciu, założeniu na miejscu polowania kaplicy, którą później w 1268 r. książę Władysław przekształcił w klasztor. Nie ma jednak mowy ani o Cieszynie, ani o dacie 1211 r.⁶⁰ Czyni to zasadnym przekonanie, że cała ta konstrukcja jest dziełem Lamberta Klönna, który istniejącą legendę, etymologicznie wyjaśniającą nazwę miejscowości, połączył z dokumentami z 1227, 1229 i 1268 r. oraz znanymi sobie faktami z dziejów rodziny książęcej tworząc zwartą narrację o szacownych, wręcz cudownych, początkach

55 Także zasygnalizowane błędne informacje na temat genealogii cieszyńskich Piastów (rzekomy Jakub, książę opawski, Kazimierz II i III) wywodzą się bezpośrednio z kroniki Tilischa. Szerzej J. SPYRA, *Historiografia*, s. 44–78.

56 L. Klönn w kilku miejscach przywołuje też dokument Henryka Brodatego z 18 IV 1228 r. (s. 96, 315), ale odnosi się on do wioski Grodziec i ma pokazać ogólnie przywileje książąt śląskich dla benedyktynów.

57 KCC, SZ, sygn. DD sygn. V 2, s. 115, 127–128, 131–132, 155–156, 169, 189, 345. W aneksach są przepisane w całości (s. 255–263).

58 KCC, SZ, DD sygn. V 2, s. 131. Por. tamże, s. 7, 87, 132. Także na s. 131, 225 nazywa Kazimierza I fundatorem klasztoru.

59 Tilisch i Schickfus podają jako datę początku panowania Mieszka I rok 1164, natomiast później w niektórych drukach, które się na tych kronikarzach opierały, np. w pracy Heinricha Ludwiga GUDE, *Staat von Schlesien*, Halle [ok. 1708] pojawia się błędna data 1146, wynikająca z przestawienia cyfr. Ten sam błąd popełnili np. mówcy składający w 1722 r. hołd księciu lotaryńskiemu. (J. SPYRA, *Historiografia*, s. 89, p. 26, s. 99.) Jest to wskazówka, że L. Klönn opierał się na publikacjach powstałych w jego czasach, a nie na oryginałach Tilischa i Schickfusa.

60 KCC, SZ, sygn. DD IX 46b.

klasztoru.⁶¹ Umieścił po prostu legendę w czasie, wiążąc z określonymi postaciami, a przy okazji kreując polityczno-mistyczny związek orłowskiego klasztoru z cieszyńskimi (a faktycznie opolsko-raciborskimi) książętami. Fundatorem klasztoru stał się Kazimierz I (1211–1234), ale nastąpiło to z „miraculi visione”, bowiem bohaterem legendy o polowaniu oraz orle z hostią w dziobie okazał się być, zdaniem orłowskiego opata, książę „Mieceslaus vel Mislaus”, tj. Mieszko I Płatonogi (zm. 1211). Benedyktyni zostali osadzeni w Cieszynie, na miejscu cudownego wydarzenia powstała kaplica ciesząca się coraz większą sławą. Młodszy z wnuków Mieszka I., tj. Władysław I. przeniósł więc benedyktynów do Orłowej, a na ich miejsce sprowadził dominikanów.

4. Rodzi się pytanie, dlaczego L. Klönn nie poprzestał na przyznaniu roli fundatora księciu Władysławowi, albo na dacie 1227, którą w różnych miejscach „Deductio” się posługiwał, ale wpłatał do swojego wywodu Cieszyn i dominikanów. Tu trzeba przybliżyć kontekst historyczny, w jakich przypadło mu działać. Przede wszystkim „Deductio” nie powstało na początku XVIII wieku, jak głoszą niektórzy autorzy, ale po 1735 r., a orłowski klasztor nie był jedynym, jaki istniał w księstwie cieszyńskim. Od dawna nie władali nim Piastowie, ani nawet Habsburgowie, ale na zasadzie lenna od 1722 r. książęta lotaryńscy. Wcześniej Habsburgowie przeprowadzili dość szeroką rekatolizację, w efekcie większość mieszkańców deklarowała się jako katolicy, choć protestanci stanowili silną mniejszość. W stolicy księstwa działali już jezuita (od 1670 r.), bonifratrzy (od 1700 r.) i oczywiście dominikanie. Ci, po wypędzeniu w połowie XVI wieku, po roku 1613 objęli z powrotem we władanie swój klasztor oraz kościół w Cieszynie, odzyskali też większość, niezbyt zresztą wielkiego, majątku.⁶² Także w ich przypadku konieczna była akcja rewindykacji, co poprzedzało gromadzenie dowodów, a więc dokumentów prawnych i historycznych, zgodnie z zaleceniami centralnych władz zakonu.⁶³ Spowodowało to m.in. wzrost dociekań nad dziejami wspólnot klasztornych, a zwłaszcza nad ich początkami w sytuacji, kiedy oryginalne dokumenty fundacyjne zostały utracone. W przypadku cieszyńskich dominikanów skończyło się „ustaleniem”, że ich klasztor został założony w 1225 r., czemu dano wyraz w obchodzonym bardzo uroczysto we wrześniu 1725 r. jubileuszu 500-lecia działalności.⁶⁴ Jego ozdobą było kazanie, które wygłosił w języku niemiecki kaznodzieja oraz lektor Świętego Pisma w klasztorze dominikanów w Cieszynie brat Marianus Rischer pt. „500-letnie Echo”.⁶⁵ Skierowane było do miejscowej wyższej szlachty i urzędników i jest typowym retorycznym wystąpieniem, w którym zwraca uwagę umiejętność układania chronostychów, zawierających daty „1225” i „1725”.

61 J. SPYRA, *Historiografia*, s. 177.

62 Nie udało się dokonać restytucji klasztoru franciszkanów. O rekatolizacji księstwa cieszyńskiego David PINDUR, *Století rekatolizace Těšinska. Ke konfesním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)*, in: Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim, s. 89–129.

63 Jan Andrzej SPIEŻ, *Historiografia dominikanów śląskich w XVIII wieku*, in: *Tysiąclecie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej*, red. A. Barciak, Katowice 2000, s. 233–250.

64 Opis uroczystości w Archiwum Braci Miłosiernych św. Jana Bosko w Cieszynie, sygn. 4, s. 74–77. Rischer zmarł w 1733 r., o czym wspomina Reginald Grooss (zob. niżej).

65 A dokładnie *Aller-höchst verbundnester in Teschnischen Bergen erschallender gegenwartiger 500. jähriger Echo deren glorwürdigsten Piastischen Hertzogen Wahre Geneses erziehend*. KCC, SZ, sygn. DD VI 21.

Kazanie jest krótkim przeglądem historii księstwa cieszyńskiego, a na jego tle klasztoru dominikanów. Jubileusz jego powstania autor zręcznie łączy z setną rocznicą wygaśnięcia cieszyńskich Piastów (wraz ze śmiercią ostatniego męskiego przedstawiciela Fryderyka Wilhelma w 1625 r.). Zgodnie z tradycją wywodzącą się z kroniki Eleazara Tilischa rozpoczyna od założenia Cieszyna w 810 r., a więc w czasach pogańskich. Po zarysie dziejów polskich władców przechodzi do podziału Śląska w 1164 r. kiedy rządy objął Mieszko I. i jego następcy (Kazimierz I, Mieszko II, Władysław I.), których nazywa książętami cieszyńskimi. Wie, że Kazimierz I przeniósł klasztor norbertanek z Rybnika do Czarnowosów, i to on w 1225 r.⁶⁶ sprowadził do Cieszyna braci dominikanów. Rischer podkreśla też zasługi żony Władysława I., Eufemii, córki księcia wielkopolskiego. Nie tylko dała małżonkowi pięciu synów (w tym rzekomego Jakuba opawskiego), ale na nowo zbudowała świątynię dominikanów w Cieszynie, jako miejsce spoczynku dla siebie i swych potomków.⁶⁷

5. Znajdujemy tu więc odbicie kolejnej tradycji zakonnej, ale na poparcie promowanej przez siebie, i niewątpliwie przez przełożonych klasztoru daty jego założenia (1225), Marianus Rischer nie podaje żadnego argumentu. Na dodatek jest ona sprzeczna z tą, jaką znajdujemy u L. Klönnna, na co zwrócił uwagę już Kasperlik.⁶⁸ Jednak nikt bliżej tradycji dominikańskiej nie badał, także Gottlieb Biermann, choć miał w ręku dzieło, które mogło sporo do tej dyskusji wnieść.⁶⁹ Chodzi o obszerne „Fragmenta miscellanea pro historia Provinciae Bohemiae Ordinis Praedicatorum”, którego autorem jest Reginald Nepomucen Grooss.⁷⁰ Według ustaleń J. A. Spieža Grooss urodził się pod Raciborzem, do zakonu wstąpił w 1722 r., później przebywał w klasztorze w Raciborzu, w 1738 r. trafił do Cieszyna, gdzie do 1740 r. pisał, a raczej kompilował⁷¹ swoje dzieło. Jego praca jest zbiorem materiałów dotyczących ogólnej historii dominikanów na ziemiach czeskich oraz dziejów poszczególnych domów zakonnych w prowincji, a autor wykazuje się doskonałym rozeznaniem istniejącej wówczas literatury historycznej, cytując dziesiątki autorów piszących o dominikanach.⁷² Klasztor w Cieszynie pojawia się o niego już we wstępie, w którym Grooss zamieszcza spis domów zakonnych z datami założenia, przy czym po Pradze (1222 r.) i Wrocławiu (1223 r.) wymienia „3. Teschinensis ad B. V.M. nasc., 1225” (s. XIII).

66 W tekście (fol. 8) pomyłkowo znajdujemy datę „1725”.

67 Szerzej J. SPYRA, *Historiografia*, s. 179–181. Kazanie ukazało się drukiem w Opawie w 1726 pt. Fünfhundertjähriges Echo, ale nie udało mi się go odnaleźć.

68 Powątpiewał jednak, aby osobą inicjującą powstanie klasztoru w Cieszynie mógł być bł. Czesław Odrowąż, który we Wrocławiu kazał od 1224 r., a pierwszy klasztor w stolicy Śląska założył w latach 1226–27. M. KASPERLIK, *Das Dominikanerkloster in Teschen*, s. 82.

69 G. BIERMANN, *Das königliche Provinzial-Archiv in Breslau*, Notizen-Blatt 1862, nr. 12, s. 96. Wspomina o dziele Groossa, ale uznał że nie zawiera niczego do historii Śląska Cieszyńskiego.

70 Liczący ponad tysiąc stron (XLVI, 973) rękopis znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, Rękopisy, sygn. IV F. 221.

71 Sam to zresztą pisze: „Incipiunt Fragmenta miscellanea pro historia Provinciae Bohemiae Ordinis Praedicatorum compilata a D. Fr. Reginaldo Nepomuceni Grooss, Quando Niestepoviensi?”. (Ibidem, s. 1).

72 Wymienia ich na s. XLI–XLVI. Szerzej o jego pracy J. SPYRA, *Historiografia*, s. 181–183.

Jednak w bibliotece konwentu cieszyńskiego mógł zapoznać się z postyllą wydaną w Kolonii w 1580 r.,⁷³ w której ówczesny przełożony klasztoru zanotował za Schickfusem, że cieszyński klasztor został ufundowany w r. 1272 przez księżną cieszyńską Eufemię, wdowę po księciu Władysławie. Brat Reginald czuł się więc zmuszony dokonać dokładniejszej analizy cieszyńskiej tradycji, co uczynił we fragmencie poświęconym konwentowi w Cieszynie.⁷⁴ Zaczyna od narzekania, że niczego o założeniu klasztoru nie napisał Bzowski w „Tutularis Silesiae”, natomiast w „Propagine vero S. Hyacinthi” z 1606 r. wspomina, iż odnowicielem [„reparatorem”] tego konwentu był książę cieszyński Przemysław w 1477 roku. Zauważa też, że opisując panowanie księcia [opolskiego] Kazimierza (1211–1234) Gotfried Bukisch w „Prologomenis historie ecclesticae” pominął założenie klasztoru w Cieszynie. Ten negatywny dowód (brak potwierdzenia dla założenia klasztoru w 1225 r.) odrzuca, gdyż Bukisch, jego zdaniem, wielokrotnie fałszuje informacje dotyczące Kościoła katolickiego, podobnie jak inni autorzy „heretycy”. Odrzuca więc także świadectwo Schickfusa, które skłonni byli przyjąć jego poprzednicy.⁷⁵

Grooss zna również tradycję, która fundatorką klasztoru dominikanów w Cieszynie w 1248 r. czyniła żonę księcia Władysława, córkę Przemysła gnieźnieńskiego.⁷⁶ Zna oczywiście kazanie M. Rischera. Zauważa, że jego współbrat nie podał nigdzie, na czym opiera swoje wywody, jedynie w druku na marginesie dodał „ex antiquissimo manuscripto”. Wierzy mu jednak, i przypuszcza, że mogły to być oryginalne dokumenty znajdujące się na ratuszu w Cieszynie.⁷⁷ Ostatecznie uzgadnia sprzeczne z sobą przekazy, przyjmując, że cieszyński klasztor ufundował książę Kazimierz I. w 1225 r., księżna Eufemia w 1248 r. zbudowała od nowa kościół klasztorny, zaś książę Przemysław II. (panujący w latach 1431–1477) odrestaurował klasztor w 1477 r.⁷⁸

Inaczej mówiąc „krytyczna” analiza pozwoliła Groossowi na akceptację najstarszej daty założenia, pożądaną dla podbudowania wyższej samoceny wspólnoty, którą reprezentował. W drugiej połowie XVIII w. przekonanie to było już wśród cieszyńskich dominikanów ugruntowane.⁷⁹ Istotny jest fakt, że także Grooss pomimo podjętych poszukiwań (trudno powiedzieć, na ile dokładnych) nie znalazł żadnego źródła, które wspierałoby twierdzenie M. Rischera o założeniu klasztoru w Cieszynie w 1225 r.

73 Chodzi o dzieło Jacoba FEUCHTA, *Postilla catholica evangeliorum de Tempore totius anni. Das ist Catholische Auflegung aller Sonntäglichen Evangelien durch das ganze Jahr*, wydane w Kolonii w 1580 r. przez Gervazego Caleniusa.

74 Reginald Nepomucen GROOSS, *Fragmenta miscellanea pro historia Provinciae Bohemiae Ordinis Praedicatorum*, s. 240–257. Krótko o początkach na s. 30–31.

75 Jak konkluduje, gdyby Schickfus znał dokumenty pochodzące z archiwum klasztoru, wtedy powiązałby fundację klasztoru z księciem Kazimierzem i rokiem 1225.

76 „XXXI. Teschinii, Anno 1248 fundati a ducissa Ladislai conjuge Duci Primislai Gneznensis et Poznaniensis filia.” Powołuje się na rękopis z 1719 r. z biblioteki konwentu dominikanów w Opawie. Jego autorem miał być brat (Daniel?) Sertelius.

77 Fragmenty historii cieszyńskich Piastów, do których się odwołuje Grooss, to streszczenie kazania Rischera.

78 Odnosząc się do późniejszych dziejów klasztoru pisze, iż książę Wacław Adam nas (tj. dominikanów) wyгнаł, Adam Wacław po przyjęciu wiary katolickiej w 1611 r. przywrócił i odnowił klasztor, a jego syn i ostatni książę cieszyński z rodu Piastów, Fryderyk Wilhelm zmarł w r. 1625, tj. cztery stulecia po naszej fundacji, dzięki czemu w roku 1725 r. świętowaliśmy pięć wieków naszej fundacji.

79 M. KASPERLIK, *Das Dominikanerkloster in Teschen*, s. 82; Szerzej J. SPYRA, *Historiografia*, s. 183.

Pośrednio jednak potwierdza, że wcześniej bracia kaznodzieje nie odwoływali się do tej daty, skoro akceptowano informację Schickfusa, że cieszyński klasztor został ufundowany w 1272 roku. Dowodzi to, moim zdaniem, że taka tradycja po prostu nie istniała. Jak napisałem w innym miejscu dyskutowana tu „teoria” o okoliczności i dacie założenia klasztoru w Cieszynie prawdopodobnie ukształtowała się niejako „samoczynnie”, poprzez kombinowanie znanych z literatury faktów, w sytuacji braku „twardych” danych, zwłaszcza dokumentów fundacyjnych. Wszyscy bracia dominikanie w „Officium divinum”, czyli w obowiązkowych modlitwach (wydanych też drukiem we Wrocławiu w 1602 i 1703 r.) słyszeli, iż św. Dominik wysłał do Krakowa św. Jacka, a błog. Czesława do Pragi. Ten drugi działał później we Wrocławiu i założył wiele innych klasztorów na Śląsku. Również w „Tutelaribus Silesiae” Bzowskiego cieszyńscy bracia mogli wyczytać, że Czesław Odrowąż jako przełożony placówki we Wrocławiu, przyczynił się do powstania wielu klasztorów.⁸⁰ Nasuwał się oczywisty wniosek, że wśród miast, w których zostały założone „inne klasztory” znajdował się również Cieszyn, skoro, jak powszechnie przyjmowano, był książęcą siedzibą i najstarszym miastem na Górnym Śląsku. Także „ustalenie” daty założenia było proste. Zgodnie z zakonną tradycją pierwsi polscy dominikanie przybyli z Bolonii do Krakowa w 1222 r., a na kapitule generalnej w 1225 r. postanowiono wysłać braci do Pragi i najważniejszych miast w Polsce.⁸¹ To wtedy Czesław Odrowąż udał się do Wrocławia, gdzie założył klasztor, a także wiele innych; logiczne, że po drodze mógł założyć klasztor w Cieszynie. Tradycja taka zapewne przyjęła się wśród cieszyńskich dominikanów znacznie wcześniej zanim ją publicznie wypowiedział w 1725 r. brat Marianus Rischer. Co zresztą jest bardzo ciekawym tematem, ale dziejami klasztoru dominikanów w Cieszynie nikt się dotąd nie zajął.

Hucznie obchodzony jubileusz pięćsetlecia istnienia klasztoru braci kaznodziei w Cieszynie nie był, moim zdaniem, bez znaczenia dla Lamberta Klönna, gdyż w ten sposób to dominikanie przejmowali palmę pierwszeństwa wśród kościelnych instytucji działających na Śląsku Cieszyńskim. Mając w ręku dokumenty, potwierdzające obecność benedyktynów najpóźniej w 1227 r., orłowski przeor pokusił się więc, jak starałem się wykazać, o skonstruowanie wyводу, przypisującego klasztorowi w Orłowej jeszcze wcześniejszą genezę. Nie mógł jednak stwierdzić, że istniał on już wcześniej w tej miejscowości, skoro w dokumencie z 1268 r. mowa o planowanym założeniu klasztoru w Orłowej. Stąd konstrukcja o czasowym pobycie benedyktynów w Cieszynie, zrozumiała jedynie w kontekście ówczesnej cieszyńskiej historiografii, zgodnie z którą Cieszyn był

80 Abraham BZOWSKI, *Tutelaribus Silesiae seu de vita rebusque praeclare gestis Beati Ceslai Odrovansi Ordinis Praedicatorum, commentarius F. Abraham Bzovii...*, Wratislaviae [1862]; Por. Maurycy Lucjan NIEDZIELA, *Postać bł. Czesława w historiografii*, in: *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 267–272, zwł. s. 271, 274.

81 Por. J. KŁOCZOWSKI, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV wieku*, Lublin 1956, s. 49–52; *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, Lublin 1989, s. 72.

centrum decyzyjnym dla ówczesnego regionu jako siedziba dworu książęcego.⁸² Ponieważ z literatury Klönn znał jedynie datę śmierci Mieszka I i objęcia władzy przez Kazimierza I, stąd operował datami 1210 i 1211, tak, aby w swojej konstrukcji uwzględnić zarówno pierwszego władcę, jako rzekomego bohatera legendy o orle z hostią, jak i drugiego, urodzonego dzięki tej cudownej interwencji.

6. Należy więc stwierdzić, że rzekome tradycje o powstaniu w Cieszynie klasztoru dominikanów w 1225 r. oraz benedyktynów w 1210 lub 1211 r., później przeniesionych do Orłowej, są pozbawione podstaw źródłowych i są tworem hagiografów zakonnych z 1 połowy XVIII wieku. Miały one na celu wytłumaczyć niejasne początki obu placówek, a zarówno L. Klönnowi jak i M. Rischerowi zależało na wykazaniu jak najstarszej genezy wspólnot, do których należeli. Nie jedyny to przykład rywalizacji o pierwszeństwo i prestiż, a w XVIII stuleciu względy prestiżowe, z elementami, które można określić mianem „tośmaościowych” stawały się coraz ważniejsze. Dziwi raczej, że późniejsi historycy nie zadali sobie trudu, by zweryfikować te „tezy”, poprzestając na przywoływaniu wyrwanego z kontekstu zdania Lamberta Klönn. W rzeczywistości brak podstaw, aby łączyć dwie omawiane wyżej fundacje zakonne.

W odniesieniu do początków klasztoru w Orłowej konkluzja niniejszego artykułu sprowadza się do prostego wniosku, że powinny być one dyskutowane uwzględniając jedynie dokumenty z lat 1227, 1229 oraz 1268 oraz punkt widzenia ówczesnych władców omawianego terytorium, czyli książąt opolsko-raciborskich. Nieco inaczej jest w przypadku dominikanów. Jeśli chodzi o ich początki żaden badacz nie traktuje już poważnie możliwości, iż klasztor w Cieszynie został on założony w 1225 r., choć jeszcze Colmar Grünhagen stwierdzał, że istnieją następujące daty fundacji cieszyńskiego klasztoru: 1211, 1225, 1246 oraz 1268 r., a żadna, jego zdaniem, nie była wiarygodna.⁸³ Obecnie przyjmuje się, że placówka w Cieszynie powstała w 60. lub 70. latach XIII wieku, gdyż na wspomnianej liście Bernarda Guidonis, zasadniczo ułożonej chronologicznie, Cieszyn został wymieniony pomiędzy domem w Lublinie (założonym w 3 ćwierci XIII wieku), a Legnicą (ok. 1275 r.).⁸⁴ Z braku źródeł nikt nie jest w stanie określić dokładniejszej daty.

Źródła takie jednak istniały, choć nie zachowały się w oryginale. Jak już była mowa pierwszą kronikę cieszyńskich książąt opublikował w 1588 r. Eleazar Tilisch w oparciu o zestawienie dokumentów z archiwum zamkowego w Cieszynie, które w 1580 r. opracował

82 W rękopisie przepisany przez Gabriela (zob. przy. 6) „tilischowski” spadek przejawia się w ten sposób, iż książę Władysław jest najpierw księciem cieszyńskim, i dopiero po śmierci brata zostaje także władcą opolsko-raciborskim. Dodajmy, że tradycja utożsamiająca władców Cieszyna z książętami opolsko-raciborskimi przetrwała bardzo długo, m.in. w liczeniu cieszyńskich Piastów od Mieszka I, przez co wszyscy kolejni o imieniu Mieszko i Kazimierz nosili odpowiednio wyższe numery. Jeszcze dzisiaj niektórzy przywołują cieszyńskiego władcę Kazimierza IV (w aktualnej terminologii – II).

83 Opowiadał się za tym, że klasztor założono po 1289 r., czyli po powstaniu samodzielnego księstwa cieszyńskiego. CDS VIII, cz. 1, s. 150, 299 i 299; cz. 2, s. 192.

84 J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV wieku*, Lublin 1956, s. 289, 300; Por. Tomasz GAŁUSZKA, *Dominikanie i spory wokół prawa do słuchania spowiedzi, Recepcja bulli Jana XXII „Vas electionis” w diecezji wrocławskiej w pierwszej połowie XIV wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 52, 2012, s. 14–15.

przebywający krótko na cieszyńskim dworze prawnik Zachariasz Starck (1535/40 – przed 1612), związany z dworem władców Saksonii. Jego dziełko odkrył Gottlieb Biermann, później uznano je za zaginione. Odkryty ostatnio na nowo rękopis Starcka zawiera ponad setkę regestów dokumentów, a otwiera go zdanie: „*Anno 1255. Erbauet Euphemia, Herzog Ladislaii zue Teschen Sliezen nachgelassene Wittib, deß Prediger-Closter, damallß vor, itzo aber in der Stadt Teschen so nachsteheth, und darinnen die Hertzogen zu Teschen i[h]r Begrabnüs, auch nu[n]mer das Wort Gottes nach der Augspurgischens Confession lauter unnd wie darinnen gepredigth wirdt*”.⁸⁵ Chodzi oczywiście o Eufemię, córkę księcia wielkopolskiego Władysława Odonica, którą Władysław opolski poślubił w 1251 r., i która dała mu liczne potomstwo.⁸⁶ Założenie klasztoru dominikanów przypisał jej także Tilisch, a za nim Schickfus⁸⁷, ale pomijając datę roczną. Przejmując tę informację także inne teksty powstałe na cieszyńskim dworze przed 1653 rokiem.⁸⁸ Jak była mowa także Reginald Grooss odnotował tradycję, iż właśnie księżna wielkopolska, żona Władysława I. ufundowała klasztor, aczkolwiek podaje datę 1248 r.⁸⁹ Powołuje się przy tym na rękopis z 1719 r. z klasztoru dominikanów opawskich. Data 1255 nie stoi przy tym w sprzeczności z przekazem Bernarda Guidonis. Wartość tego zapisu Z. Starcka osłabia jednak fakt, iż zawiera tylko datę roczną, podczas gdy zazwyczaj regesty podaje z datą dzienną, jako że spisywał je z oryginałów. Być może nie potrafił daty odczytać, ale możliwe też, że datę 1255 r. zaczerpnął z innego źródła, a nie z dokumentu zachowanego w książęcym archiwum.⁹⁰ Bez względu na wszystko, dominikańska tradycja, wiążąca założenie klasztoru z osobą księżnej Eufemii, wymaga dokładniejszego przebadania.

Celem niniejszego artykułu nie było nakreślenie rzeczywistego przebiegu procesu powstawania placówek benedyktynów w Orłowej i dominikanów w Cieszynie, ale zweryfikowanie pozostających w naukowym obiegu informacji i zbudowanych na nich hipotez, sprawdzenie, które z nich mogły być przejęte z zaginionych źródeł, a które są tworem niewiedzy albo fantazji. Jak widać kreacyjna wyobraźnia naszych przodków może budzić podziw. Autor rzecz jasna nie twierdzi, iż nie należy szukać w dziełach autorów z XVI, XVII czy XVIII stulecia informacji odnoszących się do czasów wcześniejszych. Chciałby jedynie wskazać, a raczej przypomnieć, że w każdym przypadku korzystanie z takich przekazów musi być poprzedzone ich bardzo dokładną weryfikacją. Jest to oczywiste w sferze metodologicznych postulatów, w praktyce wielu badaczy o tym zapomina. Szczególnie należy się tego spodziewać w sytuacji kiedy początki jakiejś

85 Liechtenstein. The Princely Collections Vaduz – Vienna, Hausarchiv, karton H 824.

86 Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowód Piastów śląskich*, 2 ed., Kraków 2007, s. 511. Zmarła po 1281 r.

87 Jakob SCHICKFUSS, *New vermehrete Schlesische Chronica*, Jena 1625, ks. II, s. 131. W Innym miejscu (ks. IV, s. 121) pisze, że Eufemia była żoną zmarłego (rzekomo) w 1272 księcia Władysława, co zdaje się urosło do nowej daty założenia – 1272 r.

88 Por. J. SPYRA, *Historiografia*, s. 65.

89 Dokładnie pisze „*XXXI. Teschinii, Anno 1248 fundati a ducissa Ladislaii Conjuge, Duci Primislai Gneznensis et Poznaniensis filia*”. R. N. GROOSS, *Fragmenta miscellanea*, s. XXIX.

90 Co czasami robił, próbując nadać regestom pewien porządek według kolejności panowania władców. Por. J. SPYRA, *U podstaw historiografii księstwa cieszyńskiego w XVI wieku: Zachariasz Starck (ok. 1535/40 – przed 1612 r.)*, Slezský sborník 112, 2014, nr. 2, s. 165–177.



instytucji pozostają niejasne, co otwiera zawsze pole do różnych domniemywań i dociekań, z naturalną skłonnością, aby doszukiwać się jak naodleglejszych w czasie dat ich powstania.

Mýtus počátku a moderní klášterní historiografie. Případ benediktýnů v Orlové a dominikánů v Těšíně
(Shrnutí)

V roce 1818 Albín Heinrich formuloval tezi o založení benediktýnského kláštera těšínským knížetem Kazimírem I. roku 1210. Podle Heinricha po pozdější výstavbě nového kláštera pro benedikýny v Orlové na jejich původní místo přišli dominikáctí mniši. Někteří pozdější historikové, jako Franciszek Popiołek, rovněž souhlasili s benediktýnskou tradicí, kterou datovali o roku 1225. Jiní badatelé tyto údaje zpochybňují s poukazem na absenci písemných pramenů, žež byly zničeny v období reformace.

Dochované materiály z 18. století indikují pravděpodobný vznik dominikánského kláštera v Těšíně roku 1225. Jediným dokladem je rozhodnutí krakovské generální kapituly o vyslání mnichů do nejvýznamnějších měst Polska. Těšín v dokumentu nefiguruje, přesto roku 1725 těšínsí dominikáni slavili 500 let své přítomnosti ve městě, což ve své bohoslužbě zdůraznil bratr Marianus Rischer. Krátce poté se v četných rukopisech Lamberta Klönna z Orlové objevuje tvrzení o pozvání benediktýnů do Těšína knížetem Kazimírem roku 1210 či 1211. Písemné doklady chybějí, ale existuje legenda o zázračném narození knížecího syna po zjevení orla s hostií v zobáku.

Dokumenty shromážděné Klönnem však dokládají, že řád nezískal žádné pozemky v okolí Orlové až do roku 1227. Prostřednictvím interpretace legendy a jejím spojením s osobou knížete Kazimíra, zemřelého roku 1211, Klönn zformuloval tezi, podle níž benediktýni přišli dříve, než dominikáni. V obou případech se jednalo o snahu prezentovat prvenství dotyčného řádu z prestižních důvodů. Ve skutečnosti lze předpokládat vznik dominikánského kláštera v Těšíně po roce 1250 a benediktýnského kláštera v Orlové po roce 1268.





„KAM S NÍ?“ SNAHY O ZŘÍZENÍ NOVÉ NĚMECKÉ UNIVERZITY V PŘEDLITAVSKÉ ČÁSTI HABSBUŘSKÉ MONARCHIE V POSLANECKÉ SNĚMOVNĚ ŘÍŠSKÉ RADY V LETECH 1872–1875

Marie Gawrecká

Marie Gawrecká: “Where to place it?” Efforts to establish a new German university in the Cisleithanian part of the Habsburg Monarchy in the House of Deputies of the Imperial Council in 1872–1875

The study is a partial contribution to understanding the development of university education in Cisleithania in the 1860s and 1870s. Despite the qualitative changes that universities underwent in the 1860s, including the increase in the number of students, there was no increase in the number of university institutions, but, on the contrary, their number decreased in the Cisleithanian part of the monarchy. The first part of the study deals with the efforts of some crown lands and cities to establish a new German university, which culminated at the end of this decade in connection with the polonization of Lviv University. The second part focuses on the discussions centred on the application for the establishment of a new university held in the House of Deputies of the Imperial Council between 1872 and 1874. It outlines the views and arguments of national parliamentarians on the issue of the establishment of a new university and its future location, as well as the final justification of the government's decision to establish it in Chernivtsi, Bukovina.

Keywords: Habsburg Monarchy, Cisleithania, 1860s and 1870s, Universities, House of Deputies of the Imperial Council

Studie je koncipována jako dílejší příspěvek k poznání vývoje univerzitního školství v Předlitavsku ve druhé polovině 19. století, kdy univerzity jako vědecké a nejvyšší vzdělávací instituce sehrávaly významnou úlohu v procesu modernizace společnosti a v multietnické habsburské monarchii se s postupující nacionalizací předlitavské společnosti stávaly významnými centry národně politického soupeření.¹ Proměna univerzit

¹ Problematice univerzitního školství v Předlitavsku věnovala pozornost zejména rakouská historiografie. Např. Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs, Bd. 4*, Wien 1986; Hannelore BURGER, *Das Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, Wien 1995; Helmut SLAPNICKA, *Die Rechtstellung der deutschen Universitäten im alten Österreich von der Reformen Leo Thuns bis zum Ende der Monarchie*, in: *Universitäten im östlichen Mitteleuropa. Zwischen Kirche, Staat und Nation-Sozialgeschichte und politische Entwicklungen*, Hrsg. von Peter Wörster unter Mitarbeit Dorothea M. Goeze, München 2008; Elmar SCHÜBL, *Zur Nationalisierung der Universitäten und Hochschulen im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, in: *Universitäten in Zeiten des Umbruchs. Fallstudien über das mittlere und östliche Europa im 20. Jahrhundert. Transkulturell Forschungen an den Österreich-Bibliotheken im Ausland. Band 5*, Hrsg. Elmar Schübl – Harald Heppner, Wien 2011, s. 13–27; Peter URBANITSCH, *Österreichs Schulen. Organisatorischer und struktureller Wandel 1848 bis 1914*, in: *Kindheit und Schule im Ersten Weltkrieg*, Hrsg. Hannes Stekl – Christa Hämmerle – Ernst Bruckmüller, Wien 2015; *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 86*, München 2003; Gary B. COHEN, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1849–1918*, West Lafayette 1996; Hrsg. Richard Plaschka – Karlheinz Mack, *Wegenetz europäischen Geistes II. Universitäten und Studenten. Die Bedeutung der studentischen Migration in Mittel- und Südeuropavom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 1987; Gustav OTRUBA, *Die Universitäten in der Hochschulorganisation der Donaumonarchie – nationale Erziehungsstätten im Vielvölkerreich 1850–1914*, in: *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1975; Hrsg. Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch,

v moderní vědecká a vzdělávací centra v liberální éře 60. let spolu se zvyšujícím se počtem studentů, nebyla doprovázena nárůstem ale naopak snižováním počtu univerzitních institucí v Předlitavsku, v důsledku ztrát italských univerzit v Pavii a v Padově i univerzity v Budapešti, což vyvolávalo potřebu zřízení nové univerzity. Studie se skládá ze dvou částí. První část sleduje snahy některých korunních zemí a měst o zřízení nové německé univerzity v 60. letech, druhá část je věnována projednávání této otázky v poslanecké sněmovně Říšské rady, která probíhala od března 1872 do prosince 1874, a na základě těsnopiseckých zpráv přibližuje stanoviska a argumentaci poslanců z jednotlivých zemí k otázce zřízení univerzity a jejího budoucího umístění i zdůvodnění vládního rozhodnutí o založení německé univerzity v Černovicích.

K vývoji univerzitních institucí v monarchii v 60. letech 19. století

V 19. století se univerzity staly institucemi, které nejen odrážely společensko-politický vývoj, ale stále více se na něm i významně podílely. Proces liberalizace a demokratizace veřejného života v habsburské monarchii, který byl zahájen v revolučním roce 1848, se vyznačoval mimo jiné i rozvojem a modernizací školství. Rok 1848 byl významným impulsem pro prosazení svobody výuky a bádání na univerzitách. V Rakousku se realizovala na základě Thun-Hohensteinových reforem v letech 1848-1852, jež právně upravovaly postavení univerzit jako autonomních institucí, které právně podléhaly státnímu dohledu prostřednictvím administrativního řízení. Reformy umožnily, aby se univerzity stávaly stále více centry vědeckého bádání a filozofické fakulty byly postaveny na roveň ostatním fakultám. Liberální éra pak přinesla další reformy. V prosincové ústavě z roku 1867, jejíž článek 19 deklaroval všem národnostem předlitavské části monarchie právo na vzdělání ve vlastním jazyku, byla zakotvena také svoboda výuky a bádání. Legislativní úprava univerzitních záležitostí byla vyhrazena Říšské radě, došlo k zásadní dekonfesionalizaci školství a v roce 1872 byl vydán nový rigorózní řád, který upravoval univerzitní studium v duchu nového pojetí univerzit jako center vědeckého výzkumu a výuky.² Vědecká práce se stala měřítkem úrovně univerzity, pro pedagogy byla samostatná tvůrčí práce nezbytnou podmínkou pro získání profesorského titulu a tím i katedry. Reformy tak znamenaly podstatný pokrok ve vývoji univerzit a vytvořily

Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III., Die Völker des Reiches 2. Teil, Wien 1980;

Z české historiografické produkce posledních dvou decenií je třeba zmínit např.: Jan HAVRÁNEK, *Dějiny univerzity Karlovy 1802–1990*, Praha 2001; TÝŽ, *Moravané na pražské univerzitě v 19. a 20. století*, in: Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek, Jiří Malíř – Radomír Vlček, Brno 2006; Jiří PEŠEK, „*Prag und Wien 1884 – ein Vergleich zwischen den Universitäten und deren Rolle für die Studenten aus den böhmischen Ländern*“, in: *Metropole und Provinzen in Altösterreich (1880–1914)*, Andrej Corbea-Hoisie – Jacques Le Rider, Wien 1996; Marie GAWRECKÁ, *Cisleithanian Universities as Centres of Forming an Educated Elite in the Second Half of the 19th Century and the Beginning of the 20th Century*, in: *Processes of Cultural Exchange in Central Europe in 1800–2000*, ed. Karla Vymětalová – Jiří Knapík, Opava 2014; Jana BUREŠOVÁ, *Úsilí o obnovení univerzity v Olomouci ve druhé pol. 19. a na začátku 20. století*, in: K dějinám Olomoucké univerzity. Sborník příspěvků ze symposia Historická Olomouc XI. Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc 1998, s. 153–159; Jiří FIALA, a kol., *Univerzita v Olomouci (1573–2009)*, Olomouc 2009; Václav PUMPRLA, *Snahy o zřízení české univerzity na Moravě v 19. století*, in: K dějinám Olomoucké univerzity. Sborník příspěvků ze symposia Historická Olomouc XI., Olomouc 1998, s. 145–152; Dan GAWRECKI, *Pokus o založení univerzity v Opavě 1870*, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, řada C, 2/1995, s. 127–132.

2 H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 227; H. BURGER, *Das Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit*, s. 235.

předpoklady pro to, aby se vědecká a pedagogická úroveň univerzit v habsburské monarchii vyrovnávala standardu sousedních německých univerzit, zejména Humboldtově univerzitě v Berlíně, která představovala vzorovou univerzitní instituci.³ Rozvoj vědeckého bádání na univerzitách přinášel s sebou i potřebu větší specializace a diferenciaci. Vznikající nové vědní obory v oblasti přírodních věd a medicíny vyžadovaly zřízení nových institutů, laboratoří, lékařských klinik a nových fakult. Také v humanitních oborech docházelo k větší specializaci, což se promítlo ve vzniku nových kateder i nových forem výuky, tzv. seminářů. K významným proměnám docházelo i ve struktuře terciárního vzdělávání, kdy vedle tradičních univerzit poskytující široce koncipované vysokoškolské vzdělání, byly zakládány technické a další odborné vysoké školy, které byly zaměřeny více na odborné vzdělávání studentů pro potřeby praxe.

Rozvoj univerzit a nových vysokých škol, byl vedle vládní politiky ovlivněn také celou řadou spolupůsobících faktorů, jako byl nárůst populace, proměňující se postoje veřejnosti ke vzdělání spolu s jeho postupnou demokratizací, která otevírala přístup na univerzity a vysoké školy širším skupinám obyvatelstva především z vyšších a středních sociálních vrstev. Vzdělání se stávalo nezbytnou podmínkou pro získání významnějších pozic ve státní správě, v privátní či podnikatelské sféře a otevíralo cestu také k budoucí akademické dráze. Významný byl i socioekonomický aspekt, kdy probíhající modernizace, rozvoj nových oborů a technologií vyžadoval kvalifikované a vysokoškolsky vzdělané odborníky.⁴ Nezbytnou podmínkou pro rozvoj univerzit a vysokých škol bylo rozšiřování sítě středního školství, předstupně terciárního vzdělávání, které od druhé poloviny 19. století zaznamenalo v předlitavské části monarchie velký rozmach vrcholící v posledních desetiletích 19. století. Nárůst středních škol a jejich studentů však v Předlitavsku neprobíhal rovnoměrně a lišil se v závislosti na jednotlivých zemích i na typech škol (gymnázií, reálek, reálných gymnázií).⁵ Na univerzitách docházelo od 60. let k nárůstu počtu studentů, který dosáhl v rámci Předlitavska největší dynamiky v 80. letech 19. století a v prvním decenniu 20. století.⁶ Nejvýznamnějším a největším univerzitním centrem Předlitavska byla vídeňská univerzita, na které v roce 1871 studovalo 3 833 studentů, z nichž zhruba 26% představovali zahraniční studenti, kteří přicházeli na renomovanou univerzitu s dobře vybavenými instituty studovat především medicínu a práva. O třicet let později v roce 1901 stoupl počet posluchačů na univerzitě na více než 6000.⁷ Z hlediska nabízených oborů byl na předlitavských univerzitách ve druhé polovině 19. století největší zájem o studium práv, za nimi následovala medicína, zatímco nejméně přitažlivé pro studenty bylo studium teologie. K rostoucímu zájmu

3 V roce 1809 provedl významný vědec a pruský ministr školství Wilhelm von Humboldt reformu školství, která se stala vzorem pro podobné reformy v řadě zemí. P. URBANITSCH, *Österreichs Schulen*, s. 45.

4 G. B. COHEN, *Education and Middle-Class*, s. 61–63.

5 Nej hustší síť středních škol, gymnázií a reálek (vzhledem k rozložení a počtu obyvatel byla v Dolním Rakousku a českých zemích. V převážně agrární Haliči byla upřednostňována klasická gymnázia před praktičtější zaměřenými reálkami. Srov. P. URBANITSCH, *Österreichs Schulen*, s. 55.

6 H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 236.

7 Pražská Karlo-Ferdinandova univerzita, která byla po Vídni druhou největší univerzitou v Předlitavsku, měla v roce 1871 1709 studentů, o deset let později krátce před jejím rozdělením měla již 2 147 posluchačů. Gary B. COHEN, *Die Studenten der Wiener Universität von 1860 bis 1900*, in: *Wegenetz europäischen Geistes*, s. 295; M. GAWRECKÁ, *Cisleithanian Universities*, s. 82.

o studium na filozofických fakultách na přelomu století přispívala rozšiřující se nabídka studijních oborů, nedostatek gymnaziálních učitelů a konečně i povolení univerzitního studia ženám.⁸

Univerzity a vysoké školy nebyly jen vědeckými a nejvyššími pedagogickými centry, ale plnily také roli kulturotvorného činitele, byly místy emancipace a sociální mobility jednotlivých složek společnosti, sehrávaly významnou úlohu v modernizačním procesu přeměny tradiční společnosti v moderní občanskou společnost a v multietnické habsburské monarchii byla významná jejich role při formování národních společenství.⁹ Prestíž univerzit byla v období oživení ústavního života vysoká a univerzitní profesori patřili často k hlavním mluvčím liberálních vrstev, a to německých i neněmeckých národností a vzešla z nich řada poslanců i někteří ministři rakouských vlád.¹⁰ Od 60. let vystupují formující se neněmecké národní reprezentace se snahami prosadit na univerzitách a vysokých školách princip rovnoprávnosti národních jazyků s němčinou, která byla v 50. letech dominantním jazykem univerzit, v rámci přednášek a zkoušek, nebo alespoň zavedení některých paralelních přednášek. Ačkoliv byl princip jazykové rovnoprávnosti německými liberály uznáván, jazyková praxe na univerzitách se i přes pozvolný nárůst počtu neněmeckých profesorů v 70. letech podstatně nezměnila. Hlavně snahy Čechů o jazykovou rovnoprávnost na pražské univerzitě byly často odmítány s argumentací, že jazykem univerzitní výuky může být pouze světový jazyk a že Češi nemají dostatek vědeckých odborníků ani české vědecké literatury.¹¹

Pozdější snahy neněmeckých národností o založení univerzitních institucí či alespoň fakult v národním jazyce narážely na odpor vládnoucích německých liberálů, kteří se obávali ohrožení svých dosud výlučných pozic a oslabení svého vlivu v oblasti vysokého školství v Předlitavsku. S výjimkou Poláků v Haliči, kde po získání autonomie byly univerzity v Krakově a ve Lvově počátkem 70. let polonizovány a staly se hlavními akademickými centry pro Poláky a Rusíny z Haliče, a později Čechů, kteří získali vlastní univerzitu za konzervativní Taafeho vlády v roce 1882, nebyly další neněmecké národnosti v Předlitavsku zejména Slovinci a Italové se svými snahami o „národní“ univerzitu úspěšné a musely se spokojit se zavedením některých paralelních přednášek ve slovinštině na univerzitě ve Štýrském Hradci a v italštině v Innsbrucku.¹² Od 80. let

8 H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 237.

9 Miroslav Hroch přisoudil vzdělání mimořádný význam z hlediska formování národní identity. Dle jeho názoru hrála pro národní mobilizaci důležitou roli návštěva škol poskytujících vyšší vzdělání, tedy středoškolských a vysokoškolských ústavů. Podle Hrocha nerozhodoval o osudu jednotlivých národnostních hnutí vyučovací jazyk, ale to, ale to, že „příslušníci nevládnoucí etnické skupiny mohli od jisté doby pravidelně absolvovat střední vzdělání, aniž by se jazykově asimilovali, a aniž by přijali identitu státního národa.“ Srov. Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2011, s. 119–123.

10 Například z pražské univerzity vzešli dva ministři v centralisticky orientovaných vládách konce 60. let Leopold von Hasner a Eduard Herbst.

11 *Dějiny univerzity Karlovy 1802–1918, díl III*, Praha 1997, s. 109; Hans LEMBERG, *Universitäten in nationaler Konkurrenz: Zur Einleitung*, in: *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum*, Bd. 86, München 2003, s. 28. Benevolentnější byla jazyková praxe na technických, protože na rozdíl od univerzit spadaly do kompetence zemských sněmů.

12 H. BURGER, *Das Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit*, s. 235.

v souvislosti s postupující nacionalizací předlitavské společnosti a národně politickou aktivizací jednotlivých etnik se oblast školství stala důležitou složkou národně politického soupeření a univerzity a vysoké školy formující nové národně politické elity se stávaly významnými centry tohoto soupeření.

Přes významné kvalitativní změny, kterými univerzity v Předlitavsku od 60. let procházely, nedošlo i přes nárůst studentů k jejich kvantitativnímu navýšení, naopak se počet univerzit snížil. Zatímco v době Thunových reforem existovalo v monarchii 10 univerzit (Vídeň, Praha, Štýrský Hradec, Innsbruck, Olomouc, Krakov, Lvov, Pešť, Pavia a Padova), ve druhé polovině 60. let bylo v předlitavské části monarchie šest univerzit a to ve Vídni, Štýrském Hradci, Innsbrucku, Praze, Lvově a Krakově. Univerzita v Olomouci byla zrušena v roce 1860 a zůstala zde pouze teologická fakulta,¹³ po ztrátě Lombardie (1859) a Benátska (1866) přišla habsburská monarchie o italské univerzity v Pavii a Padově a univerzitu v Pešti ztratila rakousko-uherským vyrovnáním.¹⁴ Všechny zbylé univerzity byly německé a monarchie podstatně zaostávala v poměru k počtu univerzit na počet obyvatel za Německem a Švýcarskem.¹⁵

Po zahájení liberální éry se objevily snahy o znovuzřízení v roce 1810 zrušené univerzity v Salcburku.¹⁶ Myšlenky na obnovení univerzity v Salcburku byly živé od roku 1848/1849 a zintenzivněly zejména po uzavření konkordátu v roce 1855, kdy se v církevních i mimocírkevních kruzích reálně uvažovalo o znovuzřízení katolické univerzity. Po roce 1861, kdy se Salcbursko stalo samostatnou korunní zemí, začal usilovat tamní zemský sněm s liberální a antiklerikální většinou o znovuoobnovení univerzity, ale již nikoli jako katolické, nýbrž státní instituce. Lze říci, že o založení a charakter univerzity se ve městě i v zemi rozhořel mezi zdejšími liberály a katolíky „kulturní boj“, v němž v 60. a 70. letech jednoznačně vítězili vládnoucí liberálové se svými antiklerikálními postoji.¹⁷ Také na Moravě, kde po zrušení univerzity v Olomouci¹⁸ se začal pociťovat v některých oblastech veřejného a kulturního života nedostatek vysokoškolsky vzdělané inteligence, se na počátku 60. let setkáváme se snahami o obnovu univerzity nebo alespoň zřízení právnické fakulty. Velký výbor města Olomouce zřídil v dubnu 1861 univerzitní komisi, která měla sestavit podklady a získat podporu moravských měst a obcí pro zřízení univerzity nebo alespoň právnické fakulty v Olomouci. V červnu 1862 podal olomoucký poslanec Szábel v poslanecké sněmovně Říšské rady návrh, aby v Olomouci byla obnovena

13 Václav NEŠPOR, *Dějiny univerzity olomoucké*, Olomouc 1947, s. 59–60; J. FIALA a kol., *Univerzita v Olomouci*, s. 74–75.

14 H. SLAPNICKA, *Die Rechtstellung der deutschen Universitäten*, s. 205.

15 H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 227.

16 Po sjednocení Salcburska s Bavorskem v roce 1810 byla benediktinská univerzita zrušena a vytvořeno lyceum s teologickou a filozofickou sekci. V roce 1850 byla teologická sekce lycea povýšena na univerzitní fakultu a lyceum bylo zrušeno.

17 Franz ORTNER, *Die Universität in Salzburg. Die dramatischen Bemühungen um ihre Wiederherrstellung 1810–1962*, Salzburg 1987, s. 31.

18 Univerzita zde byla založena v roce 1576, o 200 let později roku 1778 byla přeložena do Brna, 1827 došlo k jejímu znovuoobnovení v Olomouci a během 50. let 19. století byly její dvě fakulty s výjimkou teologické opět zrušeny. Od roku 1848 zde působil samostatně mimo univerzitu stojící Ústav medicínsko-chirurgický, který byl zrušen v roce 1871, dobíhající studium bylo ukončeno v roce 1875. V. PUMPRLA, *Snahy o zřízení české univerzity*, s. 146.

univerzita. Otázkou zřízení univerzity na Moravě se zabývali v roce 1861 také poslanci Moravského zemského sněmu.¹⁹ Tyto požadavky však během 60. let nenalezly u liberální vlády větší ohlas, a to jak z finančních, tak z politických důvodů. Značné finanční náklady si vyžadovala modernizace existujících vysokých škol a doplnění stávajících univerzit o lékařské fakulty ve Štýrském Hradci (1863) a v Innsbrucku (1869) místo dosavadních medicínsko-chirurgických učilišť.²⁰ Vládu však zaměstnávala zejména tíživá politická situace druhé poloviny 60. let v důsledku prusko-rakouské války a rakousko-uherského vyrovnání.

Aktuální se otázka nové univerzity stala na podzim 1869 v souvislosti se zprávami o popoštění Lvovské univerzity a se záměrem vlády založit na severu říše novou německou univerzitu. Komentáře v novinách, přinášely informace, že studenti ve Lvově odmítají navštěvovat z nacionálních důvodů přednášky německých profesorů a dávají přednost „polským suplentům“. Němečtí profesori Lvovské univerzity si byli vědomi své složité situace a žádali přeložení německé univerzity z Haliče do „německého Rakouska“.²¹ V prosinci 1869 požádal akademický senát Lvovské univerzity za nepřítomnosti polských a rusínských pedagogů o zrušení univerzity a její přeložení do Salcburku se zdůvodněním, že v zakládací listině Lvovské univerzity se hovoří o německé univerzitě a „tato se stala v Haliči morálně a skutečně nemožnou“. Salcburská obecní rada v tom viděla vítanou příležitost, jak obnovit ve městě univerzitu, která tu působila již mezi lety 1622–1810. Na svém zasedání 13. prosince 1869 se rozhodla vytvořit univerzitní výbor pro založení státní univerzity v Salcburku a vypracovat pamětní spis, který by zdůvodnil potřebu nové univerzity. Obecní rada vyslala koncem roku 1869 k ministru školství a vyučování Hasnerovi deputaci s žádostí o zřízení univerzity. Ta však musela být ve svých očekáváních zklamána, po prohlášení ministra, že pokud by byla univerzita ve Lvově skutečně polonizována, měla by být přemístěna na Moravu, protože Salcburk „leží v okruhu přitažlivosti“ Vídně a založení univerzity tu není potřebné.²² Blízkost Vídně však nebyl bezpochyby jediný důvod, proč liberální vláda nechtěla podpořit založení univerzity v Salcburku. Důležitou roli zde sehrávaly již zmíněné rozpory mezi vládnoucími liberály a vlivnými klerikály, pro antiklerikální liberály bylo ztěžlivé přijatelné zřídit univerzitu v zemi se silným klerikálním vlivem, kde především episkopát usiloval dlouhodobě o znovuoobnovení katolické univerzity.²³ Požadavek na zřízení německé univerzity vznesly i některé další předlitavské země a jejich hlavní města, pro které to

19 František JORDÁN a kol., *Dějiny univerzity v Brně*, Brno 1969, s. 28.

20 Medicínsko-chirurgická učiliště byla zřízena za vlády Marie-Terezie pro výuku chirurgů – ranhojičů. Ke zřízení učilišť vedl císařovnu především nedostatek lékařů v monarchii a jejich malé znalosti z oblasti chirurgie. Učiliště byla zřízena v Brně, Olomouci, Innsbrucku, Štýrském Hradci, Salcburku, Lvově, jednalo se o dvou až tříleté studium, které probíhalo formou teoretických přednášek a praktických demonstrací z anatomie a chirurgie. Pro výchovu porodních asistentek byly při chirurgickém učení zřízeny tzv. babické školy. V závěru studia získávali studenti pouze ranhojičský diplom. Učiliště byla výnosem z 2. března 1871 zrušena, ale protože mohla přijmout posluchače ještě ve školním roce 1871/1872, zanikla teprve roku 1875. Viz. Jan ŠVÁB a kol., *Kapitoly z dějin chirurgie v českých zemích*, Praha 2016, s. 23–26.

21 Např. salcburský Neues Fremden Blatt 14. 12. 1869, s. 1; Brüner Zeitung 18. 12. 1869, s. 2; Silesia 20. 12. 1869, s. 64.

22 F. ORTNER, *Die Universität in Salzburg*, s. 31; Troppauer Zeitung 4. 1. 1870, s. 2.

23 Hrsq. A. Wandruszka – P. Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III. 1. Teil*, s. 102.

byla vítaná příležitost získat nebo znovuobnovit univerzitní instituci, která by přispěla ke zvýšení jejich prestiže i k rozvoji vzdělanostní, kulturní a společenskoekonomické úrovně země. Vedle Salcburku se ucházela téměř současně o univerzitu moravská města Brno a Olomouc, hlavní město Slezska Opava a bukovinské Černovice. V jižní části monarchie se přihlásili se svými požadavky na zřízení italské právnické akademie Italové v Přímorí a Slovinci v Kraňsku usilovali o zřízení vlastní univerzity v Lublani.

Obecní zastupitelstva jednotlivých měst i zemské sněmy vysílaly zejména v letech 1869 a 1872 v otázce zřízení univerzity deputace k ministru kultu a vyučování Hasnerovi a vypracovávaly petice pro jeho ministerstvo, ve kterých zdůvodňovaly potřebu univerzity ve své zemi, či městě. Vzhledem k tomu, že při pozdějších jednáních v poslanecké sněmovně Říšské rady o zřízení nové univerzity byl požadavek univerzity na Moravě prezentován a projednáván jako společný návrh Moravy a Slezska, je třeba upozornit na petice obou moravských měst a slezské Opavy, které dokládají jejich postoje a rivalitu v otázce zřízení univerzity, protože jejich argumenty při jednání v poslanecké sněmovně již nezazněly. Snahám o zřízení univerzity v Brně, Olomouci nebo v Opavě byly věnovány samostatné studie, na které odkazují v poznámkovém aparátu.²⁴

Jednání o zřízení nové univerzity v poslanecké sněmovně Říšské rady

Naděje shora uvedených měst a zemí na zahájení jednání o zřízení nové německé univerzity se rozplynuly s nástupem federalistické Hohenwartovy vlády (únor 1871 – říjen 1871), která vedla jednání o vyrovnání s českou státoprávní opozicí.²⁵ Otázka zřízení nové německé univerzity se dostala na pořad dne až v tzv. druhém období vlády německých liberálů, které zahájila 25. listopadu 1871 nově jmenovaná vláda Adolfa Auerperga. Založení nové univerzity bylo předmětem jednání poslanecké sněmovny Říšské rady s německoliberální většinou a jejího finančního výboru v letech 1872–1874. Jednání byla značně zdlouhavá a komplikovaná, protože souběžně byly v poslanecké sněmovně předkládány požadavky Moravy, Salcburského vévodství a Bukoviny na zřízení německé univerzity. Své návrhy na zřízení „národní univerzity“ nebo alespoň fakulty, předkládali i italská a slovinští poslanci. O sídle nové univerzity měla na základě požadavků rozhodnout vláda.

Ve snaze zvýšit šance Moravy na zřízení univerzity podal moravský německý liberální poslanec Christian d'Elvert²⁶ v rozpočtovém výboru poslanecké sněmovny 7. března 1872 návrh na zřízení univerzity jako společný požadavek a přání obou zemí Moravy a Slezska. V úvodu svého vystoupení upozornil, že obě země jsou ve srovnání s jinými korunními

24 J. BUREŠOVÁ, Jana, *Úsilí o obnovení univerzity*, s. 153–159; F. JORDÁN a kol., *Dějiny univerzity*, s. 9–38; V. PUMPRLA, *Snahy o zřízení české univerzity*, s. 145–152; D. GAWRECKI, *Pokus o založení*, s. 127–132.

25 Jednání o vyrovnání se stalo podnětem k nové akci za univerzitu na Moravě. Dne 2. října podal dr. Antonín Mezník spolu s 43 federalistickými poslanci návrh v Moravském zemském sněmu na zřízení vysokých škol na Moravě, jimiž se myslela především univerzita. I když o jejím charakteru návrh nehovořil, lze se domnívat, že federalističtí poslanci si ji představovali v podobě utrakvistické, protože pro českou by zemský sněm jako celek nehlasoval a o německou by čeští poslanci nežádali. F. JORDÁN a kol., *Dějiny univerzity*, s. 33.

26 Christian d'Elvert (1803–1896) moravský německý politik a historik. Starosta Brna v letech 1861–1864, poslanec moravského zemského sněmu v letech 1848–1849, 1871–1878 a 1880–1896. V letech 1871–1882 byl poslancem Říšské rady, kde patřil k německým liberálům tzv. Ústavní strany. Jiří MALÍŘ a kol., *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*, Brno 2012, s. 163–166.

zeměmi ze strany státu finančně znevýhodňovány. Argumentoval tím, že Morava a Slezko patří k zemím, které platí nejvyšší daně, čímž výrazně přispívají nejen k rozvoji průmyslu, ale i kultury a školství, nicméně potřeby obou zemí nejsou dostatečně zohledněny, jak ukazuje výše státních příspěvků do studijního fondu. Zatímco obě rakouské země pod Enží dostávají 1 072 000 zl., Tyroly 208 500 zl., Štýrsko 334 000 zl., Čechy 799 000 zl., Halič a Krakov více než 600 000 zl., studijní fond na Moravě a ve Slezsku dostává státní příspěvek pouze ve výši 158 000 zl. Také náboženský fond, který je na Moravě nejbohatší z rakouských zemí a jehož roční přebytek činí více než 100 000 zlatých, není využíván jen pro potřeby církevních zařízení v zemi, nýbrž podporují se z něj především jiné země monarchie. Připustil, že v posledních letech došlo v zemi k rozvoji středního školství a k založení techniky, nyní je však nejnaléhavějším požadavkem Moravy a Slezska zřízení univerzity na Moravě. Připomenul historický vývoj vysokého školství na Moravě a uvedl, že nynější požadavek na zřízení univerzity je o to naléhavější, že polonizací Lvovské a krakovské univerzity klesl počet německých univerzit v předlitavské části monarchie. Jako další důvod pro zřízení nové univerzity uvedl přeplněnost vídeňské univerzity studenty zejména na právnických a medicínských oborech, což ohrožuje kvalitu výuky a upozornil, že proponované zrušení medicínsko-chirurgických studií v Olomouci, Salzburku a Lvově v roce 1875 bude mít za následek nedostatek lékařů a proto je třeba zajistit, aby v zemi vznikla lékařská fakulta.²⁷ I když se poslanec d'Elvert explicitě nezmínil ve svém projevu, ve kterém moravským městem by měla být založena nová německá univerzita, můžeme se s vysokou mírou pravděpodobnosti domnívat, že jako bývalý starosta Brna a německý liberál upřednostňoval toto město před klerikálním a militantním prostředím Olomouce.

V závěrečné debatě rozpočtového výboru označil ministr kultu a vyučování Stremayr v březnu 1872 návrh Moravy, samozřejmě v podobě německé univerzity, za oprávněný. Podle jeho názoru by z hlediska rozpočtu, který byl v Předlitavsku společný pro univerzity a vysoké školy, mohlo dojít k založení univerzity na Moravě poměrně snadno, pokud by zdejší technickou vysokou školu, dosud hrazenou ze státních prostředků a s mnohem nižšími náklady, než by stála nová univerzita, převzal zemský fond.²⁸

Němci v Čechách v souvislosti s úsilím moravských poslanců o obnovení univerzity na Moravě, vystoupili ve sněmovně 7. března 1872 prostřednictvím poslance Alfreda Knolla s žádostí o rozdělení pražské univerzity na českou a německou.²⁹ Ve svém požadavku argumentoval Knoll především klesající vědeckou úrovní pražské univerzity, kterou navštěvuje stále méně zahraničních studentů. Příčiny poklesu vědecké úrovně byly podle Knolla zčásti obecného charakteru a projevovaly se na všech univerzitách monarchie s výjimkou Vídně jako důsledek snahy vídeňské univerzity

27 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 382–383, dostupné online: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007_page=382-383, [cit. 3. 3. 2019].

28 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 390, dostupné online: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007_page=390, [cit. 3. 3. 2019].

29 Dr. Alfred Knoll (1823–1893), advokát, 1867–1874 poslanec Českého zemského sněmu, 1870–1873 poslanec Říšské rady, představitel nacionálně orientované mládežnické skupiny. Byl odpůrcem projektu česko-rakouského vyrovnání z roku 1871 a navrhoval, aby etnicky německé části Čech utvořily samostatnou korunní zemi monarchie s vlastním sněmem. Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 147.

získavat nejlepší učitele z provincií. Lokální příčinu klesající úrovně pak viděl zejména v národnostních sporech na pražské univerzitě, kde docházelo po roce 1860 k většímu přílivu česky mluvících pedagogů, a rostl zájem o přednášky v češtině. Argumentoval tím, že při zřizování českých stolic a při obsazování docentských míst se již nebraly v úvahu vědecké schopnosti, ale především národnostní a politický profil uchazeče. Situace se měla vyostřit zejména v době, kdy byl ministrem kultu a vyučování Čech [Josef Jireček byl ministrem v Hohenwartově vládě – M. G.], který protežoval svou národnost a nechal zřídit pět nových českých stolic, které obsadil osobnostmi bez dostatečné vědecké úrovně. Do budoucna pak prý počítal český ministr s dalšími 23 kandidáty, kteří by obsadili další nově vytvořené stolice.³⁰ Situaci na pražské univerzitě označil Knoll za neúnosnou a požadoval provedení reformy. Pro řešení situace navrhoval dva možné způsoby. První možností by bylo zrušení všech českých stolic s odůvodněním, že neexistuje česká věda, protože chybí česká originální vědecká literatura, i když připustil, že se tato situace může v dalších desetiletích změnit k lepšímu. Takovéto radikální řešení by podle Knolla, výrazně nacionálně laděného německého politika, vedlo ke zvýšení vědecké úrovně univerzity. Jako realistický politik si však uvědomoval, že z hlediska národnostního i politického by bylo v této době zrušení českých stolic již jen těžko průchodné. Proto jako další řešení stávající situace navrhl Knoll rozdělení univerzity na německou a českou, což by podle jeho názoru nepředstavovalo tak velký problém, jak o tom svědčí rozdělení pražské techniky v předchozích letech.³¹ Uvedl, že na pražské univerzitě působí 16 řádných a mimořádných profesorů přednášejících česky a ještě vyšší počet soukromých docentů, přičemž německými profesory je obsazeno 46 stolic.³² Univerzita má 1709 studentů, z nichž 1085 se hlásí k české národnosti a pouze 593 k německé. Nízký počet německých studentů se podle Knolla navýší po rozdělení univerzity nejen o studenty z Čech, kteří nyní upřednostňují Vídeň a univerzity v Německu, ale také o zahraniční studenty, kteří v současnosti nemají zájem na univerzitě studovat. V závěru svého vystoupení Knoll apeloval, na to, aby rozdělení pražské univerzity bylo provedeno co nejdříve a obě části se tak staly na sobě nezávislé, čímž by došlo i k uklidnění nacionálních sporů.³³ Německý návrh na rozdělení univerzity vzbudil velkou nevoli u českých pedagogů na univerzitě, kteří požadovali prozatímní rozdělení profesorských sborů v rámci školy. Definitivní řešení mělo být podle jejich názoru odsunuto na pozdější dobu, až bude institucionalizace české univerzity v Praze zcela připravena, což znamenalo dostatek česky přednášejících pedagogů, české vědecké literatury a českých učebnic.³⁴ Poslanec Knoll si byl

30 Josef Jireček byl ministrem kultu a vyučování v Hohenwartově vládě od 5. února 1871 do 26. října 1871.

31 K rozdělení pražské techniky na dvě školy, českou a německou, došlo v roce 1869.

32 Jak by se dalo očekávat, počet českých profesorů a docentů na univerzitě Knoll nadsadil, zatímco u německých profesorů uvedl čísla nižší, než byl reálný stav. Podle J. Havránka bylo v roce 1876 na třech světských fakultách jen 12 českých vedle 65 německých profesorů. Mezi docenty byla nacionální proporce pro Čechy poněkud příznivější – 8 českých vedle 15 německých. Srov. *Dějiny univerzity Karlovy 1802–1918, díl III.*, Praha 1997, s. 110.

33 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 373–375, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=373-375>, [cit. 3. 3. 2019].

34 J. HAVRÁNEK, *Budování české univerzity a její působení jako centra české vzdělanosti*, in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1802–1918*, red. J. Havránek, Praha 1997, s. 175.

pravděpodobně vědom, že požadavek na rozdělení pražské univerzity nemá v poslanecké sněmovně při množství žádostí o zřízení nové univerzity a značným finančním nárokům, se kterými by bylo rozdělení univerzity spojeno, příliš naděje na úspěch. Svědčí o tom i to, že navrhl až s jistým zpožděním rezoluci, aby ministerstvo kultu a vyučování připravilo pro poslaneckou sněmovnu návrh zákona o rozdělení pražské univerzity na českou a německou, kterou sněmovna schválila. V dalších parlamentních debatách probíhajících v letech 1873 a 1874 k otázce zřízení nové univerzity se však již s Knollovým požadavkem nesetkáme.

Požadavek salcburského vévodství na zřízení univerzity prosazovali v poslanecké sněmovně liberální poslanci Franz Keil a Hugo von Lamberg.³⁵ V úvodu svého vystoupení v březnu 1872 se Keil zabýval obecnějšími argumenty, na základě kterých zdůvodňoval potřebu založení další německé univerzity v předlitavské části monarchie. Uvedl, že Rakousko má v poměru k počtu obyvatel mnohem méně univerzit než jiné německé státy. Rakouské univerzity a zvláště lékařské fakulty jsou přeplněny studenty, polonizací lvovské univerzity vznikla potřeba rozšířit v Předlitavsku počet německých vysokých škol k ochraně německého vzdělávání.³⁶ Poté přešel ke konkrétním argumentům, proč zřídit univerzitu v Salcburku. Vedle historických důvodů - dvousetleté trvání univerzity v Salcburku, která se těšila výborné pověsti a byla poměrně hojně navštěvována - uvedl poslanec, že pro zřízení nové univerzity má město všechny předpoklady, dostatek budov, v bezprostřední blízkosti školních budov se nachází botanická zahrada o rozloze 1 250 čtverečních sáhů³⁷, která zcela dostačuje pro lékařskou fakultu. Město disponuje velkou knihovnou, která čítá přes 60 000 svazků. Pro lékařskou fakultu má velký význam zdejší dobře zařízená nemocnice svatého Jana, ve které je v průměru ročně ošetřeno 2 200 nemocných, a také psychiatrická léčebna s 50 až 60 pacienty. V obou zařízeních budou moci studenti lékařských oborů vykonávat praxi. Poměrně velkoryse se argumentovalo finančními zdroji pro novou univerzitu. Základ měl tvořit stávající fond zrušené univerzity ve výši 279 000 zlatých, který podle instrukcí zakladatele mohl být použit i pro novou univerzitu. Poslanec Keil zdůraznil, že kromě tohoto fondu jsou země i město připraveny poskytnout další finanční částky pro znovuoobnovení univerzity.³⁸ Univerzita by vedle stávající teologické fakulty měla mít také právnickou, filozofickou a lékařskou fakultu. Protože představitelé Salcburku si byli vědomi toho, že město má vzhledem k nepříteli vzdáleným univerzitám v Innsbrucku a ve Vídni jen malé šance na zřízení univerzity,

35 Dr. Franz Keil (1830–1909) soudní a dvorský advokát v Salcburku. Poslanec Říšské rady v letech 1871–1897 a Salcburského zemského sněmu v letech 1871–1902. V parlamentu patřil k německým liberálům tzv. Ústavní strany. Dostupné online: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Keil_\(politik\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Franz_Keil_(politik)), [cit. 7. 8. 2017]; Hugo Raimund von Lamberg (1831–1884) zemský hejtman Salcburska v letech 1872–1880, byl poslancem Říšské rady v letech 1871–1873 a poslancem Salcburského zemského sněmu v letech 1868–1884. Dostupné online: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Hugo_Raimund_von_Lamberg_\(politik\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Hugo_Raimund_von_Lamberg_(politik)).

36 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 381–382, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=381-382>, [cit. 3. 3. 2019].

37 1 čtvereční sáh (vídeňský) odpovídá 3,5979 metrům čtverečním.

38 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 27. Sitzung der 17. Session am 19. März 1872, s. 560–561, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=560-561>, [cit. 3. 3. 2019].

prosazoval poslanec Keil jako druhou možnost alespoň zřízení lékařské fakulty namísto stávajícího lékařsko-chirurgického učiliště, která by tak mohla odlehčit přeplněné vídeňské lékařské fakultě.³⁹ Poslanec argumentoval, že uzavření učilišť povede k nedostatku vzdělaného zdravotnického personálu, což bude zvláště citelné jak v hornatém Salcbursku, tak i v sousedních hornatých oblastech Horního Rakouska, Štýrska a Korutan, kde zdravotnická služba je zajišťována z převážné části ranhojiči. V žádné ze salcburských žup není, s výjimkou tří krajských lékařů, praktický lékař doktorem medicíny, ale jen chirurgem.⁴⁰ Pokud nebudou zřízeny nové lékařské fakulty, které by zajistily studium nových lékařů, nebudou mít tyto země dostatek kvalifikovaného lékařského personálu. Jako další argument pro zřízení lékařské fakulty v Salcburku uváděl vládní předlohu z roku 1870, v níž se v 1. paragrafu uvádělo, že pro každou obec popřípadě pro několik obcí má být ustanoven jeden lékař. Podle tohoto paragrafu měl být na 7 000 obyvatel nejméně jeden lékař, což by pro korunní zemi Salcbursko znamenalo v přepočtu na obyvatele 22 lékařů. Poslanec upozorňoval, že toto nařízení je zcela nerealizovatelné nejen z finančních důvodů, ale také proto, že zrušením lékařsko-chirurgických učilišť se sníží počet studentů medicíny a ztíží a prodraží se možnosti jejich studia ve vzdálených městech.

Rozvoj univerzit, budování jejich nových institutů a kateder a vznik nových reprezentativních univerzitních budov vyžadoval nemalé finanční náklady. Finanční situace se pro vládu stávala napjatou i z důvodů zřizování nových odborných vysokých škol, a proto otázka finančního zajištění pro novou univerzitu hrála při rozhodování v poslanecké sněmovně nemalou roli. Je proto zajímavé, seznámit se s názory zpravodaje finančního výboru sněmovny k otázce zřízení nové univerzity. V březnu 1872 vystoupil v poslanecké sněmovně zvláštní zpravodaj von Czedit, poslanec za Dolní Rakousko, který upozornil na napjatý rozpočet pro univerzity, protože stát musí především finančně podpořit univerzity ve Štýrském Hradci a Innsbrucku. Zřízením lékařských fakult se staly plnohodnotnými univerzitami, ale je třeba, aby se také svým vybavením dostaly na úroveň odpovídající ostatním univerzitám. Podle Czeditova názoru, by se měly zřídit v Salcburku a na Moravě (jedno zda v Brně nebo v Olomouci) místo univerzit pouze lékařské fakulty. Ty pomohou doplnit nedostatek lékařského personálu, který nastane po proponovaném zrušení medicínsko-chirurgických učilišť. Vznik nových lékařských fakult byl podle jeho názoru nanejvýš potřebný, i když jejich zřízení bude vyžadovat značné finanční náklady.⁴¹

Také zemský sněm Bukoviny na samém východě habsburské monarchie podal v letech 1869–1872 několik žádostí ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni o zřízení německé univerzity v Černovicích.⁴² Je pozoruhodné, že koncem 19. století žádal zemský sněm a ve své většině i vzdělanostní elity země, která byla etnicky i nábožensky velmi různorodá

39 F. ORTNER, *Die Universität in Salzburg*, s. 30; H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 226.

40 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1453, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1453>, [cit. 3. 3. 2019].

41 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 380, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=380>, [cit. 3. 3. 2019].

42 Emanuel TURCZYNSKI, *Czernowitz, eine vom Bildungsbürgertum errungene Universität im Dienst staatlicher Bildungs- und Wissenschaftsförderung*, in: *Universitäten im östlichen Mitteleuropa*, s. 209.

a kde Němci neměli na sněmu většinu, o zřízení německé univerzity. Příčinu můžeme vidět v tehdejších politických poměrech Bukoviny, kdy na zemském sněmu zasedali zejména představitelé velkostatku, pocházející většinou z řad rumunské šlechty. Politicky patřila většina z nich k liberálům, hájícím silný a centralizovaný rakouský stát. V proponované německé univerzitě jako centru vědy a vysokého školství viděli jeden z významných prostředků pro upevňování rakouské státní ideje.⁴³ Mimořádnou iniciativu vyvíjel při prosazování německé univerzity v Bukovině, a to jak v tamním zemském sněmu, tak i v poslanecké sněmovně Říšské rady zemský advokát dr. Constantin Tomaszczuk.⁴⁴ Svůj návrh na zřízení německé univerzity v Černovicích zdůvodňoval v poslanecké sněmovně na rozdíl od ostatních poslanců v první řadě argumenty státně politickými. Ve svém vystoupení v březnu 1874 v plénu poslanecké sněmovny zdůraznil, že jednotný vzdělávací proces a společné ideje významně přispívají k vytvoření jednotného rakouského politického národa a univerzity více než ostatní instituce přispívají k podpoře a upevňování jednotné státní ideje. Proto je nutné a prospěšné, aby vláda zřídila univerzitu na východní periferii monarchie, která bude „*chránit sounáležitost a integritu monarchie mnohem lépe, než bašty plné kanónů*“. Požadavek na zřízení německé univerzity v Bukovině s většinou neněmeckého obyvatelstva zdůvodnil poslanec Tomaszczuk slovy: „*německá věda a vzdělání mají univerzální význam, proto usilují i synové neněmeckých národností žijící v Bukovině o zřízení německé univerzity. Běda národům, které se musí strachovat před cizí kulturou. Ty se samy odsoudily k smrti*“.⁴⁵

Teprve po tomto politickém zdůvodnění, které bylo vše přijato většinou německých liberálních poslanců, přistoupil Tomaszczuk k požadavku své země na zřízení univerzity, přičemž se opíral o celou řadu nejrůznějších argumentů. Upozornil, že zřízení univerzity v Černovicích je žádoucí nejen pro obyvatele Bukoviny, ale i pro Němce z Haliče, kteří dosud studovali převážně na Lvovské univerzitě. Nová univerzita významně přispěje k rozvoji vzdělanosti v regionu a z širšího politického hlediska může sehrát důležitou roli i u sousedících dunajských knížectví s rumunským etnikem, která nebudou muset posílat mládež studovat do Ruska nebo do Francie. Studium na německé univerzitě v Černovicích posílí u ní německý vliv a oslabí proruské nebo profrancouzské sympatie.⁴⁶ Svůj požadavek zdůvodňoval poslanec značnou vzdáleností Bukoviny od Vídně, kam po polonizaci Lvovské univerzity odjížděla studovat většina německy mluvících studentů z Bukoviny, a vysokými finančními náklady spojenými s tamním studiem, což si mohla dovolit jen malá část z nich. Argumentoval také nedostatkem právníků v zemi, přičemž studenti, kteří studují práva na univerzitě ve Lvově, nemají možnost si na polonizované univerzitě

43 Erich PROKOPOWITSCH, *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz (Bukowina – Buchenland)*, in: Schriften zur Geschichte des Deutschtums in der Bukowina (Buchenland), Clausthal-Zellerfeld 1955, s. 7–8.

44 C. Tomaszczuk (1840–1889) advokát a politik pocházející z etnicky rumunské rodiny z Bukoviny. V letech 1871–1874 a 1878–? byl poslancem Bukovinského zemského sněmu, 1871–1889 poslancem Říšské rady. V parlamentu zastupoval blok Ústavní strany, v níž patřil ke staroliberálnímu křídlu. E. TURCZYNSKI, *Czernowitz*, s. 214–215.

45 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle-Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1454–1455, dostupné online: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007_page=1454-1455, [cit. 3. 3. 2019].

46 E. TURCZYNSKI, *Czernowitz*, s. 213.

osvojit němčinu, která je úředním jazykem v Bukovině. V neposlední řadě upozornil na stálý nedostatek učitelů na tamních středních školách, kde více než polovina míst je obsazena suplenty. Jako hlavní důvod tohoto stavu poslanec uváděl, že profesori přicházejí do Bukoviny většinou ze západních zemí monarchie, a když na tamnějších školách získají odpovídající místo, odcházejí z Bukoviny zpět do své domoviny.⁴⁷ Z hlediska institucionálního a finančního zajištění budoucí univerzity Tomaszczuk argumentoval významným kněžským seminářem a dobře vybaveným teologickým institutem řecko-ortodoxního ritu, které působí v Černovicích a jsou financovány z bohatých prostředků ortodoxního náboženského fondu, a také zemskou knihovnou s 15 000 svazky, která byla vybudována za pomoci rumunské šlechty a německy mluvících vzdělanostních elit. Univerzita v Černovicích měla mít tři fakulty – teologickou fakultu řecko-ortodoxního ritu, právnickou a filozofickou fakultu. Stávající teologický institut měl být podle požadavku zemského sněmu a zejména rumunské šlechty přeměněn na teologickou fakultu, aby se zvýšila úroveň studia zdejšího kléru a dostala se tak na srovnatelnou úroveň s katolickými a evangelickými fakultami v ostatních částech monarchie.⁴⁸ Podle Tomaszczuka se země bude podílet na spolufinancování univerzity. Nová univerzita měla být prozatímne umístěna v nové budově učitelského ústavu,⁴⁹ teologická fakulta pak v jednom křídle nové arcibiskupské rezidence realizované českým architektem a stavitelem Josefem Hlávkou.⁵⁰

Bukoviniští politikové a intelektuálové, aby příznivě ovlivnili vládní rozhodnutí v této věci, se rozhodli prostřednictvím výboru „Černovické společnosti k podpoře a rozšiřování vědeckého vzdělání v Bukovině“ vydat pamětní spis, který byl předán ministru kultu a vyučování Stremayrovi v očekávání, že doporučí panovníkovi projekt na zřízení univerzity v Černovicích.⁵¹

V otázce zřízení univerzity měla Bukovina nejsilnějšího konkurenta na Moravě. Poslanec d'Elvert vyzýval v březnu 1874 v poslanecké sněmovně opakovaně vládu, aby projednala znovuzřízení univerzity na Moravě, nebo alespoň zahájila jednání o zřízení lékařské fakulty. Argumentoval, že Morava patří k zemím monarchie, které odvádějí nejvyšší daně do státního rozpočtu a to ve výši 25 miliónů zlatých přímých a nepřímých daní, nachází se zde mnoho základních a středních škol, avšak postrádá univerzitu jako vrcholnou vědeckou a vzdělávací instituci. Na Moravě jsou upřednostňována především

47 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle-Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 379, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=379>, [cit. 3. 3. 2019].

48 E. TURCZYNSKI, *Czernowitz*, s. 215.

49 Po vzniku univerzity však ke stavbě nové univerzitní budovy nedošlo a stísněné prostory bývalého učitelského ústavu bránily v dalších desetiletích rychlejšímu rozvoji univerzity. E. PROKOPOWITSCH, *Gründung*, s. 47.

50 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1455–1457, dostupné online: [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1455–1457](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1455-1457), [cit. 3. 3. 2019].

Areál biskupské rezidence řecko-pravoslavné církve byl schválen rakouským ministerstvem kultu a vyučování a po potvrzení císařem byla stavba zahájena v dubnu 1864. Metropolitní diecéze se do něj nastěhovala v roce 1876, kněžím byl otevřen o dva roky dříve, definitivně byl areál dokončen v roce 1882. Dostupné online: www.hlavkovanadace.cz/cernovce_110718.php.

51 E. TURCZYNSKI, *Czernowitz*, s. 215.

technická studia, což posiluje materialismus a potlačuje humanitní vzdělávání.⁵² Zřízení univerzity na Moravě podpořili v poslanecké sněmovně v březnu 1874 také reprezentanti moravských Čechů ústy poslance Františka Šroma nedlouho poté, co vstoupili na říšskou radu.⁵³ Šrom zdůraznil, že Češi na Moravě nechápuou zřízení univerzity jako stranickou záležitost, ale mají na zřeteli potřeby země a zájem o vědecký pokrok.⁵⁴ O charakteru navrhované moravské univerzity ve svém projevu nehovořil, ale je zřejmé, že čeští federalističtí poslanci si ji představovali v podobně utrakvistické, protože pro českou by nehlasoval zemský sněm jako celek a návrh by neprošel ani v poslanecké sněmovně a o německou by nežádali poslanci české národnosti.⁵⁵ Moravské požadavky však nebyly ministrem Stremayrem zohledněny, přičemž se argumentovalo finančními náklady, nedostatkem učitelů i konkurencí dalších zemí, které požadovaly také zřízení univerzity.⁵⁶

Jednání o novou univerzitu se komplikovala i žádostmi italských a slovinských poslanců o zřízení „národní“ univerzity nebo alespoň vysoké školy. Italové v monarchii se jen těžce smířovali se ztrátou svých univerzit v Pavii a v Padově a již na sklonku roku 1866, tedy záhy po ztrátě Benátska, byla na Terstském zemském sněmu nastolena otázka zřízení italské univerzity, avšak její projednání bylo odloženo.⁵⁷ V této souvislosti lze připomenout, že Italové měli tradičně v habsburské monarchii relativně vysoký počet studentů na univerzitách. V 50. letech před ztrátou univerzit v Pavii a Padově, kam směřoval hlavní proud italských studentů žijících v monarchii, byl jejich podíl mezi univerzitními studenty vzhledem k podílu Italů na skladbě obyvatelstva v rámci monarchie dokonce vyšší než u Němců.⁵⁸ Otázka zřízení italské vysoké školy, jako intelektuálního a vědeckého centra pro Italy v Přímoří a Dalmácii, se objevila znovu na počátku 70. let, kdy v březnu 1872 žádali italští poslanci v poslanecké sněmovně Říšské rady prostřednictvím svého poslance Pascotiniho zřízení italské právnické akademie v Přímoří, jako mírnou náhradu za ztrátu univerzit v Pavii a v Padově.⁵⁹ Poslanec Pascotini argumentoval v poslanecké sněmovně neexistencí italské univerzity v monarchii, zájmem italských studentů o právnické studium a nedostatkem právníků v této oblasti. Uváděl, že řada italsky mluvících studentů proto studuje práva na nejbližších univerzitách ve Štýrském Hradci

52 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1451–1452, dostupné online: [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1451–14521](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1451-14521), [cit. 3. 3. 2019].

53 Moravští čeští poslanci vstoupili na říšskou radu 21. ledna 1874.

54 Dr. František Alois Šrom (1825–1899) moravský právník, stál v čele moravské staročeské strany. V letech 1861–1896 poslanec Moravského zemského sněmu, 1874–1887 poslanec Říšské rady, r. 1887 se stal doživotním členem panské sněmovny. Dostupné online: http://cs.wikipedia.org/wiki/František_Alois_Šrom.

55 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1460–1461, dostupné online [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1460–1461](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1460-1461), [cit. 3. 3. 2019].

56 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1451–1452, dostupné online [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1451–1452](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1451-1452), [cit. 13. 3. 2019].

57 Hrsg. A. Wandruszka – P. Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III.*, s. 872.

58 G. OTRUBA, *Die Nationalitäten und Sprachenfrage*, in: *Wegenetz europäischer Geistes*, s. 96.

59 Carlo Pascotini von Ehrenfels (1797–1879) poslanec Terstského zemského sněmu v letech 1863–1879 a v letech 1868–1873 Říšské rady, kde patřil ke straně ústavověrného velkostatku. *Österreichisches Biographisches Lexicon 1815–1950. Bd. 7.*, Wien 2003–2011, s. 332.

nebo ve Vídni, kde však mají problémy porozumět přednáškám a zvládnout studium v německém jazyce. Situaci nevyřešilo podle poslance ani zavedení italských přednášek na právnické a později i na lékařské a filozofické fakultě univerzity v Innsbrucku pro italské studenty z jižních Tyrol ve druhé polovině 60. let, které pro nízkou odbornou úroveň a malý zájem studentů byly po několika letech zrušeny. Mnozí studenti raději odcházejí studovat práva na italské univerzity, problém pro ně však nastává po ukončení studia a návratu do domoviny, protože musejí skládat zkoušky z rakouských oborů, aby se mohli uplatnit v advokátní praxi, nebo ve vyšších úřednických funkcích.⁶⁰ Otázka zřízení italské univerzity nebo právnické akademie, byla i v dalších letech několikrát předmětem jednání v poslanecké sněmovně Říšské rady. Vídeňská vláda jejich zřízení odmítala a obratně k tomu využívala neshod mezi tridentskými (převážně katolickými) a terstskými (většinou liberálními) poslanci v otázce sídla univerzity.⁶¹ I když vláda musela uznat oprávněnost tohoto požadavku, obávala se, že by nově zřízena italská univerzita se mohla stát centrem iredentistických snah Italů v monarchii.⁶²

Dokladem rostoucího národního sebevědomí Slovinců byl návrh slovinského poslance Costy na zřízení slovinské univerzity v Lublani v březnu 1872.⁶³ Vláda tento požadavek odmítla jako nerealizovatelný s odůvodněním, že nízká kulturní úroveň Slovinců nedovoluje zřízení samostatné akademické instituce.⁶⁴ S novým projektem na zřízení univerzity vystoupil slovinský poslanec dr. Razlag⁶⁵ v poslanecké sněmovně v březnu 1874. Navrhoval zřízení „jihoevropské mezinárodní univerzity“ se sídlem v Lublani, která by byla přístupná všem etnikům žijícím v těchto jižních oblastech monarchie.

60 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 7. März 1872, s. 383–384, 992–997, dostupné online: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007_page=383-384,992-997, [cit. 13. 3. 2019].

61 Hrs. G. Wandruszka – P. Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band III.*, s. 872.

62 Teprve na přelomu století slíbila Körberova vláda zřízení italské právnické fakulty na univerzitě v Innsbrucku. Zřízení fakulty však zabránila rostoucí vlna německých nacionálních a protiitalských nálad na tamní univerzitě, která vyvrcholila v roce 1904 v tzv. „fatti di Innsbruck“, kdy němečtí studenti a profesori ostrými protesty a kravály dosáhli svého cíle udržet německý charakter univerzity. Stefan MALFER, *Italienische Studenten in Wien, Graz und Innsbruck*, in: *Wegenetz europäischer Geistes*, s. 183–195; H. ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, s. 317.

63 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 22. Sitzung der 7. Session am 26. März 1872, s. 992–997, dostupné online: http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007_page=992-997, [cit. 13. 3. 2018].

PhDr. JUDr. Etbin Henrich Costa (1832–1875), poslanec slovinské Národní strany, starosta Lublaně v letech 1864–1867, byl poslancem Kraňského zemského sněmu 1863–1873 a v letech 1870–1873 poslancem Říšské rady. Dostupné online: http://cs.wikipedia.org/wiki/Efbin_Henrik_Costa, [cit. 17. 5. 2019].

64 Objektivně je třeba říci, že slovinský návrh na zřízení vlastní univerzity počátkem 70. let byl příliš optimistický. Slovinci byli ve svém úsilí o národní střední školství méně úspěšní než Češi. V Kraňsku existovaly teprve od 80. let německo-slovinské paralelky na gymnáziích v Lublani a v Kranji, z nichž na přelomu století vznikla samostatná slovinská gymnázia. Ve Štýrsku, kde byla široká síť německých středních škol, byla zřízena slovinská paralelka v Mariboru až v roce 1889/90 a v Celje v roce 1895/96. Filip ČUČEK, *Uspechi spodnjštajerskih Slowencev v Taaffejevi dobi. Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na spodnjem Tajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*, Celje 2008, s. 209; M. GAWRECKÁ, *Národnostní aspekty vývoje školství v Předlitavsku ve druhé polovině 19. století*, in: *Acta Universitatis Silesianae Opaviensis 5/2012*, Opava 2012, s. 146.

65 Radoslav Razlag (1826–1880), advokát, v letech 1865–1868 byl poslancem Štýrského zemského sněmu, 1869–1877 poslanec Kraňského zemského sněmu, poslancem Říšské rady byl v letech 1873–1879. R. Razlag byl prvním etnickým Slovincem ve funkci zemského hejtmána Kraňska (od 11. 9. 1871 do 16. 12. 1871). Dostupné online: http://cs.wikipedia.org/wiki/Radoslav_Razlag, [cit. 7. 5. 2019].

Z hlediska vyučovacího jazyka se zde měly praktické předměty vyučovat paralelně v německém, italském i slovinském jazyce, další pouze v jednom jazyce.⁶⁶ Argumentoval především tím, že mezinárodní univerzita by splňovala požadavky Italů a Slovinců na vysokoškolskou instituci, která v oblasti chybí, a nebyla by tak finančně náročná jako dvě samostatné univerzity. Lublaň jako středně velké město by byla pro umístění univerzity vhodná jak svou geografickou polohou, tak stávajícími institucemi především lyceem a velkou knihovnou. K dispozici by měla univerzita i vhodnou budovu, která byla postavena z finančních prostředků kraňského spořitelního spolku a byla původně určena pro reálné gymnázium. Dále poslanec uvedl, že je proponována společná teologická fakulta pro osm diecézí a pokud by vedle ní vznikla do tří let i fakulta filozofická a právnická akademie, bude položen základ univerzity, která by pokrývala potřebu vysokoškolského vzdělávání v jižních oblastech Předlitavska.⁶⁷

V březnu 1874 se vleklé debaty vedené v poslanecké sněmovně a finančním výboru o zřízení nové univerzity, v nichž zmínění poslanci z jednotlivých zemí přednášeli své víceméně opakující se argumenty a podávali rezoluce, chýlily ke svému závěru a očekávalo se, že vláda dospěje k brzkému rozhodnutí. Svědčilo o tom vystoupení ministra kultu a vyučování Stremayra, když v závěru debaty prohlásil, že mnoho měst vzneslo ústy svých zástupců ve sněmovně žádosti o zřízení univerzity, avšak vláda nesmí vycházet z lokálních zájmů, nýbrž bude posuzovat celou záležitost z hlediska vyššího státního zájmu a dospěje tak snadněji k jejímu vyřešení.⁶⁸

Jednání o novou univerzitu byla ukončena 9. prosince 1874 překvapivým sdělením ministra Stremayra v poslanecké sněmovně Říšské rady, že v Předlitavsku je možno přistoupit jen k založení jedné vysoké školy a tou bude univerzita v Černovicích. Poslance muselo překvapit i následné sdělení, že císař František Josef již 7. prosince svým rozhodnutím zplnomocnil ministerstvo kultu a vyučování k založení univerzity v Černovicích. Ve svém vystoupení zdůraznil Stremayr, že nejde jen o akt spravedlnosti, ale i o důvody politické, kdy nová německá univerzita má pomoci Rakousku „*plnit jeho kulturní úkol na východě země*“ a jako atraktivní vědecké centrum má přispět ke spojení a sjednocení multietnického obyvatelstva v této oblasti. Toto rozhodnutí zdůvodnil absencí univerzitní instituce v Bukovině a značnou vzdáleností země od nejbližší německé vysoké školy ve Vídni. Univerzitu v Černovicích budou tvořit tři fakulty, vedle stávající teologické fakulty řecko-ortodoxního ritu, která má v Černovicích dlouholetou tradici, vznikne fakulta filozofická a právnická. Zmínil, že při svém rozhodování řešila vláda i otázku životaschopnosti nové univerzity a očekává, že univerzita přispěje k navýšení počtu zájemců o vysokoškolské vzdělání v zemi, přičemž v prvních letech počítá s minimálním

66 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1457–1459, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1457-1459>, [cit. 13. 3. 2019].

67 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1457–1459, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1457-1459>, [cit. 13. 3. 2019]; Vasil MELIK – Petr VODOPIVEC, *Die slowenische Intelligenz und österreichische Hochschulen*, in: *Wegenetz europäischen Geistes*, s. 134–154.

68 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 42. Sitzung der 8. Session am 26. März 1874, s. 1463, dostupné online: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page=1457-1459>, [cit. 13. 3. 2019].

počtem 300–400 německy mluvících studentů, kteří navštěvují německá gymnázia v Haliči a v Bukovině nebo již nyní studují na vídeňské univerzitě.⁶⁹ Ve svém vystoupení neopomněl zdůraznit i postoj německých liberálů k otázce univerzitního vzdělání a jeho německého charakteru. Univerzitní výuka a věda musí v prvé řadě vycházet z principu vědeckosti a jazykem vědy je především němčina, ostatním předlitavským národnostem vědecká literatura v mnoha oborech dosud chybí. Nėmeckým národnostem nejen v Rakousku, ale i ve východní Evropě „nabízí německý jazyk získat vědecké poznatky, kterých bylo dosaženo.“ Podle Stremayrova přesvědčení je pro každou národnost velmi prospěšné, když získá vzdělání prostřednictvím cizího jazyka, než aby používáním národních jazyků klesla její vzdělanost pod úroveň dosaženého vědeckého poznání.⁷⁰ V závěru svého vystoupení Stremayr oznámil, že vláda uznává oprávněnost dalších požadavků na zřízení univerzity zejména nárok Moravy, avšak „zatímco jde v tomto případě o založení vysoké školy jakožto produktu nutnosti, musilo by nastoupit v každém jiném případě, a tu upozorňuji především na nejdříve oprávněnou Moravu, založení konkurenční univerzity, která by si vyžádala daleko větší náklady na své úplné zřízení“. I když byl tedy, jak vyplývalo ze Stremayerova prohlášení nárok Moravy na univerzitu vládou uznán, především z politických důvodů byla dána přednost Bukovině.⁷¹

Zřízení německé univerzity v Černovicích narazilo ve své konečné fázi na závažné rozpory mezi vládou a parlamentem. Protože se jednalo o první univerzitu, která se zřizovala v konstituční éře, bylo nutné řešit s tím spojené legislativní záležitosti. Podle vládní představy měla nová univerzita vzniknout na základě císařského rozhodnutí, se kterým vláda pouze seznámí Říšskou radu. Takovýto postup Říšská rada však rozhodně odmítla, oprávněně v něm viděla významné omezení svých kompetencí a prosadila zřízení univerzity ústavní cestou. Do připraveného zákona navýšil hospodářský výbor poslanecké sněmovny na poslední chvíli finanční částku pro novou univerzitu o 25 % a vláda vyhověla požadavku rumunských poslanců na zřízení katedry pro románskou filologii a haličských Rusínů na vytvoření katedry pro rusínský jazyk a literaturu.⁷² Německému charakteru univerzity se poněkud vymykala nově zřízená teologická fakulta, na které se podle připravovaného zákona mělo vyučovat rumunským a rusínským jazykem. Zákon

69 Rozvoj univerzity byl v prvních dvou desetiletích její existence velmi pozvolný, v akad. roce 1900/1901 měla necelých 400 studentů, z nichž nadpoloviční většina byli německy mluvící studenti z Bukoviny, z velké většiny Židovské víry, z dalších etnik byli výrazněji zastoupeni zejména bukovinští Rumuni (24%), mnohem méně Rusíni (10%) a Poláci (6,5%). Teprve od přelomu století v souvislosti s nárůstem počtu gymnázií v Bukovině často s německo-rumunskými a německo rusínskými paralelkami došlo na univerzitě k více než dvojnásobnému navýšení počtu studentů, přičemž rostlo zastoupení především rumunských a rusínských studentů. Teologická fakulta řecko-ortodoxního ritu se vymykala německému charakteru univerzity, byla zcela v rukou rumunských profesorů a rumunští studenti tvořili také většinu jejich posluchačů. M. GAWRECKÁ, *Cisleithanian Universities*, s. 86–87.

70 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 89. Sitzung der 8. Session am 9. Dezember 1874, s. 3141–3142, dostupné online: [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page= 3185–3187](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page= 3185-3187), [cit. 13. 3. 2019]; H. BURGER, *Sprachenrecht und Sprachgerechtigkeit*, s. 75.

71 ÖNB-ALEX-Stenographische Protokolle- Abgeordnetenhaus, 89. Sitzung der 8. Session am 9. Dezember 1874, s. 3185–3187, dostupné online: [http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page= 3185–3187](http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0007 page= 3185-3187), [cit. 13. 3. 2019].

72 E. TURCZYNSKI, *Czernowitz*, s. 215; H. BURGER, *Das Problem der Unterrichtssprache an der Universität Czernowitz*, in: *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Hrsg. von Ilona Slawinski und Josef Strelka, Bern 1998, s. 78–79.

o zřízení univerzity v Černovicích byl převážnou většinou schválen oběma komorami parlamentu 13. března a po panovnické sankci ze dne 31. března 1875 vstoupil v platnost. Německá univerzita Franze-Josefa, jak zněl její oficiální název, byla slavnostně otevřena 4. října 1875, k datu stého výročí přičlenění Bukoviny k habsburské monarchii a jejím prvním rektorem se stal s Dr. Constantin Tomaszczuk.⁷³

Závěr

Studie se pokusila přiblížit snahy o zřízení nové německé univerzity v Předlitavsku a zejména samotná jednání o této problematice v poslanecké sněmovně Říšské rady, která probíhala v letech 1872 až 1874. Liberální éra přinesla významný pokrok ve vývoji univerzit, které se stávají nejvyššími vzdělávacími a vědeckými centry. Modernizace univerzit a nárůst počtu studentů v 60. letech však nebyl doprovázen jejich kvantitativním navýšením, naopak se jejich počet v důsledku ztráty italských univerzit v Pavii a v Padově a univerzity v Budapešti snižoval. Snahy o zřízení nové univerzity v Předlitavsku, které se objevily zejména na počátku 70. let v souvislosti s polonizací obou haličských univerzit, tak vycházely z řady objektivních důvodů. Potřebu další vysoké školy univerzitního typu vyvolával nárůst studentů na vídeňské univerzitě, nedostatek kapacity projevující se především na velkých univerzitách ve Vídni a v Praze na medicíně a experimentálních oborech a v neposlední řadě i proponované zrušení medicínsko-chirurgických učilišť. O zřízení německé univerzity se vedle Salcburku ucházela také Morava a bukovinské Černovice. V jižní části monarchie se přihlásili se svými požadavky na zřízení italské právnické akademie Italové v Přímoří a Slovinci v Kraňsku, kteří usilovali o zřízení vlastní univerzity v Lublani. Jednání o zřízení nové univerzity probíhalo v poslanecké sněmovně Říšské rady s nástupem tzv. druhého období vlády německých liberálů, jejichž parlamentní ústavověrná většina byla ještě posílena po přímých volbách do Říšské rady v roce 1873. Po předchozích politických neúspěších se snahy německých liberálů plně soustředily na vybudování silného centralizovaného rakouského státu, který „na idejích práva a svobody sjednotí národy Rakouska“. Významnou roli v multietnickém státě měly pro upevňování rakouské státní ideje sehrávat německé univerzity jako nejvyšší vědecké a vzdělávací instituce formující budoucí politické a kulturní elity. Při zdoluhavých a vleklých téměř dva roky trvajících jednáních v poslanecké sněmovně, během nichž poslanci jednotlivých zemí opakovaně přednášeli své návrhy a zdůvodnění pro vznik nové univerzity ve své zemi, sledovala vídeňská vláda vedle finančních zejména silné politické a nacionální zájmy. To se zcela jednoznačně projevilo ve vládním rozhodnutí o založení nové německé univerzity v bukovinských Černovicích, což ostatně potvrzoval jak výrok ministra Stremayra, že jde o politické rozhodnutí a nová univerzita má pomoci Rakousku „vyplnit kulturní úlohu na východě“, tak i skutečnost, že německá univerzita byla zřízena v Bukovině, v zemi s převážnou většinou obyvatel ukrajinské a rumunské národnosti.

73 E. PROKOPOWITSCH, *Gründung und Entwicklung*, s. 23.

“Where to place it?” Efforts to establish a new German university in the Cisleithanian part of the Habsburg Monarchy in the House of Deputies of the Imperial Council in 1872–1875
(Summary)

The transformation of universities into modern science and education centres in the liberal era of the 1860s, together with an increasing number of students, was not attended by an increase but, on the contrary, by a decrease in the number of university institutions in Cisleithania, as a result of the loss of the Italian universities of Pavia and Padoa and of the University of Budapest, which created the need for the establishment of new universities. The requirements for the establishment of a new German university in the Cisleithanian part of the monarchy, which appeared in the early 1860s and intensified in the early 1870s in connection with the polonization of Lviv University, were based on a number of objective reasons. The need for another university-type institution was stimulated by the growth in number of students at the University of Vienna, the lack of capacity manifested, above all, at large universities in Vienna and Prague, in medicine and experimental disciplines, and, last but not least, the proposed abolition of medical and surgical schools. In addition to Salzburg, Moravia and Chernivtsi, Bukovina, also applied for the establishment of a German university.

In the southern part of the monarchy, the Italians in the Littoral Region and the Slovenians in Carniola, who sought to establish their own university in Ljubljana, presented their demands for the establishment of the Italian Law Academy. In its second part, the study pays attention to protracted negotiations on the establishment of a new university in the House of Deputies of the Imperial Council, which took place between 1872 and 1874. It outlines the views and arguments of national parliamentarians on the issue of establishing a new university and its future location. When deciding on the establishment and headquarters of the new university, the Cisleithanian government of German liberals pursued mainly political and national interests. After previous political failures, the efforts of the German liberals focused on building a strong centralized Austrian state that “united the peoples of Austria on ideas of law and liberty”. German universities, as the highest scientific and educational institutions, played an important role in the multi-ethnic state in consolidating the Austrian state idea. Political goals were clearly reflected in the government decision to establish a new German university in Chernivtsi, Bukovina, which was, after all, confirmed by both the statement made by the Minister of Cult and Teaching, Stremayr, that it was a political decision and that the new university was to help Austria “fulfil its cultural role in the East”, and by the fact the German university was established in Bukovina, in a land with the vast majority of Ukrainian and Romanian nationals.



BEZPEČNOSTNĚ-POLITICKÉ POMĚRY NA FRÝVALDOVSKU V LETECH 1918–1938 OČIMA POŘÁDKOVÉHO APARÁTU¹

Ivana Kolářová

Ivana Kolářová: The security-political situation in the region of Freiwaldau (Jeseník) between 1918 and 1938 from the perspective of the law enforcement bodies

The study focuses on gendarmerie activities in the border region with a predominance of German settlements. The research is based on the agenda of the security forces at the state and national level, it also uses the agenda of the local authorities and local governments, as well as the press from that period. Attention is focused on organizational development and staffing of law enforcement units, as well as on changes in the security-political situation in the region in relation to the wider economic and social development.

Key words: Silesia, Jeseník Region, Police, Gendarmerie, Nazism, German Minority, Radicalism, Criminality

Oblast Frývaldovska (dnešního Jesenicka) patřila k vcelku typickým pohraničním regionům meziválečné republiky s drtivou převahou německého obyvatelstva a spíše roztroušeným spotřebním průmyslem. Výraznější hospodářský význam zde měla těžba žuly či mramoru a také cestovní ruch daný existencí místních lázní spolu s rostoucí oblibou příhraniční horské turistiky.² Z hlediska bezpečnostního se uvedený kraj dostal do popředí zájmu státních orgánů ihned po vzniku ČSR, kdy nová státní moc musela čelit hrozbě německé iredenty a sílícímu sociálnímu radikalismu. Poměry v regionu se postupně stabilizovaly v průběhu 20. let. K opětovné eskalaci napětí ovšem došlo počátkem následující dekády v souvislosti s propuknutím všeobecné hospodářské krize a rostoucím vlivem nacismu v Německu.

Předkládaná stať sleduje dění v politickém okrese Frývaldov (s tematickými přesahy do blízkého okolí) v období mezi vznikem ČSR a podepsáním Mnichovské dohody, a to optikou československého bezpečnostního aparátu. Jedná se v tomto případě na prvním místě o četnictvo, které působilo plošně na území celé republiky. V maloměstském a venkovském prostředí představoval zmíněný ozbrojený sbor nezřídka jediného reprezentanta státní autority v oblasti udržování pořádku. Reflektována bude ovšem také finanční stráž a státní policie. Nutno podotknout, že síť policejních úřadů se zejména v pohraničních oblastech od druhé poloviny 30. let výrazně rozšířila, jak ostatně uvedeme níže.

Jelikož tedy četnictvo z výše uvedených důvodů hrálo zásadní roli při potírání státně-bezpečnostních hrozeb, naše pozornost se zaměří také na nástin personální a organizační skladby tohoto bezpečnostního sboru v regionu. Na základě analýzy získaných poznatků

1 Studie vznikla na základě finanční podpory Slezské univerzity v Opavě v rámci projektu Studentské grantové soutěže č. SGS/2/2017 s názvem *Výzkumné centrum pro soudobé dějiny (1800–2000)* – témata z kulturních a sociálních dějin.

2 Květoslav GROWKA, *Jeseník*, Praha – Litomyšl 2008.

se pokusíme o posouzení společných znaků či naopak specifik vývoje na Frývaldovsku v rámci československo-německého pohraničí.

Agenda četnictva na úrovni okresu se, jak je ostatně běžné na většině území republiky, dochovala jen velmi útržkovitě.³ Částečně lze využít archivní fond Okresního úřadu Jeseník, zde však nacházíme významnější tematicky relevantní informace až pro období 30. let.⁴ Badatel se musí tedy opřít hlavně o materiály z provenience vyšších instancí, zejména ministerstva vnitra (dále jen MV), úřadu generálního velitele četnictva (dále jen GVČ) a Zemského úřadu (dále jen ZÚ) v Brně. Nutno dodat, že posledně jmenovaná instance se pro uvedený region stala směrodatnou až po zrušení slezské zemské správy koncem roku 1928. Navíc zde vedle spisů četnické provenience nalezneme do značné míry také policejní agendu.

Centrální instituce přirozeně reflektovaly obzvláště závažnější provozní záležitosti nebo bezpečnostní kauzy, o řadě drobnějších záležitostí ústřední místa pochopitelně nebyla zpravena. Jako doplňkové zdroje proto k dokreslení poměrů lze využít dobový tisk a kroniky. Prohloubení poznatků může do budoucna přinést zejména studium agendy justičních orgánů a samospráv. Ve fondu Okresního soudu Jeseník se nachází například soubor několika desítek protokolů zahrnujících obvinění vůči přímým či nepřímým účastníkům tzv. frývaldovské stávky. K důležité činnosti pořádkových sil pochopitelně patřilo a patří též potírání kriminality. Vzhledem k omezenému množství relevantních informací v dochovaných spisech vyšších instancí, je ovšem nutné potřebné údaje hledat v soudní agendě, popřípadě v kronikách či tisku. Ačkoliv nárůst nebo pokles zločinnosti do jisté míry souvisel mimo jiné s politickým vývojem, nebude daná problematika předmětem zájmu předkládaného příspěvku.

Co se týče dosavadní literatury zabývající se bezpečnostně-politickým vývojem v regionu, je patrné, že se pro období 20. let jedná o daleko méně zmapovanou oblast v porovnání například s reflexí událostí na Těšínsku či Hlučínsku.⁵ Badatelský záměr směřoval spíše na údobí 30. let 20. století v souvislosti s událostmi vedoucími k podpisu Mnichovské dohody.⁶

Než se pustíme do popisu bezpečnostně-politické situace v kraji, podíváme se nejprve na organizační a personální strukturu tamního četnického aparátu. Frývaldov,

3 Jedná se o archivní fondy četnických stanic v Jeseníku, Mikulovicích, Písečné a Zlatých Horách. Bohužel však chybějí pamětní knihy stanic či souhrnnější situační zprávy.

4 Srov. Ivana KOLÁŘOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, *K volbám do zemských a obecních zastupitelstev v okrese Frývaldov v roce 1935*, dostupné online: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/k-volbam-do-zemskych-a-obecnich-zastupitelstev-v-okrese-fryvaldov-v-roce-1935>, [cit. 15. 6. 2017].

5 Srov. zejména Ladislav BASEL – Pavel FIDLER, *Severní Morava a západní Slezsko pod vlivem německého iredentismu do roku 1919 (s přihlédnutím k oblasti nynějšího okresu Bruntál)*, Bruntál 1971; Vilém PLAČEK, *Pražáci II, aneb, Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007; Jaroslav VALENTA, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961. Pro obecný nástín politického vývoje srov. Marie GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku 1918–1938*, Opava 2002.

6 Miloň DOHNAL – Zdeněk FILIP – František SPURNÝ, *Pátá kolona na Severní Moravě*, Ostrava 1969; Jana HRADILOVÁ, „Domů do Říše!“ *Rok 1938 na Jeseníku ve světle literatury a pramenů SOkA Jeseník*, dostupné online: http://www.archives.cz/zao/resources/jesenik/domu_do_rise.pdf, [cit. 15. 6. 2017]; František SPURNÝ, *Henleinovský puč na Jeseníku*, Severní Morava, sv. 11, Šumperk 1965, s. 41–45.

v ěře monarchie podléhající četnickému oddělení v Krnově, se počátkem roku 1921 stal sídlem četnického oddělení (dále jen ČO).⁷ Šlo o vyšší správní celek nadřazený několika okresním četnickým velitelstvím (dále jen OČV) působícím v sídlech politických okresů. Frývaldovské oddělení patřilo k těm menším, spadala pod něho pouze dvě OČV ve Frývaldově a Javorníku. V rámci Zemského četnického velitelství (dále jen ZČV) pro Slezsko získalo ČO Frývaldov pořadové číslo 3. V roce 1923 sloužilo u oddělení 106 mužů rozdělených na celkem 18 stanicích. V případě OČV Frývaldov se jednalo o stanice Frývaldov (Jeseník), Tomášov (Domašov), Dolní Lipová, Supíkovice, Mikulovice, Sandhýbl (Písečná), Suchomlaty (Zlaté Hory)⁸ a Heřmanov (Heřmanovice). Javornickému OČV podléhaly stanice v Javorníku, Bílé Vodě, Bernaticích, Vlčici, Krutvaldu (Travná), Vidnavě, Frýdberku (Žulová), Skorošicích, Černé Vodě a Zigharticích (Vápenná). Všechna stanoviště byla zřízena v obcích s telegrafním a v pěti případech též telefonním spojením, což usnadňovalo jejich vzájemnou komunikaci a součinnost.⁹

Ubytování mužstva patrně nebylo vždy ideální, zejména u nově zřizovaných stanic. Názorně to dokládají záznamy z Krutvaldu, kde četnická stanice vznikla k 1. říjnu 1921. Pro její potřeby byly úředně zabrány dvě místnosti v domě Jana Frankeho. Jelikož se vlastník proti danému postupu soudně ohradil, ještě v březnu následujícího roku četnictvo komplikovaně jednalo o zajištění nájmu jiných vhodných prostor v obci.¹⁰ Pro zvažované nové stanice v Horních Hošticích a Horních Heřmanicích se v roce 1921 plánovalo zbudovat dřevěné baráky.¹¹ Ještě složitější situace mnohdy panovala v souvislosti s tzv. soustředěními četnictva, kdy byly do regionů ohrožených nepokoji povolávány četnické posily. Pro ty zpravidla chyběly adekvátní ubytovací kapacity.¹²

V době vzniku republiky stál v čele OČV Frývaldov Anton Guhr, zkušený četník narozený roku 1868 v Sosnové na Bruntálsku, českými nadřazenými hodnocený velmi kladně. Podle slov zemského velitele v Opavě a pozdějšího četnického generála Karla Vyčítala byl frývaldovský okresní velitel „*povahy vážné a klidné, velmi dobrého nadání a rychlého pochopení, vykonává službu bezpečnostní svědomitě, pilně a obezřele*“. Vyčítal také vysoko hodnotil Guhrův přístup k výchově podřízených stejně jako schopnost udržovat dobré vztahy s obyvatelstvem obvodu. V důsledku vyššího věku však důstojník navzdory urostlé postavě obyvatelstvem obvodu. V důsledku vyššího věku však důstojník navzdory urostlé postavě již poněkud ztrácel fyzickou zdatnost. Celkově byl jmenovaný hodnocen „*jako okresní četnický velitel v německé jazykové oblasti velmi způsobilý*“.¹³

7 Ivana BARTEČKOVÁ, *Činnost zemského četnického velitelství ve Slezsku 1918–1928* (diplomová práce Univerzity Palackého), Olomouc 2013, s. 28.

8 Název Suchomlaty nebyl pro tehdejší Cukmantl nikdy uzákoněn, přesto se v pramenech četnické provenience z uvedeného období zcela běžně vyskytuje.

9 *Kalendář československého četnictva na rok 1923*, vyd. J. GUSEK, Kroměříž 1923, s. 440–441.

10 NA Praha, Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále jen MV–SR), kart. 477, sign. 18/14/11.

11 NA Praha, MV–SR, kart. 478, 18/37/2.

12 Tamtéž, sign. 18/26/2.

13 NA Praha, Generální velitel četnictva (dále jen GVČ), kart. 113.

Guhr tak představoval případ četnického důstojníka německé národnosti, který se dokázal adaptovat v nových poměrech.¹⁴

Obecně lze říci, že muži německé národnosti v řadách československého četnictva ve Slezsku z počátku výrazně převažovali. Dle informací zemského velitele Josefa Hammera se tak ještě v červenci 1920 v okresech Bruntál, Krnov a Frývaldov dokonce nenacházeli četníci české národnosti.¹⁵ Situace se postupně měnila v důsledku jak převelení četníků na nová působiště, tak přirozené generační obměny. Svou roli sehrálo též propouštění jazykově nezpůsobilých členů sboru. V posledním uvedeném ohledu však byla četnická správa relativně benevolentní.¹⁶

Relace zemského velitele Vyčítala z konce července 1919 upozorňovala na závažný problém spojený s čechizací četnictva v pohraničí, totiž na fakt, že němečtí četníci, kteří měli být recipročně přemísťováni na stanice ve vnitrozemí, čímž by uvolnili místa Čechům, naráželi na nevlídné přijetí ze strany českého obyvatelstva, často doprovázené stížnostmi a protesty. Zmíněný stav pochopitelně podlamoval snahu o vyváženější národnostní zastoupení četníků v pohraničních a vnitrozemských okresech.¹⁷ Není bez zajímavosti, že v době vzniku relace Vyčítal kalkuloval s uvažovaným připojením Ratibořska a Hlubčicka k ČSR, čímž by Frývaldovsko a Bruntálsko ztratily status pohraničního území a situace zde by se částečně konsolidovala.¹⁸

Pro doplnění jazykově kvalifikovaných a republice loajálních četníků se počítalo s přijímáním legionářů, které však s ohledem na zapojení útvarů zahraničního vojska do ozbrojených střetů na Těšínsku a Slovensku probíhalo pomaleji, než se předpokládalo.¹⁹ V září 1919 ZČV pro Slezsko formálně disponovalo jednačtyřiceti četníky na zkoušku z řad bývalých francouzských a italských legionářů, přičemž se plánovalo odeslat uvedené muže na stanice v západním Slezsku. Problém však tkvěl v tom, že dosud nebyli u ZČV prezentováni. Taktéž přísun legionářů z Ruska příslibem Ministerstvem národní obrany se dosud nerealizoval. Ve výcviku v Opavě se tak zatím nacházelo toliko 20 francouzských a sedm italských legionářů.²⁰

Dalším krokem k „čechizaci“ mužstva se stala tzv. restrikce četnických osob, tedy snižování početních stavů v polovině 20. let.²¹ O národnostní skladbě četníků

14 K integraci německých důstojníků četnictva srov. I. KOLÁŘOVÁ, *Převzetí důstojníků německé národnosti československým četnictvem na příkladu Zemského četnického velitelství pro Slezsko*, Slezský sborník 114, 2016, č. 2, s. 47–56; I. KOLÁŘOVÁ – O. KOLÁŘ, *Sociální postavení příslušníků československého četnictva 1918–1939*, Český časopis historický 113, 2015, č. 1, s. 76–96; I. KOLÁŘOVÁ, *Četnický důstojník mezi monarchií a republikou – kauza Josefa Woitsche*, in: *Studia Iuvenilia – Studentské historické sešity*, red. O. Kolář, Ostrava 2016, s. 165–182. Obecněji k národnostním poměrům v meziválečných ozbrojených silách viz MARTIN ZÜCKERT, *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätspolitik: 1918–1938*, München 2006.

15 NA Praha, GVČ, kart. 51, sign. 2263/20.

16 M. KLEČACKÝ, *Převzetí rakouského četnictva československým státem 1918–1919* (rigorózní práce Univerzity Karlovy), Praha 2011; O. KOLÁŘ, *Němci v řadách československého četnictva*, in: *Češi a Němci v meziválečném Československu*, Jaromír Tauchen – Karel Schelle, Brno 2013, s. 144–156.

17 Srov. I. BARTEČKOVÁ, *Činnost zemského*.

18 NA Praha, MV–SR, kart. 475, sign. 18/2/61.

19 M. KLEČACKÝ, *Převzetí rakouského*.

20 NA Praha, MV–SR, kart. 475, sign. 18/2/61.

21 I. KOLÁŘOVÁ, – O. KOLÁŘ, *Sociální postavení*.

na Frývaldovsku v té době nemáme bližší záznamy, lze však předpokládat postupný nárůst počtu českého mužstva.

Čechizace se přirozeně projevila zejména na velitelských místech. Nepřekvapí tedy, že po Guhrově tragické smrti v létě 1920, jejíž okolnosti zmíníme níže, převzal post okresního velitele Oldřich Jirkovský, narozený roku 1882 v Kroučové v okrese Slaný. V západním výběžku Slezska působil až do odstoupení pohraničí Německu v roce 1938 a později žil jako penzista v Olomouci.²² Nově zřízená funkce velitele ČO Frývaldov zůstala zpočátku neobsazena, ostatně personální zajištění velitelských postů ve Slezsku bylo zejména v první polovině 20. let zatíženo jistou improvizací a fluktuací danou nedostatkem jazykově i odborně kvalifikovaných důstojníků. Nakonec se vedení ČO Frývaldov v červnu 1924 ujal nadporučík František Bařka,²³ který zde setrval do konce roku 1927. Než na vlastní žádost v roce 1938 odešel do penze, vrátil se ještě na uvedené místo, a to přibližně v polovině roku 1937. Mezitím po dobu úctyhodných deseti let vykonával zmíněnou funkci štábní kapitán Oskar Pluskal.²⁴

O osudech řadových četníků z Frývaldovska se z pramenů dozvídáme jen málo. Například v roce 1922 tragicky zemřel strážmistr Emil Hannig ze stanice v Bernarticích. Okolnosti smrti nejsou známy, v místní matrice nenacházíme záznam.²⁵ Jelikož Hannig není uveden v kalendářích četnictva mezi padlými, příčinou zřejmě byla nemoc či úraz. Z rozhodnutí GVČ byla mezi četnictvem provedena sbírka na podporu rodiny zemřelého. Celkem se vybralo 22 865,10 korun.²⁶ Další údaje o konkrétních osobách můžeme najít zejména v souvislosti s udělováním pochval či naopak kázeňských trestů, některé případy zmíníme dále.

Vraťme se ale ještě k organizační struktuře četnictva na Frývaldovsku. Ta nedoznala během dvacátých let výraznějších změn. Na sklonku roku 1928 však bylo v souvislosti

22 Informaci poskytl pan Jiří Vaněček z Olomouce.

23 Důstojník narozený roku 1888 v Čermné na Sušicku byl kolegy vnímán jako člověk poněkud dobrodružné povahy, občas nedůsledný. Ve 30. letech, kdy sloužil na Podkarpatské Rusi, čelil kritice kvůli vztahu s jistou svobodnou matkou, který na nátlak nadřízených nakonec legitimizoval sňatkem. Ze služby odešel na vlastní žádost roku 1938. NA Praha, GVČ, kart. 124.

24 Oskar Pluskal narozený 11. října 1892 v Kojetíně na Moravě absolvoval před nastoupením k vojsku tři semestry práva na pražské univerzitě. 1. září 1915 byl jmenován aktivním nadporučíkem pěšího pluku č. 73 a od 15. února 1918 sloužil v četnictvu, kdy po krátký čas pobýval v Albánii, načež se přesunul do Štýrského Hradce, kde jistý čas dokonce vedl tamní četnické oddělení. NA Praha, MV–SR, kart. 478, sign. 18/65/1/1. V říjnu 1918 se Pluskal jako důstojník přidělený ZČV Praha účastnil státního převratu a spolu s pozdějším generálem Bohuslavem Knoblochem organizoval transfer německých a maďarských četníků z Prahy. M. KLEČACKÝ, *Národní výbor a četnictvo: převzetí rakouského četnictva do služeb nového československého státu (1918–1920)*, *Moderní dějiny: časopis pro dějiny 19. a 20. století* 20, 2012, č. 2, s. 61–82; Karel PICKA, *Vzpouza*, Praha 1938. Ačkoliv se jmenovaný hned po státním převratu hlásil k čs. četnictvu, byl pouze „vzat v záznam“. Současně dostal poučení, aby zůstal i nadále na svém dosavadním místě ve Štýrském Hradci, kde „dle vlastního udání“ úspěšně organizoval dopravu čs. vojnů z jihu do ČSR. K čs. četnictvu byl přijat nakonec až 16. července 1919. Brzy na to stanul v čele ČO Krnov. NA Praha, MV–SR, kart. 478, sign. 18/65/1/1. Následně Pluskal v hodnosti kapitána sloužil na Podkarpatské Rusi jako velitel ČO Chust. O. KOLÁŘ, *K činnosti četnictva na Podkarpatské Rusi v letech 1918–1928*, *Podkarpatská Rus*, 2012, č. 1, s. 9 a 11. Poté, co odešel z Frývaldovska, se stal pobočníkem u ZČV Brno, kde byl povýšen na majora. *Povýšení u četnictva*, *Lidové noviny*, 15. 5. 1940, s. 2.

25 ZA Opava, Sbirka matrik Severomoravského kraje, Římskokatolická fara Bernartice, matrika zemřelých 1897–1924, inv. č. 8852, f. 209.

26 NA Praha, MV–SR, kart. 3913.

s úpravou zemského zřízení a zánikem slezské zemské správy²⁷ zrušeno ZČV pro Slezsko a jeho obvod byl přičleněn k ZČV v Brně.²⁸

Výrazné změny ve skladbě zdejšího bezpečnostního aparátu přinesla pak zejména 30. léta ve spojitosti jak s probíhající hospodářskou krizí, tak se vzrůstající hrozbou nacismu. Na vyhrocující se situaci státní moc reagovala posilováním pořádkových sil. Nejprve došlo ke zřízení četnického pohotovostního oddílu (1933) a později k budování sítě státních policejních úřadů a expozitur, a to na základě vyhlášky Ministerstva vnitra ze dne 21. listopadu 1936. Ve Frývaldově byl následně ustanoven státní policejní úřad. V obcích soudního okresu Cukmantl, Javorník a Vidnava vykonávali částečnou působnost exponovaní policejní úředníci.

Přejdeme nyní k bezpečnostně-politické problematice. Na přelomu let 1918 a 1919 československé vojsko postupně a bez výraznějšího odporu obsadilo území tzv. provincie Sudetenland.²⁹ Do samotného Frývaldova armáda vstoupila 3. ledna a s výjimkou ojedinělé roztržky místního obchodníka s několika vojáky se událost obešla bez incidentů.³⁰ Ačkoliv zábor probíhal poklidným způsobem, žádalo vojenské velitelství v Opavě 31. prosince 1918, aby ZČV pro Slezsko přidělilo do Frývaldova, Cukmantlu, Krnova a Bruntálu po 20 četníků české národnosti. Pravděpodobně panovaly obavy z možného vyhocení místních poměrů a také nedůvěra k četníkům německé národnosti. V uvedené souvislosti je třeba připomenout, že do podpisu mírových dohod s Německem a Rakouskem nebyly státní hranice *de iure* garantovány, takže se počítalo nejen s možností povstání místních Němců, ale i s hrozbou intervence německé armády.³¹ Požadavku o posily bylo vyhověno až 9. ledna, kdy ZČV pro Čechy dostalo rozkaz odeslat potřebné mužstvo. Vypraveno bylo ovšem méně četníků, pouze po deseti do každého města, neboť více sil k dispozici nebylo.³²

Zatímco manifestace spojené s volbami do parlamentu Německého Rakouska³³ 4. března 1919 proběhly ve Slezsku podstatně méně dramaticky než v Čechách a na Moravě,³⁴ s blížícími se československými obecními volbami a kulminujícími přípravami na podpis versailleské smlouvy napětí koncem jara 1919 narůstalo.³⁵ Kolovaly

27 Provedená správní reforma a vznik země Moravskoslezské měly za cíl omezit politický vliv Němců a těšínských Poláků. Srov. M. GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku*, s. 126–134.

28 Sídla a obvody oddělení a okresních velitelství se prozatím nezměnily.

29 Srov. L. BASEL – P. FIDLER, *Severní Morava*; M. GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku*.

30 Státní okresní archiv Jeseník (dále jen SOKa Jeseník), Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města, s. 78.

31 Jaroslav ČESAR – Bohumil ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, Díl I, 1918–1929*, Praha 1962.

32 NA Praha, GVČ, kart. 46, sign. 630/18.

33 Název používaný pro rakouskou republiku mezi pádem monarchie a podpisem saint-germainské mírové smlouvy.

34 Edd. Josef HARNA – Jaroslav ŠEBEK, *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920*, Praha 2002.

35 Ačkoliv řada německých stran neuznávala československou svrchovanost v pohraničí, do státem vypsáných obecních voleb se vesměs zapojily. Ve Frývaldově zvítězili němečtí sociální demokraté s 1025 hlasy (11 mandátů), následovaní německou nacionálně-socialistickou stranou (873 hlasů, 10 mandátů). Devět mandátů získali křesťanští sociálové, pouhých šest pak německo-nacionální strana. SOKa Jeseník, Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města, s. 80.

zprávy o chystaném vpádu dobrovolnických „sudetoněmeckých legií“ formujících se v pruských Hlucholazích (Ziegenhals, dnes Gluchołazy), které počítaly s podporou domácího povstání.³⁶ Planoucí oheň na Pradědu se měl stát signálem k započetí celé akce. K panice navíc přispívaly přelety německých letadel nad Opavou. Ať již byly fámy reálně opodstatněné či nikoliv, bezpečnostní složky přikročily k preventivním opatřením. Z Krnovska a Frývaldovska bylo urychleně převeleno 96 potenciálně nespolehlivých četníků německé národnosti, načež v noci na 21. červen v Opavě a Krnově proběhlo zatýkání vybraných německo-nacionálních exponentů.³⁷

Ještě 2. srpna 1919 však zemský velitel v Opavě upozorňoval, že „*německá agitace v západním Slezsku – jak známo – dosud neutuchla*“ a konstatoval, že „*stálý přechod německých agitátorů, vyzvědačů a jiných škůdců české věci přes hranice jest nyní čilejší než dříve*“. Jako řešení navrhoval „*vydatné rozmnožení českého četnictva v západním Slezsku*“, k němuž, jak již víme, docházelo jen velmi pozvolna.³⁸

I po podpisu mírových smluv zůstávala situace v regionu poměrně napjatá. Frývaldovská kronika zmiňuje několik drobných incidentů obyvatel s příslušníky české vojenské posádky během podzimu 1919.³⁹ V únoru následujícího roku putovala do Prahy na ministerstvo národní obrany stížnost na chování českých vojáků.⁴⁰

Další nepokoje na sebe nenechaly dlouho čekat. Jako dobrá příležitost tentokrát posloužily první odvody do československé armády v létě 1920, proti nimž se mnozí branci německé národnosti bouřili. Na Frývaldovsku se objevily letáky sugerující, že Němci budou v armádě týráni českými legionáři.⁴¹ Protesty proti odvodům se staly osudnými okresnímu veliteli Guhrovi. Jmenovaný byl 13. srpna 1920 zastřelen při protiodvodních demonstracích v Cukmantlu, když se pokoušel odzbrojit neznámého mladíka. Při následném střetu četnického oddílu a vojenské asistence s demonstranty zahynul jeden civilista.⁴² Následovalo vyhlášení stanného práva nad frývaldovským okresem.⁴³ V souvislosti s násilnostmi v Cukmantlu byli Krajským soudem v Opavě potrestáni tři muži, přičemž nejvyšší trestní sazba činila 13 měsíců žaláře. Soudní spis se bohužel nepodařilo dohledat. Relativně nízké tresty spolu s poměrně malou pozorností, jež případu věnovala média, nasvědčují tomu, že československé úřady nejevily zájem vyostřovat národnostní napětí dalším rozebíráním kauzy.⁴⁴ O jediném meziválečném

36 Srov. L. BASEL – P. FIDLER, *Severní Morava*. Po podpisu Versailleské mírové smlouvy byly tyto dobrovolnické útvary likvidovány. Srov. O. KOLÁŘ, *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*, Praha 2016.

37 Srov. I. BARTEČKOVÁ, *Činnost zemského*, s. 117–119.

38 NA Praha, MV–SR, kart. 475, sign. 18/2/61.

39 SOKA Jeseník, Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města, s. 81.

40 Tamtéž, s. 82–83.

41 ZA Opava, Krajský soud Opava, kart. 871, sign. Vr 1775.

42 Kronika Cukmantlu psaná retrospektivně na přelomu 30. a 40. let uvádí čtyři mrtvé oběti „českého teroru“. SOKA Jeseník, Archiv města Zlaté Hory, inv. č. 686, Kronika města, nefoliováno.

43 SOKA Jeseník, Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města, s. 84.

44 Obdobný přístup byl v dané době ostatně aplikován také v jiných případech jako například v souvislosti s německými demonstracemi v Chebu a Teplicích-Šanově na podzim 1920 či následných českých protidemonstracích v Praze a Brně.

případu usmrcení četnického důstojníka při služebním zákroku je tak známo jen relativně málo.

Přetrvávající vyostřené poměry dokumentuje incident z 29. července 1921, kdy strážmistr finanční stráže⁴⁵ Ladislav Marek z oddělení v Ondřejovicích v souladu s běžnou praxí přecházel při obchůzce zkratkou přes cíp německého území, když byl skupinou osmi německých vojáků s namířenými puškami vyzván k zastavení. Marek se v domnění, že mu hrozí zajetí, rozběhl k nedaleké hranici, přičemž po něm Němci vypálili několik ran. Finanční strážník poté, již z československého území, opětoval palbu. Přestřelka se naštěstí obešla bez obětí. Případu se ujal vrchní strážmistr četnictva Otte, který se od informátorky z Německa dozvěděl, že vojáci údajně skutečně plánovali vzít zajatce jako odvetu za nedávné zatčení dvou německých vojáků v Cukmantlu.⁴⁶

Nešlo o ojedinělý případ. Již v únoru téhož roku se stal obětí inzultace další příslušník finanční stráže, Alois Záleský, který byl cestou z Javorníka do Krutvaldu napaden třemi podnapilými muži. Ti mu nadávali do českých psů a vyhrožovali zabitím. Četnictvu se následným šetřením podařilo útočníky identifikovat jako Jana Frosche, Štěpána Korzera a Aloise Korzera z Valdeka,⁴⁷ načež vrchní strážmistr František Kristen na jmenované podal trestní oznámení u Okresního soudu v Javorníku.

Závažnější následky přineslo vyšetřování případu z 10. srpna 1921, jehož se ujal nám již známý vrchní strážmistr Otte. Zmíněného dne dvojice vojáků, patrně příslušníků mysliveckého praporu 7, František Habrovanský a Vojtěch Mačala, potkala na hlídce u Lerchenfeldu (Skřivánkov) čtveřici mužů. Ti se ptali na cestu, během rozhovoru však dva z nich vytáhli pistole a vystřelili po Čechoslovácích, přičemž Habrovanský byl těžce zraněn na krku. Útočníci se poté dali na útěk, přičemž ještě vypálili asi šest ran po rotmistru československé armády Aloisi Kalabisovi, který incident náhodou pozoroval zpozzdálí a pospíchal na pomoc raněnému. Kalabis s Mačalou poté Habrovanského ošetřili a odnesli do bezpečí.

Ještě téhož dne četníci z Cukmantlu zahájili pátrání. Po jednání s německými policisty Frischem a Hechtem navštívili německou vojenskou posádku v Dürrkuzendorfu (dnes Suszyna), aby ověřili, zda útočníci nepatřili ke zdejšímu útvaru. Uvedené hypotéze nasvědčovaly výpovědi několika svědků, kteří viděli na německém území utíkat čtyři muže, z toho dva oděné v uniformách. Velitel garnisony však možnost zapojení svých podřízených do útoku kategoricky popřel a vyjádřil domněnku, že jde spíše o dílo členů radikální organizace Schwarze Schar,⁴⁸ kteří po činu prchli do Hlucholaz.⁴⁹

45 K činnosti tohoto sboru viz Jaroslav BENEŠ, *Finanční stráž československá 1918–1938*, Dvůr Králové nad Labem 2005.

46 NA Praha, MV–SR, kart. 477, sign. 18/21/4.

47 Všechna uváděná jména ponecháváme v podobě, v jaké se objevují v archívních materiálech. To se týká také počešťování německých křesťanských jmen, což bylo v dobových úředních dokumentech běžnou praxí.

48 Název Schwarze Schar odkazuje k jedné z německých „osvobozeneckých“ bojových formací napoleonského období. V tomto kontextu jde patrně o neformální pojmenování některé z paramilitárních formací působících po skončení první světové války na území Horního Slezska. Srov. Timothy WILSON, *Frontiers of Violence: conflict and identity in Ulster and Upper Silesia, 1918–1922*, Oxford 2010.

49 NA Praha, MV–SR, kart. 480, sign. 18/117/6.

Častým jevem poválečné doby se stalo pašování zbraní. V létě 1921 četnictvo v Zigharticích objevilo u občanů celkem 16 německých vojenských pušek s 1605 náboji. Vyšlo najevo, že zbraně pašoval lékárník Überall z Frýdberku a prostřednictvím důvěrníků německo-nacionální strany (Deutsche Nationalpartei, DNP) je prodával za 500 korun. Kupci se později hájili tím, že chtěli být ozbrojeni pro případ komunistického povstání. Jejich odzbrojení provedené v součinnosti četnictva a agentů státní policie z Opavy se obešlo bez komplikací.⁵⁰ Další šetření, o jehož podrobnějším průběhu bohužel nejsme informováni, následně rozkrylo širší pašeráckou síť napojenou na okresní vedení DNP. Stanice ve Frývaldově zabavila 138 pušek, ve Frýdberku se našlo 33 pušek a dva kulometry. Četníci ze Skorošic zajistili 40 zbraní a podali trestní oznámení na 37 osob.⁵¹ Frývaldovský sekretář DNP Sturm byl zatčen, řada dalších osob uprchla do Německa. Situace využila k politické agitaci německá sociální demokracie, která nacionály vinila ze zbabělosti.⁵² Činnost četnických stanic ve Frývaldově a Frýdberku stran „zbraňové akce“ byla oceněna. Pochvalné uznání od MV obdrželi okresní velitel Jirkovský a vrchní strážmíři František Schubert, Václav Anděl a Josef Havlíček. Pochvalné vysvědčení od ZČV pro Slezsko pak strážmistr Karel Herber.⁵³ Český tisk si později stěžoval, že viníci byli potrestáni „jen malou peněžitou pokutou“.⁵⁴

K nacionálnímu napětí zejména v tíživé ekonomické situaci prvních poválečných let nezřídka přistupovaly také sociální tenze. Koncem července 1920 došlo ve Frývaldově k nepokojům v důsledku růstu cen mléka, při nichž dav napadal sedláky a raboval skladiště. Pořádek obnovil až zákrok četnictva a vojska. Podle tisku bylo příčinou růstu cen vykupování potravin agenty z Ostravska, kteří místní kupce přepláceli, takže se na domácí trh dostalo jen málo místního zboží.⁵⁵

Devětadvacátého května 1921 se ve Frývaldově uskutečnila manifestace „*proti nesnesitelným daňovým poměrům na okrese*“, která skončila zákrokem vojska a četnictva. Při něm bylo několik osob zraněno. Podle interpelace, kterou dva dny po událostech podala skupina německých poslanců v čele s Rudolfem Lodgmanem,⁵⁶ byl zákrok ozbrojených sil neadekvátní, jelikož přítomný poslanec Německé nacionální strany Franz Matzner (1869–1943) měl dav demonstrantů pod kontrolou a žádné násilnosti nehrozily.

Četnické relace líčily průběh událostí poněkud odlišně. Veřejná schůze za účasti zhruba čtyř tisíc osob sice proběhla klidně, asi hodinu po jejím skončení se však část demonstrantů spontánně vrátila na náměstí a začala strhávat české nápisy z budov úřadů. Proto četnictvo zakročilo. (Zmíněnou verzi obsahuje také retrospektivní zpráva

⁵⁰ Tamtéž, kart. 478, sign. 18/29/3.

⁵¹ NA, MV–SR, kart. 3913, sign. 13/31/3.

⁵² *Zbraně z Německa na Frývaldovsku*, Lidové noviny, roč. 29, 4. 8. 1921, s. 2.

⁵³ NA Praha, MV–SR, kart. 3913, sign. 13/31/3.

⁵⁴ *Co se děje na Frývaldovsku*, Lidové noviny, roč. 30, 29. 4. 1922, s. 2.

⁵⁵ *Nepokoje ve Frývaldově*, Lidové noviny, roč. 28, 29. 7. 1920, s. 2; SOKA Jeseník, Archiv města Jeseník, inv. č. 612, Kronika města, s. 83.

⁵⁶ Srov. Jaroslav MACEK, *Osobnost předsedy Sudetoněmeckého krajanstva dr. Lodgmana v Auen ve světle dokumentů z jeho pozůstalosti*, in: Krajaňské organizace sudetských Němců v SRN. Studie o sudetoněmecké otázce. Část 2., ed. Václav KURAL, Praha 1998, s. 216–231.

o činnosti četnictva sepsaná k jubileu vzniku ČSR, byť případ chybně datuje 25. května).⁵⁷ Trestní řízení proti zúčastněným četníkům vedené vojenskou prokuraturou v Olomouci skončilo osvobozujícím verdiktem.⁵⁸ Uvedeného případu se patrně týká nářžka v článku v Lidových novinách z 24. června 1921, který zmiňuje nedávné násilnosti ve Frývaldově. Autor reagoval na stížnosti německých nacionalů ohledně dosazování českých úředníků do pohraničí: „*Pokud na německém území opavském budou trvati dosavadní poměry, musí se Němci smířiti s tím, že české úřednictvo a zřízení v tomto území je státní nezbytnost*“.⁵⁹

Poslední výraznější nacionální nepokoje byly zaznamenány v souvislosti s mobilizací proti Maďarsku na podzim 1921. Tehdy řada německých záložníků odmítala uposlechnout povolávací rozkaz, v některých lokalitách došlo k protestům a výtržnostem. Mezi Frývaldovem a Českou Vsí se dokonce odehrálo přepadení vlaku, aby se zabránilo v odjezdu povolanců k vojsku. Zatčeno bylo šest osob.⁶⁰

Postupem času se formy odporu vůči státnímu zřízení posouvaly od aktivní rezistence k formám pasivního a symbolického odporu. Ten se projevil například počátkem roku 1923 odmítáním zavedení obecních orientačních tabulek v češtině. Ve stejné době tisk poukazyval také na ekonomický tlak na hostinské poskytující prostory pro schůze českých spolků.⁶¹ Zmínku zasluhuje též případ bratrů Schöpfelových z Frývaldova, kteří po přestěhování do západočeské Plané u Mariánských Lázní agitovali mezi místními Němci za spolek „Bund der Altdeutschen“ a zapojili se do několika výtržností, za což se dostali před plzeňský soudní tribunál.⁶²

Antagonismus nemalé části německého obyvatelstva vůči reprezentantům státní moci se přirozeně projevoval také formou různých bojkotů a neochotou poskytovat státním zaměstnancům ubytování či služby. Dalším způsobem rezistence byly též výpady německého tisku. Do poněkud kuriózní situace se četnictvo ve Frývaldově dostalo v říjnu 1925 v souvislosti s vystěhováním dvou armádních důstojníků a jejich rodin z nájmu ve vile profesora Kurta Brasse. Jelikož politická správa nedokázala zajistit náhradní ubytování, bylo plánované vystěhování odsunuto. Proto se vlastník nemovitosti rozhodl nechat místnosti vyklidit soudní cestou. Okresní politická správa v daném kroku spatřovala ohrožení prestiže jak armády, tak státní moci, proto vyslala na místo četnickou hlídku, aby chystanému vystěhování zabránila. Ačkoliv byla věc nakonec urovnána smírně, opavský německo-nacionální list Deutsche Post případ medializoval jako neoprávněné maření úředního výkonu četnictvem.⁶³

Jiná drobná kauza z Frývaldovska skončila až na půdě parlamentu. Šlo o rozpuštění úředně nehlášené schůze DNP ve Vidnavě četnictvem v červnu 1927. Jedna z organizátorů

57 NA Praha, MV–SR, kart. 3913, sign. 13/31/3.

58 Tamtéž, kart. 477, sign. 18/9/1.

59 *Sudetenland je nespokojen*, Lidové noviny, roč. 29, 24. 6. 1921, s. 2.

60 NA Praha, MV–SR, kart. 3913, sign. 13/31/3.

61 *Odboj Sudetenlandu*, Lidové noviny, roč. 31, 30. 1. 1923, s. 3.

62 *Divoká láska k rodnému jazyku*, Lidové noviny, roč. 31, 22. 3. 1923, s. 6.

63 NA Praha, MV–SR, kart. 1337. K periodiku Deutsche Post srov. Michael RATAJ, *Německá žurnalistika a opavští Němci v ČSR*, Opava 2017.

akce poslankyně Josefína Weberová v uvedené věci v prosinci téhož roku interpelovala ministra vnitra.⁶⁴ Následné šetření však neprokázalo pochybení zakročujících četníků.⁶⁵

Poměry v regionu zajímavě ilustruje periodická zpráva zemského četnického velitele v Opavě Josefa Šustra ze srpna 1926: „*Otevřené, suché hranice působí, že vzájemný styk Němců je častý: naši sousedé pokoj nedají, vychovávají své děti jen k odvetě /Rache/. V červnu 1926 zabavilo četnictvo na Frývaldovsku 15 ks Mauserovek – prý zbytek akce z roku 1921. V Reichensteinu – sousedí s Javornickem – hořel mlýn; bylo prý slyšeti výbuchy a automobily o překot něco odvážely. Naše pomoc volána nebyla a myslím, že mouka přes jen tak podezřele neexploduje*“.⁶⁶

Zatímco nacionální napětí postupně přestávalo představovat reálnou aktuální hrozbu, napětí sociální nadále přetrvávalo. Ostatně v polovině 20. let byl frývaldovský okres také v celostátním tisku řazen k ekonomicky problémovým lokalitám s rostoucí nezaměstnaností.⁶⁷ V květnu 1922 v regionu proběhly „*komunistické nepokoje a ozbrojovací akce*“, kvůli nimž muselo být soustředěno 50 četníků.⁶⁸ Obdobně při stávkách dělníků kamenolomů v květnu 1927 došlo k povolání 24 četníků do Mikulovic. Sedmého srpna téhož roku KSC pořádala ve Frývaldově oslavy tzv. Rudého dne, které se obešly bez incidentů, takže 30 soustředěných četníků bylo odesláno zpět na kmenové stanice.⁶⁹ Různých menších demonstrací či manifestací byla jistě celá řada, nicméně nebyly natolik významné, aby je centrální orgány a tisk reflektovaly.

Výrazný ohlas naopak vyvolaly události na Biskupské kupě u Cukmantlu 23. května 1926. O den dříve se četnictvo od důvěrníka dozvědělo o chystané manifestaci komunistů z ČSR a Pruska. Zprávy o chystaném shromáždění, které nebylo československým úřadům ohlášeno, se také objevily v německém tisku v Hlucholazích. Velitel četnické stanice v Cukmantlu strážmistr Kožaný si proto vyžádal posily z Frývaldova, „*aby hranice nebyla překročena říšsko-německými příslušníky, nemajícími k tomu oprávnění*“.

Následujícího dne jedna z četnických hlídek střežila celní silnici z Hlucholaz, kde nedošlo k vážnějším incidentům. Mezi osobami kontrolovanými na hranicích byli činovníci KSC – poslanec Antonín Schmerda ze Šumperka, frývaldovský předák strany Eduard Zorn a důvěrník KSC František Pohl, na něž bylo z nespifikovaných důvodů podáno oznámení pro přestupek pasových předpisů. Složitější vývoj nastal na Biskupském kopci, kde šestičlenná četnická hlídka vedená strážmistrem Ascherem kontrolovala doklady cizinců pohybujících se na prostranství před hostincem Aloise Rudolfa, stojícím v těsné blízkosti státní hranice. Kolem 16. hodiny se z pruské strany přiblížila skupina údajně až dvou tisíc osob. Na místo dorazil též důvěrník KSC Pohl, jehož prostřednictvím strážmistr Ascher dojednal s vedoucím německé skupiny Dittrichem, že se shromáždění odehraje na německé straně hranic.

64 Srov. O. KOLÁŘ, *Problematika četnictva v interpelacích Národního shromáždění 1918–1925*, *Historica Olomucensia* 42, 2012, s. 115–123.

65 NA Praha, MV–SR, kart. 1392.

66 Tamtéž, kart. 1362.

67 Trh práce ve Slezsku v červnu, *Lidové noviny*, roč. 33, 17. 7. 1925, s. 9.

68 NA Praha, MV–SR, kart. 3913, sign. 13/31/3.

69 Tamtéž.

Následovaly proslovy československých a německých komunistických činitelů, v nichž dle četnické relace zazněly výzvy jednak k provedení revoluce v obou státech, jednak k odstranění státních hranic. Po skončení oficiální části Zorn žádal četníky, aby umožnili demonstrantům občerstvit se v hostinci na československé straně hranic. Odmítavé stanovisko vyvolalo odpor několika přítomných, kteří se pustili do slovních potyček s četníky, přičemž se pokusili překročit hranici. Na Ascherovu výzvu poslanec Schmerda s Dittrichem apelovali ohledně zachování klidu. Poté se dav postupně rozešel.

Ač nedošlo k závažnějším incidentům, případ byl medializován v několika jak českých, tak německých komunistických a sociálně demokratických listech (Rovnost, Vorwärts a další). Následné šetření zemského velitele Josefa Šustra shledalo postup četnictva správným. Korektní jednání hlídky potvrdil také František Pohl.⁷⁰ V periodické zprávě o situaci četnictva Šustr dal případ do souvislosti s německým nacionalismem: „*A jak posouditi nedávné úsilí německých komunistů k vpádu na naše území z Hlucholaz / Ziegenhals/: německý komunista je v první řadě Němec a pak teprve komunista. Naše četnické hlídky je zadržely: a žádná česká strana v parlamentě nevzpomenula na četníky – hraničáře*“.⁷¹

Ne vždy ovšem stáli nespokojení pracující a četníci v opozici. Příležitostně se zástupci dělníků obraceli na četnictvo, aby se domohli svých práv vůči zaměstnavatelům. Tak na podzim 1925 skupina pracovníků továrny na nitě v Cukmantlu požádala strážmistra Emila Saláka, aby zakročil proti vlastníku továrny Františku Braunerovi kvůli nedodržování pracovní doby a neproplácení přesčasů. Salák poté s fabrikantem zřejmě promluvil a považoval tím věc za vyřízenou. V lednu 1926 však byla podána anonymní stížnost, podle níž Salák věc řešil laxně a celkově šel Braunerovi „na ruku“, jelikož Josef Fuchs, Braunerův společník a provozovatel továrny na kola, na Salákovu přímluvu před časem zaměstnal jeho bratra.

O tom, že četnická správa nevezala udání na lehkou váhu, svědčí fakt, že se na prověřování stížnosti podílel náměstek zemského velitele Artur Drischel. Okresní velitel Jirkovský v rámci vyšetřování oslovil zástupce tří dělnických sdružení působících v Cukmantlu. Komunistický předák kameník František Pohl se vyjádřil, že mu osazenstvo četnické stanice vždy při řešení stížností na chování zaměstnavatelů k dělnictvu vycházelo vstřícně. V obdobném duchu vypovídal též zástupce křesťanských sociálů Jindřich Grätz. Sociální demokrat Adam Spielvogel dokonce anonymní udání proti Salákovi označil za „*utrhání na cti*“. Salák byl tedy nakonec pouze pokárán za to, že věc s továrníky řešil „mimo záznam“ a nepředal ji k vyšetření vyšším instancím.⁷²

Hospodářská krize panující v první polovině třicátých let znamenala pro pořádkové síly na Frývaldovsku především nutnost potýkat se s jejími následky ve formě různých protestních srocení, stávek a hladových pochodů nemluvě pak také o nárůstu kriminality.⁷³

70 NA Praha, MV–SR, kart. 1319.

71 Tamtéž, kart. 1362.

72 Tamtéž, kart. 1391.

73 Na okraj problematiky uvedme například, že strážmistr František Lipský sloužící v Černé Vodě obdržel v roce 1934 pochvalné uznání za vypátrání a zatčení pachatelů loupežného přepadení a tří vloupání spáchaných v letech 1932 a 1933 v obvodu četnických stanic Vidnava, Zighartice a Černá Voda. MZA Brno, Zemské četnické velitelství Brno (dále jen ZČV Brno), kart. 445, sign. 236/34, f. 1.

Na pořádání manifestací se jako již tradičně podílela zejména Komunistická strana Československa (KSČ).⁷⁴ Právě akce uvedené strany byly často organizovány nelegálně bez povolení příslušných úřadů, což následně vyžadovalo zásah bezpečnostních složek za účelem rozpuštění shromáždění. Černým písmem se pak do historie Frývaldovska zapsal zákrok četnictva během stávky, organizované ve spolupráci KSČ a německých nacionálních socialistů, v Dolní Lipové dne 25. listopadu 1931, kdy bylo při střelbě usmrceno celkem osm lidí.⁷⁵ Tento tragický případ, již detailně popsany jinde, však nebude předmětem našeho zkoumání. Přiblížíme si však jiné události.

Takový klasický zákrok četnictva proti ilegálně pořádané komunistické schůzi se konal například v Zightharticích dne 10. února 1932, kde se plánovalo vystoupení komunistického senátora Roberta Langer⁷⁶ a poslance Alfreda Hadka⁷⁷ z Prahy. Následně měl proběhnout nepovolený průvod do Frývaldova pod názvem „Pochod hladu“ za účasti také školních dětí tamních komunistů. Místní četnická stanice byla proto dočasně posílena o deset mužů. Akci, kde se sešlo 100 až 150 osob, nakonec v poklidu za asistence četnictva rozpustil aktuár, přičemž zamýšlený pochod hladu neproběhl kvůli velké zimě a čerstvě napadanému sněhu.⁷⁸

Vcelku nestandardní situace nastala pro četnictvo na Frývaldovsku v lednu roku 1935, kdy bylo zapotřebí hned dvakrát a v přibližně stejné době zesílit četnické stanice. V období od 13. do 16. ledna byla nejprve vyhlášena zosílená služba četnictva v rámci okresu v souvislosti s případnou odezvou na lidové hlasování v Sársku.⁷⁹ Pohraniční četnické stanice posílené příslušníky pohotovostního oddíly proto prováděly zosílené střežení státních hranic. Vedle zmíněného nařízení byly ještě 12. ledna navýšeny počty příslušníků na stanicích Zighthartice, Černá Voda, Supíkovice, Frýdberk (Žulová) a Vidnava, a to celkem o 40 mužů. Důvodem se staly obavy z možných nepokojů, neboť se v danou dobu chystalo velké propouštění v kamenolomech. Ačkoliv byla zvýšená opatření plánována až do 26. ledna, četníci byli pod dojmem panujícího klidu odesláni zpět na své kmenové stanice již 16. ledna.⁸⁰

74 Srov. Jacques RUPNIK, *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha, 2002.

75 Martin BUCHLOVSKÝ, *Historický obraz tzv. Frývaldovské stávky*, Jeseník 2006.

76 Robert Langer byl československý politik německé národnosti a senátor Národního shromáždění ČSR za KSČ. Popraven nacisty roku 1939. Jan KOUŘIMSKÝ, *Postavení československého Senátu v politickém systému První republiky* (diplomová práce univerzity Karlovy), Praha 2013, s. 197.

77 Alfred Hadek (1898–1975) byl československý politik a poslanec Národního shromáždění ČSR za KSČ.

78 Pořádání hladových pochodů v únoru bylo poměrně často negativně ovlivňováno počasím, na což si stěžovali sami komunisté, protože také leckdy odkládali danou akci na pozdější dobu. NA Praha, MV–SR, kart. 6163, sign. 13/249/1.

79 Sársko se po první světové válce stalo oblastí pod francouzskou mandátní správou. Dne 13. ledna 1935 v oblasti proběhl plebiscit, na jehož základě byla oblast přičleněna zpět k Německu. Srov. O. KOLÁŘ, *Čechoslováci u neutrální policie v Sársku*, in: Almanach příspěvků X. konference policejních historiků, red. Radek GALAŠ, Praha 2016, s. 151–160.

80 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 447, sign. 107/35, f. 1–11.

K problematice zákroků pořádkových sil v souvislosti především s nepovolenými⁸¹ schůzemi lidu je třeba zdůraznit, že ve druhé polovině 30. let se jejich aktivním pořadatelem vedle KSČ stává také nově ustanovená Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei, SdP).⁸²

V rámci eliminace komunistického hnutí se četnictvu na Frývaldovsku vícekrát dostal do rukou František Sonnenberg,⁸³ který byl kovářem bez zaměstnání a vojákem v záloze. Jmenovaného dne 11. dubna 1934 zatkla četnická stanice Frývaldov pro podezření, že jako komunistický propagátor a dopisovatel komunistických časopisů (zejména Arbeiterzeitung) propagoval myšlenku diktatury proletariátu. Četnická hlídka zadržela Sonnenberga v České Vsi jako neznámého cizince, načež jej předvedla na stanici do Frývaldova ke zjištění totožnosti.

Zjistilo se, že Sonnenberg od roku 1932 cestoval po celém území ČSR jako komunistický kurýr, přičemž projel celé severní Čechy, v zemi Moravskoslezské pak navštívil Šumperk, Rapotín (známé komunistické středisko), Dvorce, Moravský Beroun, Bruntál, Vrbno a Frývaldov. Všude řečnil na komunistických schůzích a zároveň též prováděl kurýrní službu. O tom všem svědčil fakt, že se od roku 1932 nemohl prokázat stálým zaměstnáním nebo výdělkem. Navíc u něj četníci našli komunistické letáky a články, které nejen sepsal, ale jejichž obsah snad i veřejně pronášel na zmíněných shromážděních. Jak se ukázalo, konkrétně řečnil například na schůzích ve Frývaldově a Zigharticích v roce 1930. Dokonce v den zatčení se jedno ilegální zasedání konalo v hostinci Adolfa Grögera ve Frývaldově, což jen nasvědčovalo předpokladu vyšetřovatelů, že Sonnenberg byl na schůzi vyslán ústředím KSČ, aby tam promluvil.

Nutno podotknout, že Sonnenberg měl již v té době za sebou poměrně pestrou trestní minulost. Nejprve byl odsouzen v Německu pro velezradu a zákon o traskavinách do žaláře v trvání dvou let, které si odpykal v letech 1924–26, načež byl vyhoštěn. Další škála provinění pak přišla s počátkem 30. let. Okresní soud ve Vidnavě jej 12. května 1931 odsoudil pro přestupek shromažďovacího zákona k pokutě 80 Kč či vězení 48 hodin. Brzy na to jmenovaného udala četnická stanice v Zigharticích pro pořádání ilegální komunistické schůze v kamenolomech. Četnická stanice Rýmařov pro změnu Sonnenbergovi připisovala šíření antimilitaristických komunistických letáků mezi vojenskou posádkou v Bruntále. Pro obdobný přečin mu byl vyměřen Krajským soudem v Olomouci trest šesti měsíců, které si v důsledku neustálého cestování neodpykal.⁸⁴

Výše zmíněné zatčení komunistického agitátora v České Vsi se neobešlo bez parlamentní pozornosti. Poslanec Gustav Beuer⁸⁵ se 26. února 1936 dotazoval ministra vnitra a ministra spravedlnosti na ztýrání dělníka Františka Sonnenberga četníky. Vyšetřování

81 Pro úplnost dodejme, že se samozřejmě konaly také shromáždění úřady dovolené, tedy legální, u nichž ovšem také figurovaly pořádkové síly, ať už formou uniformovaných příslušníků nebo úředníků v civilu, dohlížející na nezávadný průběh akce.

82 Například ve Frývaldově byla schůze SdP rozpuštěna dne 20. října 1935. NA Praha, MV–SR, kart. 3936, sign. 13/51/1.

83 Jmenovaný se narodil roku 1895 a příslušel do Velkých Kunětic v soudním okrese Frývaldov.

84 NA Praha, MV–SR, kart. 6163, sign. 13/249/1.

85 Gustav Beuer (1893–1947) byl československý politik německé národnosti a meziválečný poslanec Národního shromáždění za KSČ.

však nic takového neprokázalo. Bránícímu se Sonnenbergovi četníci prý pouze přidrželi ruce při snímání otisků, což se obešlo bez následků. Podle názoru četnictva Sonnenberg při hlavním přelíčení u Krajského soudu v Olomouci 4. listopadu 1935 dokonce urazil vrchního strážmistra Martina Čundrlu tím, zpochybnil jeho svědeckou výpověď.⁸⁶

Třicátá léta na Frývaldovsku však neprobíhala pouze ve znamení silícího sociálního radikalismu, velmi zásadně zde rezonovala také hrozba nacismu. Na konci ledna roku 1933 se dostal v Německu k moci Adolf Hitler, v důsledku čehož se zvýšilo napětí v pohraničních regionech čs. státu. Státní orgány stejně jako pořádkové složky si uvědomovaly závažnost dané situace a ve snaze informovat se či případně operativně řešit některé bezpečnostní problémy, byly na Frývaldovsko podniknuty téhož roku hned tři inspekční cesty.

Do zdejších končin konkrétně zavítal dne 16. května odpoledne viceprezident Ludvík Böhm. Ve Frývaldově se k němu připojil jak velitel tamního četnického oddělení škpt. Oskar Pluskal, tak okresní četnický velitel kpt. výk. Oldřich Jirkovský. Za politickou správu se prezentoval okresní hejtman Walter Jakubowski. Přítomen byl též prezidiální šéf dr. Pavelek či dva úředníci policejního komisařství. Objížďka viceprezidenta směřovala z Frývaldova do Osoblahy a pak dále na další hraniční četnické stanice, kde se zúčastnění od členů místních pořádkových složek vždy do detailu informovali o situaci.

Témat k diskusi existovala celá řada. Řešily se například úseky hranice vyžadující zvláštní pozornost (Cukmantl, Mikulovice, Velké Kunětice, Vidnava), pohraniční služba, přechody hranic, podludnictví, konfidentské služby, celkové všeobecné a bezpečnostní poměry v obvodech četnických stanic a v přiléhajících úsecích německého pohraničí. Debatovalo se také o hnutí DNSAP, o vlivu režimu v Německu na čs. občany v pohraničí a vnitrozemí, kontrole cizinců v hostincích či revizi radiových přijímačů ve veřejných místnostech. Na přetřes přišla také nezaměstnanost nebo menšinové poměry. Hlavní předmět jednání představovalo dostatečné zajištění hranic proti případným narušením z německé strany. Zvláštní pozornost věnoval nejen viceprezident, ale i prezidiální šéf početnímu stavu pohraničních četnických stanic.

Navzdory plánu pokračovat až do Bílé Vody a Krutvaldu byla objížďka ukončena z důvodu pokročilé denní doby v Javorníku. Okresní hejtman při dané příležitosti předal viceprezidentu Böhmovi písemnou zprávu o celkových poměrech v okrese Frývaldov sestavenou v dohodě s velícími místy tamního četnictva.

Velitel oddělení škpt. Pluskal byl s průběhem akce velmi spokojen. Sám hlásil na vyšší místa 17. května, že vše proběhlo v pořádku. Všichni přítomní příslušníci vystupovali dle předpisu vojensky a všechny přítomné nejen podrobně a pohotově informovali o situaci, ale i obratem odpovídali na dotazy. Také viceprezident vyslovil uznání Pluskalovi za jeho službu v pohraničí.⁸⁷

Na Frývaldovsko se vydal prakticky týž den rovněž prezident Krajského soudu v Opavě František Reinelt, který navštěvoval pohraniční okresní soudy. U četnických útvarů ve Frývaldově se v ranních hodinách nechal poučit o všeobecných bezpečnostních poměrech a projednal s místními veliteli různé otázky týkající se výkonu služby v této vyostřené době.

⁸⁶ NA Praha, MV–SR, kart. 6164, sign. 13/240/1.

⁸⁷ MZA Brno, ZČV Brno, kart. 443, sign. dův 279/33, f. 1–5.

Důležitým bodem rozhovorů se staly eskorty k Zemskému soudu v Opavě. Běžnou praxí bylo posílat zatčené vlakem, jehož dráha vedla přes německé území (trať Mikulovice – Ziegenhals, dnes Głucholazy, Hlucholazy). V případech hromadných zadržení pro politické delikty reálně hrozilo nebezpečí násilné akce na cizím území za účelem osvobození eskortovaných. Padl proto návrh provádět převozy autobusem k nejbližšímu nádraží směrem k Opavě a pak dále po dráze, anebo přímo do Opavy autem.⁸⁸ Na závěr návštěvy Reinelt vyjádřil pochvalné uznání za horlivou službu četnictva v pohraničí a obětavou práci.⁸⁹

V neposlední řadě navštívil Frývaldovsko rovněž zemský četnický velitel generál Vladimír Putna, a to během přehlídek, které vykonal v průběhu měsíce května a června v Krnově, Hlučíně a Frývaldově, přičemž objel celý pohraniční úsek. Sám hodnotil svou cestu v relaci ze 30. července následovně: „*Za přítomnosti přednostů příslušných okresních úřadů a velitelů dotčených oddělení informoval jsem se osobně na četnických stanicích dislokovaných v tomto pohraničí o poměrech a poučil četnictvo o povinnostech, jež mu ukládají mimořádné poměry při výkonu služby na hranicích.*“

Odpovědí ZČV v Brně na sílící protistátní agitaci bylo přechodné zesílení četnických stanic v německém pohraničí v měsíci květnu a červnu, a to celkem padesáti četníky. Pochopitelně docházelo též k zatýkání agitátorů či provádění domovních prohlídek.⁹⁰

Trvalejším krokem k řešení bezpečnostně-politických problémů v pohraničních oblastech státu se stalo zřízení pohotovostních oddílů (dále jen ČPO), jež zahájily svou činnost 1. září roku 1933. Jeden z nich se nacházel též ve Frývaldově.⁹¹ Hlavním úkolem uvedených útvarů bylo podporovat a doplňovat služební činnost četnických stanic příkázaného obvodu, pokud jde o udržení veřejného pokoje a pořádku.⁹² V případě potřeby poskytoval pohotovostní oddíl jednak hlídky k přechodnému zesílení stanic svého obvodu, jednak krátkodobé asistence při ohrožení všeobecného klidu.⁹³

Hlavní přínos tkvěl především v tom, že ve zvláštních situacích mohlo být upuštěno od obtížných a hlavně nákladných soustředění četníků z jednotlivých stanic, které vedlo k oslabování staničních obvodů, což narušovalo normální bezpečnostní službu. Pohotovostní oddíl měl navíc věnovat na svých obchůzkách pozornost všem poměrům sociálním, politickým i jiným, „*aby vždy včas získal a soustředil zprávy o připravovaných*

88 Je faktem, že k eskortě zadržených autobusem do Opavy se skutečně přikročilo. Například v červenci 1934 tak byli hromadně odvezeni do vazby Krajského soudu v Opavě muži zatčení za protistátní činnost v Javorníku. MZA Brno, ZČV Brno, kart. 449, sign. dův 744/35, f. 1–3.

89 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 443, sign. dův 278/33, f. 1.

90 Tamtéž, sign. dův 17/33, f. 10–11.

91 Kromě Frývaldova byly jednotky zřízeny v Chebu, Chomutově, Děčíně, Německém Jablonném, Trutnově, Hlučíně a Krnově.

92 Pohotovostní oddíly podléhaly jako výkonné bezpečnostní orgány politickým úřadům a postupovaly dle pokynů okresního úřadu, v jehož sídle se nacházely. Jednalo se o samostatné útvary podřízené přímo veliteli oddělení, který s ohledem na instrukce okresního úřadu řídil službu pohotovostního oddílu, kontroloval její výkon a dožíral na výcvik mužstva, v jehož čele stál vrchní strážmistr s potřebným počtem instruktorů. NA Praha, MV–SR, č. kart. 3922, sign. 13/34/23.

93 Určitou roli hrály četnické pohotovostní oddíly také z hlediska psychologického, jak trefně vystihuje tato teze: (...) „*pohotovostní oddíly mají jako semknuté útvary vystupovati s jistou okázalostí tam, kde by bylo zapotřebí pozvednouti náladu obyvatelstva zastrášeného protistátní agitací ze zahraničí, neb tam, kde by bylo nutno působiti preventivně na obyvatelstvo protistátně zaujaté*“. MZA Brno, ZČV Brno, kart. 444, sign. dův 454/33, f. 52.

nebo hrozících rušeních veřejného pokoje a pořádku, jakož i všech proti bezpečnosti státu namířených akcích“.⁹⁴

Zřízení pohotovostních oddílů ve Slezsku předcházela dne 23. srpna porada v Prezidiu Zemského úřadu za přítomnosti jak zemského četnického velitele, tak okresních hejtmanů z Frývaldova, Šumperka, Bruntálu, Krnova (v zastoupení), Opavy a Hlučína. Mimo samotné činnosti zmíněných útvarů se pozornost věnovala také zpřísnění ohlašovací povinnosti⁹⁵ či otázce použití četnictva v civilu ke sběru strategických zpráv. Všichni přítomní se shodli na tom, že zpravodajské službě by nejvíce pomohli důvěrníci, na něž však scházejí potřebné prostředky k jejich získání a honorování.⁹⁶

Četnictvo na Frývaldovsku se tedy zabývalo rovněž zpravodajskou činností, která v průběhu třicátých let s ohledem na vývoj politických událostí v Německu neustále stoupala. Uvážíme-li rovněž národnostní složení zdejšího obyvatelstva, nebyla situace bezpečnostních orgánů v daném směru nikterak jednoduchá, jak to ostatně výstižně komentoval velitel frývaldovského oddělení v lednu 1936: „*Smýšlení zdejšího obyvatelstva stojícího se svými sympatiemi více na straně Německa než ČSR ulehčuje říš. něm. výzvědné službě práci, orgánům čs. ji velmi ztěžuje*“.⁹⁷

Úspěšné působení četnictva při monitorování a potírání špionáže se stávalo předmětem ocenění ze strany vojenských expertů. Nicméně trvalým problémem byl nedostatek finančních prostředků pro získávání důvěrníků, jimiž četnictvo nedisponovalo. V roce 1937 si ZČV stěžovalo na stále větší požadavky kladené vojenskou správou na bedra četnictva zejména v pohraničí, čemuž neulevilo ani zřízení státní policie v některých místech, ani založení zpravodajských oddílů u ČPO, které působily zatím jen krátce. Jako značně alarmující se jevíly také stížnosti četnických velitelů na stále stoupající správní agendu, která souvisela mimo jiné také se zpravodajskou činností četnictva a s úkoly, jež četnictvo vykonávalo pro vojenskou správu. Některé četnické stanice v roce 1937 prý vykazovaly až čtyřnásobné zvýšení agendy, ačkoliv jejich personální obsazení se nezměnilo.⁹⁸

V relaci ze dne 25. února 1935 komentoval danou situaci okresní hejtman Růžička. Četnictvo podávalo zprávy o špionáži na vícero míst současně, a to okresnímu úřadu, četnickému oddělení, zpravodajskému důstojníku, eventuálně Odbočce zpravodajské

94 Aktivace pohotovostních oddílů byla náročnou záležitostí, obnášela totiž nájem místností a garáží, opatření lůžkovin, kancelářských potřeb, zajištění stravování mužstva atd., což s sebou neslo různé další obtíže. Konkrétně ve Frývaldově tamní vojenské posádkové velitelství souhlasilo s ohledem na zahájení fungování pohotovostního oddílu s ubytováním a stravováním 25 četníků na zkoušku a 7 četnických gážístů v hraničářských kasárnách. Četníci na zkoušku dostávali jídlo z kuchyně mužstva, gážísté zase odebírali stravu z důstojnické jídelny. Byly poskytnuty rovněž lůžkové součástky a kasárenské zařízení spolu s jednou místností pro kancelář a druhou pro učebnu. To vše šlo ovšem na úkor řádného ubytování mužstva hraničářského praporu 7, které v době, kdy sloužili dva ročníky, bylo hodnoceno jako nouzové. Tamtéž, f. 55.

95 Dle dosavadní praxe ve venkovských obcích pohraničních oblastí neexistovala až na výjimky ohlašovací povinnost, takže okresní úřady nemohly vést v evidenci obyvatelstvo, které se přistěhovalo z ciziny nebo osoby, které v pohraničí vyvíjely státu nepřátelskou činnost. Zemský úřad (ZÚ) proto hodlal v nejbližší době vydat zostřené ohlašovací předpisy, čímž by se daná povinnost rozšířila na každého, kdo byť jen na jednu noc poskytl přístřeší cizinci. Tamtéž, f. 52.

96 ZÚ přislíbil sice ve věci finančních prostředků na důvěrníky nápravu, nicméně opakovaně stížnosti velících orgánů četnictva na jejich absenci svědčí spíše o tom, že se jednalo o trvale neřešený problém. Tamtéž, f. 51–53.

97 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 450, sign. dův 89/36, f. 46–47.

98 NA Praha, MV–SR, kart. 6069, sign. 13/23/2.

ústředny při Policejním ředitelství v Moravské Ostravě. Dle další potřeby též soudům a jiným bezpečnostním či policejním úřadům. Hlášení se proto rozepisovala na čtyřech až osmi průpisech. Psacími stroji přitom disponovalo jen osm stanic z celkových 18. Ostatně na nedostatek psacích strojů bylo četnickými veliteli žehráno i v následujících letech. K dalším opakovaným požadavkům patřilo také navýšení počtu jízdních a motorových kol.⁹⁹ Pro služební činnost četnictva bylo navíc velmi zásadní telefonní spojení, o jehož zkvalitnění se rovněž usilovalo.¹⁰⁰

Nejen pro výkon zpravodajské činnosti, nýbrž i pro zcela běžnou službu četnictva se na Frývaldovsku stala zásadní znalost německého jazyka, což ovšem zdaleka nebyla samozřejmost. Jak velitel oddělení, tak okresní hejtman poukazovali roku 1935 například na to, že na četnické stanici v Supíkovcích ovládá němčinu pouze velitel společně se štábním strážmistrem, zbylí tři gážisté mimo služební třídy nebyli schopni aktivně používat daný jazyk ve službě a byli tak odkázáni na pomoc kolegů. ZČV v daném směru informovalo ZÚ dne 10. dubna, že ve frývaldovském okrese hovoří německy plynně 13 velitelů a 22 četníků, 5 velitelů a 30 četníků ovládá jazyk dostatečně a 23 četníků německy neumí. ZČV tedy přislíbilo, že bude jako doposud přihlížet, aby do německých krajů byli pokud možno přidělováni četníci ovládající německý jazyk v potřebné míře. Takových byl ovšem nedostatek, neboť mnohé vzdělané aspiranty přednostně využívala vojenská správa.

Diskutovanou otázkou se stávala služba četníků v civilním oděvu, která by byla ideální pro zpravodajskou službu, nicméně se něco takového přičilo dosavadním předpisům, což ovšem neznamenalo, že by k podobné činnosti nedocházelo. Při naléhavé potřebě se zákaz obcházel tím, že četník působil mimo službu jako civilní osoba za účelem splnění určitého úkolu, avšak na vlastní zodpovědnost a nebezpečí, přičemž musel být vždy krytý řádně vstrojenou a vyzbrojenou hlídkou.¹⁰¹

Použití civilního oděvu se ale v konečném výsledku nemuselo vždy vyplatit, jak ostatně ukázala kauza z roku 1929 týkající se zatčení čs. vojenského zběha Jindřicha Bartsche v blízkosti pohraniční německé obce Wiesau (nebo též Kalkau-Wiesau, dnes Kałków-Łaka, Skalka). Případ zpočátku nebudil žádnou zvláštní pozornost, zadržení jako takové bylo známo, nikoliv však, za jakých okolností se přesně událo. Na nesrovnalosti poukázala až nota německého vyslanectví v Praze ze dne 7. srpna 1930 sdělující, že dle pruského vládního prezidenta v Oppeln (dnes Opole, Opolí) překročili dne 11. července 1929 četnický strážmistr Rudolf Pohl (!)¹⁰² a čs. finanční úředník Hauke v civilním obleku hranici u Wiesau, načež na německém území s napřaženými revolvery zatkli jmenovaného

99 Na potřebu zavedení jízdních kol do běžné obchůzkové služby bylo poukazováno už v průběhu 20. let. Konkrétně o problematice několikrát ve svých hlášeních hovořil plk. Josef Šustr, který vedl v letech 1925–1928 ZČV pro Slezsko. Jelikož právě na Frývaldovsku se mnohé osady táhly podél silnic i několik kilometrů, domníval se jmenovaný, že hlídky na kole by měly v daném ohledu zejména preventivní přínos. Četník by byl totiž takto obyvateli častěji viděn. Nespornou výhodou by se pak stala mobilita četnictva během stávek. NA Praha, MV–SR, kart. 1362, sign. 13/33/1.

100 V roce 1935 šlo například o telefonní spojení všech četnických stanic i mimo jejich úřední hodiny. MZA Brno, ZČV Brno, kart. 447, sign. dův 181/35, f. 16–17.

101 Tamtéž, f. 1–17.

102 Pohl je v notě německého vyslanectví omylem označen jako četník, jenž zadržel Bartsche.

zběha, jehož odvedli na čs. státní území, kde byl Bartsch dne 15. dubna 1930 odsouzen vojenským soudem k třem rokům a třem měsícům těžkého žaláře.

Čs. pořádkové orgány proto zahájily na podzim téhož roku vyšetřování, přičemž stěžejní roli hrála relace velitele ČO ve Frývaldově shrnující podrobně průběh události. Na povrch vyplynulo hned několik zajímavých skutečností. Velitel stanice v Zigharticích pověřil pátráním po Bartschovi mimo jiné strážmistra Schejbala, kterého vyslal v občanském oděvu, aby nebudil pozornost. Do zákroku se zapojili také příslušníci z četnické stanice Vidnava vrchní strážmistr František Novák a strážmistr Rudolf Pohl rovněž oděni do občanského oděvu. O pomoc byl požádán také respicient finanční stráže Hauke z Vidnavy, který Bartsche znal. I tento muž se zapojil do akce v civilu a později se přidružil k Schejbalovi. Právě oni dva zastihli Bartsche na silnici Vidnava – Wiesau, a to poblíž místa, kde hranice přetíná silnici. Při zatýkání dotyčného však došlo k zápasu, takže v nastalé chaotické situaci nebylo možno zpětně jasně zjistit, zdali k zatčení došlo na československém nebo německém území.

Za pozornost stojí skutečnost, že původní vyšetřovací zpráva ze dne 4. října 1930 byla podrobena kritice ze strany ZČV v Brně, které 7. října žádalo opětovně důkladné osobní prošetření případu velitelem oddělení, neboť první relace tvrdící, že Bartsch byl zatčen na čs. území, nečinila dle tvrzení úřadu dojem naprosté nestrannosti. Zemský velitel se pak především zasazoval o zjištění přesného místa zadržení.

Další informace následně přinesla souhrnná zpráva ZČV datovaná 24. října. Autor relace vyslovil úsudek, že první zadržení Bartsche proběhlo na čs. území, při zápasu se však zúčastnění dostali na německou stranu. Pakliže se tak stalo, nebyli v tomto případě příslušníci oprávněni vést zadrženého na čs. teritorium. Za závažný disciplinární přestupek pisatel dále skutečnost, že zainteresovaní četníci působili za hranicí bez řádné výzbroje a výstroje v občanském oděvu, což jim dovolili velitelé jejich stanic. Strážmistr Schejbal navíc zakročoval se soukromou zbraní v ruce. Promlčecí lhůta nicméně ochránila provinilce před potrestáním. Relativně nejhůře tedy nakonec dopadl strážmistr Schejbal, u něhož bylo rozhodnuto o přemístění do vnitrozemí při nejbližší příležitosti.¹⁰³

Zůstaneme-li i nadále u konkrétních případů, z hlediska zpravodajské činnosti zasluhuje pozornost zákrok četnictva na Javornicku roku 1934. Četnictvo již v té době vědělo o tajných sběrných zprávách pro německou výzvědnou službu, které se nacházely na obou stranách hranice. Dne 9. července jistý Vilém Beier z Bílého Potoka, vyslýchaný v jiné záležitosti naznačil, že ví o protistátní činnosti celé řady čs. občanů v nejbližším okolí. Projevil ochotu vypovídat, pokud by „*sám byl ušetřen následků svých neprozřetelných výroků, pro které je vyšetřován*“.

K realizaci zákroku se četníci sešli 10. července v Javorníku. Nechyběl velitel četnického oddělení Oskar Pluskal či okresní velitel Oldřich Jirkovský. Vedle místních strážmistřů se zapojilo také pět četníků z pohotovostního oddílu a dalších deset četníků z ostatních stanic frývaldovského okresu.

Ve večerních hodinách proběhlo prozatímní zajištění podezřelých osob a také domovní prohlídka, načež následovaly křížové výslechy a konfrontace se všemi zajištěnými osobami. O významu přiřkládaném kauze svědčí intenzita a rozsah šetření. Zmíněná hlavní

103 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 438, sign. dův 1127/30, f. 1–17.

část vyšetřování se realizovala nepřetržitě od 10. července 17 hodin do 12. července 16 hodin, přičemž proběhla pouze jedna hodinová přestávka bez nočního odpočinku. Výslechy probíhaly současně na několika místech.¹⁰⁴

Na základě získaných informací bylo dne 12. července v Javorníku zatčeno 7 osob. Další zadržení přibyli ještě 23. července. Hlavní přelíčení se konalo 29. března 1935, přičemž jako nejvyšší rozsudky padly vesměs tři roky těžkého žaláře a pokuta ve výši dvou nebo třech tisíc. Navíc u všech odsouzených následovala rovněž ztráta občanských práv.

Dle závěru bezpečnostních orgánů se podařilo odhalit rozvětvenou zpravodajskou skupinu namířenou proti ČSR a řízenou přímo státními orgány z Německa působící na Frývaldovsku v prostoru Javorník – Bílý Potok – Bílá Voda. Hlavním aktérem celého podniku byl hostinský Viktor Hanickel z Bílého Potoka, který soustřeďoval zprávy pro říšskoněmecké orgány a doručoval je také sběrně zřízené u starosty pohraniční obce Gostitz (dnes Goszowice, česky Hoštice) Ertelta, který pak získané poznatky i novinářské články doručoval německé zpravodajské službě.

Velmi oceněna byla v souvislosti s odhalením výzvědné organizace práce četníků, kteří „*všichni pracovali stejně důmyslně, prozíravě a nevšedně horlivě, rychle a s plným úspěchem tak, že podezřelí byli usvědčeni, zatčeni a odsouzeni*“. Ostatně samotný případ vzbudil údajně v celém severním pohraničí znatelný rozruch mezi obyvatelstvem německé národnosti jak na československém, tak německém území.¹⁰⁵

Poněkud jiného ražení byl případ Emila Bauma ze Supíkovice, kterého prý 14. července 1936 naváděl jistý Bohumír Stöhr, aby pracoval pro německou rozvědku. Stöhr Baumovi uložil úkol odcizit spolu se dvěma společníky mobilizační nebo jiné plány z kanceláře četnické stanice v Krutvaldu. Dokonce se počítalo s dodávkou potřebných zbraní a náčiní z Německa. Navíc byly vyhlédnuty rovněž příhodné noci, kdy je stanice bez dozoru. Včasné odhalení zamýšleného činu vedlo Prezidium MV (dále jen PMV) k vydání pokynu, aby byla zemská četnická velitelství upozorněna na skutečnost, že se předmětem záměrného vyloupení může stát jakákoliv jiná četnická stanice v pohraničí, neboť je to v zájmu říšsko-německé zpravodajské služby.¹⁰⁶

Ostatně na Frývaldovsku se již nejméně jednou došlo k odcizení důležitých spisů četnické stanice a jejich poskytnutí druhé straně. Tentokrát ovšem dokonce s přičiněním příslušníka četnictva. Četnický strážmistr Josef Kühnl¹⁰⁷ totiž dne 8. dubna 1931 v ranních hodinách zběhnul ze stanice Vidnava do Německa, přičemž s sebou vzal jak důvěrné a tajné spisy, tak služební pistoli. Motívem jeho činu byla zřejmě obava ze soudního řízení, pod slibem manželství udržoval totiž od července do prosince roku 1930 intimní poměr se svobodnou číšnicí Elrikou Haukeovou z Vidnavy. Navíc si od ní půjčoval peníze, neplatil za nápoje a kuřivo, takže celkově na jmenované vylákal nejméně

104 Jednalo se o četnické stanice Frývaldov, Vlčice, Krutvald, Javorník a Zighartice.

105 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 449, sign. dův 744/35, f. 1–3.

106 NA Praha, Presidium ministerstva vnitra (dále jen PMV), kart. 1383, sign. VIII/3/10.

107 Josef Kühnl, narozený 19. února 1906 v Brně, dříve soukromý úředník, navštěvoval pět tříd německé obecné školy, čtyři třídy německé reálky, dvě třídy německé obchodní akademie a vojenskou poddůstojnickou školu. K četnictvu nastoupil dne 1. září 1929. Před přijetím k četnictvu byl strážmistr déle sloužícím poddůstojníkem (četařem) u pěšího pluku 24 ve Znojmě.

2400 Kč. Počátkem prosince 1930 také naváděl Haukeovou, která s ním otěhotněla, aby si „*dala svůj plod vyhnati*“. Dotyčná potratila v lednu následujícího roku, přičemž trestní oznámení na strážmistra přišla podat na stanici 2. dubna. Po svém návratu z dovolené byl proto strážmistr Kühnl postaven pod dozor a nesměl opouštět stanici.¹⁰⁸

Nicméně ani takové opatření nezabránilo Kühnlvi, aby spáchal výše zmíněný skutek. Dne 8. dubna brzy ráno násilně otevřel dvě uzamčené zásuvky u psacího stolu velitele stanice a odnesl si vedle vlastních cestovních výloh mobilizační podací protokol, svazek mobilizačních spisů, důvěrné ad acta spisy z roku 1931, přísně tajný služební předpis G-IX-3 ev. čís. 1364 a všechny tajné spisy týkající se daného služebního předpisu. Bez násilí pak otevřel skříň na dokumenty v kanceláři velitele stanice, odkud vzal k sobě četnickou služební pistoli vz. 1924 č. 48757 se 16 ostrými pistolovými náboji. Na závěr ještě odcizil z otevřeného místa v kanceláři stanice služební předpis G-V (Polní řád čs. vojska).

O dalším osudu Kühnla se čs. bezpečnostní orgány dozvěděly mimo jiné z německé strany důvěrnou cestou. Dotyčný odešel v civilním oděvu přes hranici do pruské obce Kalkau (dnes Kalków, Skalka) a odjel autem do Neisse (dnes Nysa, Nisa), kde byl v půl deváté večer zatčen říšskoněmeckou policií. Policejním orgánům sdělil, že má v kufru důležité listiny, takže mu uvedené zavazadlo bylo odebráno. Druhý den sice mohl odejít z vazby, nicméně i nadále byl ponechán pod policejním dozorem.

Dne 12. dubna přijely do Vidnavy Kühnlova matka Josefa a jeho vdaná sestra Jana Strihavková, obě bytem v Brně. Až na místě se dozvěděly o zběhnutí jmenovaného, a tak se ženy autem vydaly do Neisse, kde se náhodně potkaly se strážmistrem. Dotyčný jim při setkání sdělil, že se již do ČSR nevrátí. Zběhova matka po návratu na vidnavskou stanici navíc vypověděla, že syn byl ke skutku zřejmě naváděn a že již dříve udržoval styky s Německem. Uvedenou hypotézu potvrdila také další fakta zjištěná vyšetřováním. Majitel autodopravy ve Vidnavě František Krischke vezl jmenovaného nejméně třikrát do Neisse. Strážmistr tak bez cestovního dokladu či jiného povolení překročil hranice, aniž by o tom uvědomil velitele stanice, čímž porušil kasárenský předpis. Svůj vliv patrně mělo také dřívější setkání Kühnla s vojenským zběhem poručíkem letectva Sehořem, jehož eskortoval do Olomouce. Právě on před strážmistrem údajně prohlásil, že kdyby Němcům prozradil něco důvěrného, zpátky by jej nevydali.

Haukeová navíc nebyla jediná známost strážmistra Kühnla, důvěrné styky navázal rovněž s rolnickou dcerou Lucií Jungovou ze SchubertsKrosse (dříve Šubrtova Kraš, polsky Krasów, česky Krasov – dnes součást města Vidnavy), která se v roce 1931 jako plnoletá měla ujmout dědictví po otci v podobě velké usedlosti. Možná právě zmíněná vidina byla motivem strážmistra pro sblížení se jmenovanou.¹⁰⁹

Ostatně obraz strážmistra Kühnla z hlediska jeho povahy, jak jej zachytila četnická hlášení, nebyl příliš lichotivý. Hovoří se zde o něm jako o člověku lehkomyšlné natury žijícím nad poměry, mámicím peníze od rodičů a pobývajícím často ve společnosti po hostincích. Ačkoliv ovládal dobře služební jazyk a službu vykonával bez závady, teoretický výcvik zanedbával, což mu několikrát vytykal velitel vidnavské stanice František Novák.

108 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 439, sign. dův 260/31, f. 1–5.

109 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 439, sign. dův 260/31, f. 6–16.

Na základě výše zmíněných poznatků dospěly velící orgány četnictva k závěru, že Kühnl dezertoval z obavy před soudním řízením na základě udání Haukeové pro podvod a svedení k vyhnání plodu. Jelikož tedy potřeboval prostředky k obživě v Německu, odcizil zmíněné důvěrné spisy s cílem prodat je německé tajné službě. Na jmenovaného bylo sice podáno trestní oznámení, nicméně vzhledem k jeho pobytu za hranicemi je otázkou, zda vůbec došlo k nějakému potrestání dotyčného a jaké byly jeho další osudy. Dosud získané prameny neumožňují na dané otázky relevantně odpovědět.¹¹⁰

Zběhnutí strážmistra Josefa Kühnla, který působil na četnické stanici Vidnava jako hraničář, se následně odrazilo ve formulaci nových nařízení. ZČV tak konkrétně nakázalo dne 5. května 1931 příslušným četnickým oddělením, aby v co nejkratší době prověřili národnostní, politickou a morální spolehlivost všech příslušníků četnictva na stanicích, kde jsou designováni četničtí hraničáři a jejich náhradníci. Rozkaz platil také pro nepohraniční stanoviště ležící v blízkosti státních hranic. Sama příslušnost k určité národnosti neměla být v žádném případě důvodem k označení četníka jako nedůvěryhodného, nicméně za závažný přečin byla brána morální nespolehlivost, dělání dluhů, lehkomyšlný způsob života, inklinace k nesmírnému pití či styku se ženami špatné pověsti. To vše se považovalo za dostatečný důvod k odvelení četníka z pohraničí.

Velitelé stanic dostali rozkaz předložit do 30. června 1931 opodstatněný návrh na přemístění příslušníků četnictva, o jejichž spolehlivosti lze pochybovat, přičemž se plánovalo daný postup zachovat i do budoucna. Podstatou bylo zajistit, aby na četnických stanicích v pohraničí byli jen příslušníci v každém ohledu úplně hodnověrní. Navíc každé šetření se provádělo důvěrně a naprosto nenápadně, takže v návrzích na převelení se neobjevovaly formulace o nespolehlivosti. O tom se hovořilo jen v důvěrných hlášeních.¹¹¹

Na základě výše rozvedeného rozkazu byl roku 1932 na příkaz PMV ze dne 28. května prošetřován štrážm. německé národnosti Rudolf Pohl z četnické stanice Vidnava. Jeho manželka totiž pocházela z rodiny Poppe, která se silně angažovala v DNSAP. Jak je patrné z vyšetřovací zprávy velitele četnického oddělení, jednalo se vskutku o zajímavé příbuzenstvo. Manželka štrážm. Pohla Marie Poppe byla modistkou ve Vidnavě a dcerou zemřelého respicienta pohraniční finanční stráže Františka Poppe. Její sestra Adolfína se provdala za Rudolfa Salingera, knihvedoucího městské spořitelny ve Vidnavě, horlivého stoupence a činitele německého nacionalismu. Dotyčný dle zjištění zasahoval do záležitostí téměř všech národních spolků ve Vidnavě, nejvíce pak Turnvereinu, přičemž dával své radikální smýšlení všude najevo.

Bratr Marie Poppe František působil kdysi jako nadporučík rakousko-uherské armády, načež se stal úředníkem kaolinové továrny ve Vidnavě. Vystupoval jako nacionalista, ale politicky se neangažoval. Za pozornost stojí, že bratr jeho manželky Frýdy Alfreda Hauke byl majitelem četnických kasáren ve Vidnavě. Rovněž rodina Hauke pocházející z Německa vystupovala dosti nacionálně. Druhý bratr Marie Bedřich Poppe taktéž vykonával povolání úředníka v kaolinové továrně, choval se však podivínsky a veřejně nijak nevystupoval. Jeho ženou byla dcera inspektora finanční stráže v. v. Aulicha.

110 Tamtéž, f. 48–50.

111 NA Praha, PMV, kart. 1363, sign. VIII/P/4.

Pozornosti četnických orgánů neušlo ani samotné manželství štábního strážmistra Pohla. V rodině panovaly nesváry způsobené utajenými předsvatebními pletkami jeho ženy s místním lékařem a údajným milostným poměrem Pohla k dceři tamního holiče. Ačkoliv byl Pohl ve službě hodnocen jako spolehlivý a horlivý, ve zpravodajské aktivitě se již tolik nečinil a choval se spíše pasivně. Po prošetření rodinných poměrů jmenovaného se rozhodlo o jeho brzkém přemístění do vnitrozemí, neboť příbuzenské vazby k rodinám Poppe, Hauke a Salinger byly hodnoceny jako příliš škodlivé pro služební činnost jmenovaného.¹¹²

Jak ukazuje Pohlova kauza, v průběhu 30. let se hrozba německého nacionalismu dostávala do popředí pozornosti a důležitým úkolem pořádkových sil se tak logicky stalo monitorování činnosti SdP.¹¹³ Vzhledem k tomu, že rok od roku počty jejího členstva narůstaly, bylo pro státní složky stále těžší sledovat její činnost. Jak podotknul v roce 1937 vrchní strážmistr Alois Kohoutek z četnické stanice ve Frýdberku v rámci vyšetřovací zprávy „v této organisaci [SdP] jsou sdružení skoro všichni občané a konfidenta nelze získati již ani za peníze“. Běžnou praxí se proto stalo zadržování pošty určené pro SdP poštovními úředníky a její předávání policejním nebo četnickým orgánům.

Uvedeným způsobem to fungovalo například na poštovním úřadě ve Frýdberku, odkud zmíněná korespondence putovala k rukám vrchního komisaře dr. Procházky, který stál v čele Státní policejní expozitury v Javorníku. Frýdberský četnický strážmistr Leopold Židek se ovšem dopustil nerozvážné chyby, když z osobních pohnutek obvinil poštovní úředníky, že mu otevírají dopisy a že zadržují korespondenci SdP, čímž „poškodil dobrou věc, která v zájmu státu byla velmi prospěšná a nutná, a také tím seslabil důvěru, kterou poštovní zaměstnanci měli k četnictvu“. V zájmu zajištění další spolupráce s poštovním úřadem proto velitel stanice navrhnul přeložení problémového četníka. Jelikož se Židek projevil jako mnohmluvný a prchlivý, hrozilo, že později prozradí něco bližšího o zadržování pošty SdP.¹¹⁴

I tato kauza dokládá, že působení čs. pořádkových sil na většinově německém území bylo zejména ze strany německého obyvatelstva a jeho reprezentantů mnohdy posuzováno velmi citlivě. Některé záležitosti se formou interpelací, jak jsme již viděli, dostávaly také na parlamentní půdu. Nejednalo se pouze o závažné kauzy, nežádka šlo o drobnosti a formality, z dnešního pohledu snad i malicherné. Pokud však mohly prokázat zaujatost státní moci vůči německé menšině v ČSR, bylo na ně tím spíše poukazováno. O to horší pak byla úloha čs. pořádkových sil na většinově německém území. A k stížnosti leckdy stačilo opravdu málo, o čemž se roku 1937 přesvědčil nám již známý vrchní strážmistr Alois Kohoutek z Frýdberku.

Dotyčný 19. února zadržel Rudolfa Briegera z Frývaldova, přičemž u něj nalezl tiskopis „*Volk und Führung*“, na jehož obálce byl nepřipustným způsobem vyobrazen čs. státní znak. Časopis tedy zabavil oproti potvrzení, které bylo vydáno jen ve státním jazyce, což odporovalo ustanovením, neboť se jednalo o obvod s více jak 20 % obyvatel německé národnosti. Velitel se tedy dopustil nesprávného výkladu příslušných předpisů.

112 Tamtéž, sign. X/D/12/1.

113 NA Praha, MV–SR, kart. 6069, sign. 13/23/2.

114 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 456, sign. dův 675/37, f. 28–32.

Daná závada rázu spíše formálního byla Kohoutkovi vytknuta, nicméně celá záležitost našla svou odezvu také v parlamentu, kde poslanec Bedřich Fischer dne 30. června 1937 interpeloval na ministra vnitra.¹¹⁵

Napětí v pohraničí nadále gradovalo. Bezpochyby nejkritičtějším obdobím dějin samostatného Československa byl rok 1938. Běh událostí nakonec vyústil podpisem Mnichovské dohody na konci září, což definitivně zpečetilo osud mladého státu. Nepřekvapí proto, že ony měsíce daného roku, které předcházely uzavření citovaného aktu, patřily z bezpečnostně-politického hlediska k velmi vyhroceným. Pořádkové síly v uvedeném období velmi bedlivě sledovaly náladu německého obyvatelstva v pohraničí. Relevantní informace o rozpoložení a o smýšlení zdejšího lidu v souvislosti se zásadními momenty politického dění podávaly především policejní úřadovny na Frývaldovsku.

Prvním z takových okamžiků bylo připojení Rakouska k Německu dne 12. března a vystoupení německých aktivistických stran z čs. vlády. Především anšlus probudil v německém obyvatelstvu v pohraničí víru, že i zde bude změna poměrů vyřešena obdobnou cestou. Po několik týdnů tedy panovala vzrušená atmosféra, přičemž kolovaly nejrůznější pověsti jako třeba, že frývaldovská vojenská posádka čeká v lesích kolem Červenohorského sedla připravená bojovat, nebo že obchodníci z Frývaldova vykoupili v Cukmantlu zásobu červených látek na prapory. Javornická policejní expozitura informovala 26. dubna hned o několika projevech sebevědomého a drzého chování německého obyvatelstva vůči čs. státnosti. Kupříkladu česká společnost hrající v kavárně karty byla okřiknuta příslušníkem SdP, aby si uvědomili, že jsou v německém Javorníku. Zaznamenány byly též případy vylepování německých textů na budovy bezpečnostních úřadů.¹¹⁶

Státní policejní úřad ve Frývaldově informoval ZÚ o dění hned ve dvou relacích za sebou, a to 26. a 27. dubna. Předmětem jeho pozornosti se rovněž staly nejrůznější kolující zvěsti či domněnky. Velká očekávání panovala v souvislosti s oslavami 1. května, kde se počítalo s účastí 20 000 osob a s prohlášením autonomie „Sudetendeutschlandu“, přičemž oblast měla ve druhé polovině května připadnout Německu s tím, že funkcionáři pro úřady byli již vybráni z řad SdP.¹¹⁷

Velkou proměnou prošla s ohledem na vzrůstající ohrožení ČSR nacistickým Německem politika KSČ, která se v těchto měsících postavila na obranu státního zřízení, proti němuž dříve zarytě bojovala, což ostatně dokládají také události z Frývaldova. Na policejní úřad se 27. dubna dostavili dva komunističtí senátoři spolu s poslankyní Hodinovou¹¹⁸ a stěžovali si „že se proti zpupným a provokativním jednáním SdP nezakročuje“. Dokonce byly uváděny konkrétní případy pobuřujícího jednání, útisku či ublížení na těle, kdy četnictvo prý neučinilo žádné trestní oznámení. Přednosta úřadu uvedenou skutečnost vysvětlil tím, že se jednalo většinou o politické delikty amnestované prezidentem 16. dubna. Komunisté poukazovali rovněž na demonstrace SdP, které se údajně jiným

115 NA Praha, MV–SR, kart. 6163, sign. 13/249/1.

116 MZA Brno, Zemský úřad Brno (dále jen ZÚ Brno), kart. 292, č. j. 17675, f. 341–342.

117 Tamtéž, f. 352.

118 Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963) byla funkcionářkou KSČ a poslankyní za Národní shromáždění.

složkám obyvatel netolerují. Patrně se jednalo o chystané shromáždění dne 26. dubna, k němuž nakonec nedošlo, neboť bylo úředním zákrokem pohotově zmařeno.

Stěžovatelům, kteří ve stejné záležitosti navštívili také policejní expozituru v Javorníku a ve Vidnavě, zástupci policejního úřadu oznámili, že jsou nesprávně informováni. Tím ale zdejší pozoruhodná komunistická aktivita neustala. Tajemník uvedené strany ze Šumperku totiž žádal policejní úřad ve Frývaldově, aby komunisté přítomní ve městě dne 1. května v počtu 300 mužů byli vhodně označeni a použiti k pořádkové službě. Dokonce požadoval vydání zbraní. Přednesený návrh ale policie smetla ze stolu.¹¹⁹ Podle policejních úvah se jednalo u KSČ o projev strachu, „že jako Němci nyní, kdy velká většina Němců se aspoň kloní ku straně SdP., budou izolováni“.¹²⁰

Dalším důležitým vojensko-politickým aktem se stalo vyhlášení mimořádných opatření na obranu republiky dne 21. května, někdy nepřesně označované jako částečná mobilizace. Právě v daném období policejní zprávy opět bedlivě monitorují nálady obyvatelstva. Dle hlášení javornické expozitury z 25. května čs. akce na obyvatelstvo velmi zapůsobila, zvláště pak starší občané se zalekli. Rovněž mladší generace byla nejprve skleslá, nicméně brzy na to začala opět vystupovat sebevědomě. Důležitým poznatkem policejní zprávy byly informace jak o hlídkování turnerů na strategických křižovatkách, tak o uprchnutí šesti záložníků do Německa. Zaznamenaly se také šířené zvěsti, přičemž jedna z nich dokonce tvrdila, že ČSR disponuje v pohraničí několika tisíci koloniálními francouzskými vojáky, Rusy a Francouzy.

Expozitura v Cukmantlu zase upozorňovala 28. května, že třetina německého obyvatelstva věřila ve vojenskou odezvu Německa, která ovšem nepřišla. Proto se šíří pověst o plánovaném zákroku po obecních volbách v červnu, kdy Němci dokážou, že stojí za Henleinem. Dalším důležitým jevem bylo odesílání rodin českých státních zaměstnanců do vnitrozemí. V případě příslušníků četnictva a policejního sboru se, dle hodnocení velících orgánů, jednalo o dobrou pohnutku, neboť byli neustále ve službě a nemohli se tak postarat o bezpečnost svých příbuzných.

Policejní úřad ve Frývaldově v souvislosti s čs. květnovými opatřeními zachytil pověst, že Henlein sudetské Němce zradil a ujel do Rakouska. Co se týče nálad, zaznamenal také určité zmírnění protistátních projevů ve dnech 21. a 22. května, nicméně po té opět nastoupilo napětí a víra v brzké sloučení sudetoněmeckých krajů s Německem, ačkoliv termín uvedeného aktu se neustále mění a posouvá.

Zmíněný bezpečnostní orgán také poukazoval na nátlak SdP vůči občanům německé národnosti ohledně přerušení styků s Čechy a také na šířenou zvěst o vojácích v Sandhýblu a Mikulovicích, kteří chodí po domech žebrať, jelikož mají hlad. Jedna selka to údajně komentovala s tím, že „*dnes prý dá mu chleba a zítra bude do ní střílet*“.¹²¹

Další výrazné pohraniční události je nutné již zasadit do měsíce září. První fáze henleinovského povstání, která začala 12. září 1938 a měla tragický průběh zejména v západních Čechách, se na Frývaldovsku projevila poměrně omezeně. ve Frývaldově,

119 Komunisté v té době nepochodili ani u sociálních demokratů s požadavkem na vytvoření společných bojových výborů.

120 MZA Brno, ZÚ Brno, kart. 292, č. j. 17675, f. 348–349.

121 MZA Brno, ZČV Brno, kart. 289, č. j. 16366, f. 524–530.

Cukmantlu i Vidnavě se odehrály demonstrace německého obyvatelstva. Na náměstí ve Frývaldově se po 21 hodině shromáždilo asi 5000 osob, přičemž počet postupně vzrostl na 6000. Dav zpíval německou hymnu a provolával protistátní hesla. Neznámý pachatel dokonce rozbil kamenem jednu okenní tabuli na policejní strážnici. V Cukmantlu vyšlo do ulic 1300 osob v průvodu s pochodněmi a za buřičských pokřiků. Následně došlo k pokusu podpálit budovu policejní expozitury, kde byly vytlučeny čtyři okenní tabule. Ve Vidnavě se zase sešlo 300 osob povykujících protistátní slogany jako například „*Hinaus mit den Tschechen! Hinaus mit der Staatspolizei!*“.¹²²

Situace se, stejně jako v dalších oblastech západního Slezska, vyhrotila až 22. září, kdy radikálové začali odzbrojovat a napadat československé hlídky. Ve Vidnavě padli příslušníci finanční stráže Josef Novák a František Pospíšil, při následném ostřelování evakuačního vlaku z Vidnavy zahynul otec berního úředníka Viktor Dadák. Ve stejný den byl v Nových Vilémovicích zabit financ Stanislav Majzlík, ve Frýdberku henleinovci zastřelili rolníka Rudolfa Klimeše. Vlastními spolubojovníky byl nedopatřením zastřelen příslušník finanční stráže Jaroslav Karban. Ve stejný den zřejmě zahynulo i několik německých odpůrců Henleinovy strany.¹²³

Po náporu nacistických bojůvek musely slabé oddíly SOS a osádky četnických stanic ustoupit z ohrožených příhraničních úseků. O chaotických poměrech svědčí telefonické hlášení správce policejního úřadu ve Frývaldově rady Vaňka, podané již 22. září v půl jedenácté večer ZÚ v Brně. Vaněk informoval o obsazení Vidnavy, kde měli zahynout financové Novák a Zelený (ve skutečnosti Pospíšil).¹²⁴ Vidnavští policisté se úspěšně evakovali do Frývaldova, pohřešováni byli Obluk a Polášek.¹²⁵ Státní zaměstnanci z Javorníku si s vedoucím SdP dr. Stenclem dojednali volný odchod a po dílčích potyčkách s povstalci se díky asistenci vojska dostali přes Frýdberk do Frývaldova. Pohřešoval se pouze policejní úředník dr. Procházka.¹²⁶

O den později Frývaldov hlásil ztrátu telefonického spojení s Vidnavou, Javorníkem i Cukmantlem. Oddíly SOS byly staženy na čáru Rejvív – Široký Brod – Zighartice. V ranních hodinách došlo k vyhlášení stanného práva v okrese.¹²⁷ O poměrech názorně vypovídá relace okresního úřadu z 26. září uvádějící, že státní moc se v soudním okrese Frývaldov omezila na obce Adolfovice, Bukovice, Domašov, Frývaldov, Dolní Lipová, Horní Lipová, Sandhýbl a Česká Ves, v soudním okrese Vidnava na Zighartice a v soudním okrese Cukmantl na Horní Grunt, Heřmanovice a Rejvív. Jednalo se celkem o 12 obcí ze 40, což odpovídalo 41 % z celkového počtu obyvatel. Nicméně uvedená čísla byla ve skutečnosti ještě menší, neboť velká část obyvatel emigrovala do Německa. Mnoho podniků, obchodů, živností tak zůstalo opuštěno. Ve Frývaldově zachovalo provoz 80 %

122 MZA Brno, ZÚ Brno, kart. 291, č. j. 17390, f. 310–312.

123 J. HRADILOVÁ, „*Domů do říše!*“; Jaroslav KARBAN, „*Zapomenutá oběť roku 1938*“, dostupné online: <http://www.muzeum.jesenik.net/prispevky/karban.pdf>, [cit. 7. 12. 2017].

124 Rudolf Zelený incident přežil a po válce vystupoval jako svědek v několika procesech s účastníky povstání. ZA Opava, Mimořádný lidový soud, sign. Ls1709/46.

125 Oba byli zajatí ve Velké Kraši.

126 MZA Brno, ZÚ Brno, kart. 293, č. j. 18110, f. 560.

127 Tamtéž, f. 562.

obchodů, přičemž hotely, kavárny i hostince se většinou zavřely. Navíc trpělo zásobování odříznutím trati Kolštýn (Branná) – Mikulovice.

Počtení oslabení zavládlo též v řadách státních zaměstnanců. Od policejního úřadu zběhli oficiál Müller a strážník Siebert, uprchla též většina pracovníků soudu. Obce přilehlé k obranné linii z povstalecké strany se údajně evakovaly, což zároveň odnesl dobytek, který zůstal ve stájích a trpěl hladem (Supíkovice – Frýdberk).¹²⁸

Z citovaného hlášení vysvítá především jednak snaha udržet pokud možno normální chod věcí v podobě zajištění zásobování a chodu úřadů, jednak víra v brzké obnovení normálních poměrů, k čemuž však již v důsledku podpisu Mnichovské dohody nedošlo.

Závěrem lze poukázat na několik základních trendů vývoje bezpečnostně-politické situace ve sledovaném čase a prostoru. Ty v hlavních rysech korespondují s celkovým stavem v česko-německém pohraničí ve sledované éře, takže nacházíme řadu podobností s jinými jazykově německými regiony ČSR.¹²⁹

Poměry po státním převratu se zde konsolidovaly relativně rychle, rovněž průběh prorakouských demonstrací z března 1919 byl mírnější než například v západních Čechách či v geograficky bližších regionech severní a střední Moravy. O latentním napětí však svědčí rozsáhlé pašování zbraní, stejně jako formování dobrovolnických oddílů v Německu na jaře 1919 či nezvyklá intenzita protiodvodních manifestací v létě následujícího roku. O nutnosti reagovat na nastalé hrozby ostatně nejlépe svědčí vytvoření samostatného čenického oddělení ve Frývaldově a rozšiřování struktury bezpečnostního aparátu v regionu během první poloviny 20. let.

Sociální i nacionální napětí zde bylo přítomno po celé meziválečné období, přičemž ekonomický a národnostní aspekt byly silně provázány. V podmínkách hospodářské krize, jež počátkem 30. let zasáhla zejména místní kamenické podniky a lázeňská zařízení, komunistické straně její internacionální orientace nebránila v příležitostné kooperaci s německými nacionálními socialisty. Počáteční ekonomické úspěchy Hitlerova režimu a zejména požadavek na sjednocení všech Němců v říši pak vedly k integraci velké části sudetských Němců do Henleinova hnutí, které slibovalo splnění jak nacionálních, tak ekonomických požadavků. Státní moc reagovala posilováním bezpečnostního aparátu formou četnických pohotovostních oddílů a vytvářením sítě policejních úřadů, zároveň stoupal důraz na provádění zpravodajské služby. Dané tendence však narážely na omezenost prostředků či nedostatek jazykově a odborně kvalifikovaného personálu.

The security-political situation in the region of Freiwaldau between 1918 and 1938 from the perspective of the law enforcement bodies

(Summary)

The situation after the coup d'état in the region of Jeseník consolidated relatively quickly; also, the pro-Austrian demonstrations held in March 1919 were more moderate than in other border regions. However, the extensive smuggling of weapons, as well as the formation of volunteer troops in Germany in the spring of 1919, or the unusual intensity of manifestations against conscription to the Czechoslovak army in the summer of the

128 Tamtéž, f. 563–566.

129 Srov. O. KOLÁŘ, *Státní pořádkové.*; Petr KLINOVSKÝ, *Četnictvo a Stráž obrany státu na Děčínsku v letech 1935–1938* (rigorózní práce Univerzity Jana Evangelisty Purkyně), Ústí nad Labem 2010.



following year testify to latent tensions. The necessity to respond to the emerging threats is best evidenced by the formation of a separate gendarmerie department in Freiwaldau and the expansion of the security apparatus structure in the region during the first half of the 1920s.

Both social and national tensions were present throughout the inter-war period, with the economic and national aspects strongly intertwined. In the conditions of the economic crisis, which hit the local stone-cutting businesses and spa facilities in the early 1930s, the Communist Party's international orientation did not prevent occasional cooperation with German national socialists. The initial economic achievements of Hitler's regime, and in particular the demand for the unification of all Germans in the empire, then led to the integration of a large part of the Sudeten Germans into Henlein's movement, which promised to meet both national and economic requirements. The state authority responded by strengthening the security forces in the form of gendarmerie flying squads and by creating a network of police stations while increasing the emphasis on the functioning of the intelligence service. However, these tendencies were faced with limited resources or lack of linguistically and professionally qualified staff.



PRVNÍ OBDOBÍ EXISTENCE ZÁVODNÍCH RAD. KVĚTEN AŽ ŘÍJEN 1945¹

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: The First Phase of Existence of Factory Councils. May to October 1945

The study focuses on the process of creation of so-called Factory Councils, elected bodies of workers, that spontaneously took control over industrial plants in Czechoslovakia at the end of the Second World War. The relations of Factory Councils to the owners and to „traditional” trade unions are examined.

Key words: Communism, Socialism, Nationalism, Working Class, Retribution, Trade Unions, Social History

Když během dubna a května 1945 s konečnou platností vyhasla moc Třetí říše a byla obnovena Československá republika, nebyl to již stejný stát, jaký se v r. 1938 stal obětí rozpínavosti nacistického Německa. Tato republika se od té předválečné lišila už jen svou geografii, když území Podkarpatské Rusi se stalo součástí Ukrajinské SSR. Poválečná republika se lišila také politicky od té z let 1918–1938, protože hlavní roli získaly strany sdružené v Národní frontě (NF) v níž zasedaly Komunistická strana Československa (KSČ), Československá strana národně socialistická (ČSNS), Československá sociální demokracie (ČSSD), jež byly též členy tzv. Socialistického bloku. Uvedené strany doplňovala středová a zároveň konfesní Československá strana lidová (ČSL). Ze slovenských stran byly členy NF Demokratická strana (DS) a Komunistická strana Slovenska (KSS). Zmíněné slovenské strany před volbami v květnu 1946 doplnila Strana práce a Strana svobody, jejichž vliv byl však marginální. Činnost jakýchkoliv dalších stran mimo půdorys NF nebyl povolen, což přispělo k vychýlení politické rovnováhy ve prospěch levice.²

Zcela zásadními proměnami prošlo rovněž československé hospodářství, dělnictvo a odbory. Zásadním krokem se mělo stát rozsáhlé znárodnění majetku, se kterým počítal již v dubnu 1945 přijatý Košický vládní program ustanovující v článku X., že osoby německé a maďarské národnosti stejně jako čeští kolaboranti budou zbaveni svého majetku, který bude převeden do správy závodního výboru.³ Jmenovanými výbory se rozuměly závodní rady vznikající během květnových dní jako zastupitelské orgány dělnictva. Již krátce po skončení války byly záměry Košického vládního programu vyjádřeny dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 sb. z 19. května 1945, podle nějž měly závodní rady ustavit národní správy ve všech závodech, kde majitelem byl Němec, Maďar, či kolaborant, což znamenalo první krok pro pozdější znárodnění daného podniku. Národní správa byla takto

1 Studie vznikla z grantového projektu Grantové agentury České republiky Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948 (GA ČR 13-10279S).

2 Václav VEBER, *Osudné únorové dny*, Praha 2008, s. 48–49. Též: Stanislav BALÍK – Vít HLOUŠEK – Jan HOLZER – Jakub ŠEDO, *Politický systém českých zemí 1848–1989*, Brno 2011, s. 128–133.

3 Dostupné online: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm, [cit. 1. 1. 2017].

dosazena do 10 125 podniků.⁴ Myšlenka rozsáhlého znárodnění našla silnou podporu mezi obyvatelstvem, avšak v Košickém vládním programu nebylo zmíněno znárodnění velkého kapitálu. Nicméně s realizací citovaného záměru se také počítalo a o jeho konečném rozsahu mělo být rozhodnut až později. Fakt, že žádná ze stran NF nevystoupila proti myšlence znárodnění, jen svědčí o tom, nakolik byla uvedená idea v poválečném Československu populární nejenom mezi levicovými stranami a jejich voliči, ale i obecně ve společnosti.⁵

Proměnou prošly rovněž zastupitelské orgány dělnictva. Předválečný stav, kdy v ČSR existovala řada různých odborových organizací, byl podroben kritice již během válečných let a exiloví představitelé odborů se vyslovili pro vytvoření jednotné odborové organizace. Citované postoje se příliš nelišily od stanovisek, která zastávali představitelé odborového hnutí v Protektorátu. Sjednocené odborové hnutí vznikalo ještě v letech války na půdorysu Národní odborové ústředny zaměstnanecké (NOÚZ), založené již v r. 1939. Ta pro potřeby německého hospodářství sjednotila všechny odborové ústředny v jediný svaz. Od r. 1944 se v Protektorátu formovalo ilegální odborové centrum, jež přijalo název Revoluční odborové hnutí (ROH) a jehož čelním orgánem se stala Ústřední rada odborů (ÚRO), kde zasedali také představitelé NOÚZ. ROH se nakonec během Květnového povstání podařilo získat rozhodující vliv v odborech, které tak vstoupily do nové etapy československých dějin jako jednotná organizace.⁶

Po skončení války vyvstala otázka, jak se budou jednotné odbory dále vyvíjet. Asymetrický středo-levicový politický systém Československa se vyznačoval absencí pravicových stran a shodou stávajících stran na posílení role odborů v zemi, což umožnilo, aby se jednotné odborové hnutí stalo významným aktérem života v republice. Jednotné odbory zároveň vyzdvihovaly třídní postavení dělnictva, jehož reprezentantem se stalo ROH, které se od r. 1945 začalo stavět do pozice státní třídy.⁷ Avšak i přes uvedené posílení, panovaly mezi stranami NF spory o další směřování odborů a o to, jak dalekosáhlé mají být proměny, jimiž po válce procházely ony stejně jako republika. Nejsilnějším zastáncem prvorepublikových tradic byla ČSL uznávající nutnost jen dílčích změn uskutečněných již během Květnového povstání. ČSNS se také odkazovala na tradice Masarykovy a Benešovy demokracie, jež se pokoušela skloubit s již provedenými změnami, a lpěla na parlamentním systému, přičemž se snažila masové organizace (jako byly třeba odbory) podřídit stranickému politickému systému a samotným jim nepřikládala většího významu. ČSSD se pokoušela o vypracování systému demokratického socialismu, ale do svých programových zásad na sjezdu v říjnu 1945 začlenila také existenci závodních rad jakožto jeden z aspektů závodní demokracie. KSC podobně jako na Slovensku KSS považovala za nejvyšší zákonodárný orgán parlament, ale tyto lidem zvolené zastupitelské orgány považovali komunisté pouze za jeden z prostředků vyjádření vůle národa. Za další projev mínění lidu pokládali tzv. přímé projevy, kam patřily masové organizace (tedy i odbory)

4 František ČAPKA, *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 160.

5 Václav PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, Brno 2009, s. 69.

6 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 152–153.

7 Peter HEUMOS, „*Výhrňme si rukávy, než se kola zastaví!*“. Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968, Praha 2006, s. 62.

a jejich činnost, přičemž uvedené „přímé projevy“ někdy stavěly také nad volené orgány a požadovaly pro ně kontrolu nad volenými orgány.⁸

Jako zastupitelský orgán dělnictva vznikly již během posledních válečných dní závodní rady. Význam daných rad byl zejména pro KSČ zásadní, neboť se jednalo o zastupitelské orgány dělníků, tedy společenské třídy, jejíž zájmy hájili a jež fungovala jako základna jejich moci. Rady byly voleny dělníky jednotlivých továren a jako revoluční závodní rady živelně vznikaly během květnových dní, přičemž přebíraly do svých rukou moc nad jednotlivými továrními provozy v jisté návaznosti na tradici prvorepublikových závodních výborů právně ukotvených zákonem č. 330/1921 sb. o závodních výborech.⁹ Ačkoliv byly závodní rady zastupitelskými orgány dělníků, nestaly se přímo organizační složkou ROH.¹⁰ Řadily se do soustavy institucí hospodářské demokracie, konkrétněji do soustavy nově budované závodní demokracie.¹¹ V závodní demokracii se odrazily proměny, jimiž si poválečná republika procházela. Konkrétně se jednalo o zvýšenou pravomoc zaměstnanců a zaměstnaneckých organizací ohledně řízení továren, což přisoudilo závodním radám velké množství pravomocí. Do soustavy závodní demokracie dále patřila též závodní odborová organizace, která předkládala návrh na složení závodní rady a vykonávala vůči ní rovněž kontrolní pravomoc.¹²

Předkládaná práce si klade za cíl zkoumat činnost závodních rad v období od jejich vzniku v květnu 1945 do vydání dekretu prezidenta republiky o závodních a podnikových radách č. 104/1945 24. října 1945. Jedná se o období, které lze charakterizovat jednak určitou nejistotou v pravomocích uvedených rad a v jejich rozsahu, jednak kompetenčními spory mezi závodními radami a vedením závodů, dále pak národní očištěm a hledáním pozice závodních rad v hospodářském a politickém systému ČSR.

Vznik

Závodní rady vznikly revoluční cestou bez právního podkladu během května 1945 jako výraz zásadních strukturálních změn, jež se odehrály v Československu v daném období¹³ a po svém vystoupení z illegality si kladly za cíl během chaotických a nepřehledných událostí konce války uchránit před poničením své tovární provozy. Revoluční role rad byla během prvních dní jejich existence stvrzena i tím, že jim připadla klíčová role při národní očiště podniků. V případě, že majitelem závodů byli Košickým programem jmenovaní Němci, Maďaři, nebo kolaboranti, rovněž ustanovovali národní správy ve zmíněných provozech. Alespoň rámcově vymezit roli rad v uvedené době se pokusila organizační

8 Karel KAPLAN, *Odbory v mechanismu lidově demokratické moci v letech 1945–1948*, in: *Odbory a naše revoluce*, Praha 1968, s. 99–102.

9 Dalibor STÁTNIK, *Závodní rady – iluze a skutečnost*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, Praha 2005, s. 374.

10 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 160.

11 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*, in: *Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948*, Praha 1967, s. 7. Těmito institucemi hospodářské demokracie byly státní orgány hospodářského řízení, hospodářská samospráva a závodní demokracie.

12 Tamtéž, s. 14.

13 Všeodborový archiv Českomoravské komory odborových svazů (dále jen VOA ČMKOS), Ústřední rada odborů – Organizační oddělení 1945–1965, kart. 8, inv. jed. 81.

směrnice pro činnost závodních rad, kterou přijalo ÚRO na začátku května 1945. Podle ní se závodní rady zakládaly ve všech provozech, kde pracovalo alespoň 20 zaměstnanců, v menších provozech převzali roli závodních rad důvěrníci zaměstnanců. V případě podniků zahrnujících větší množství provozů vznikaly taktéž podnikové rady tvořené zástupci jednotlivých závodních rad či důvěrníky z jednotlivých provozů. Působnost zmíněných podnikových rad pak zahrnovala celý podnik.¹⁴

Takto definované závodní rady měly podle směrnice ÚRO kontrolovat provoz a správu podniku, hájit a zastupovat hospodářské, sociální a kulturní zájmy zaměstnanců, dohlížet na dodržování předpisů o ochraně práce a spolupůsobit při přijímání, propouštění, přemísťování, nebo povyšování zaměstnanců provozu. Závodní rady a důvěrníci se také stali právoplatnými zástupci zaměstnanců před podnikateli a úřady ve všech otázkách mzdové, pracovní a sociální politiky. Pro výkon citovaných úkolů dostali členové rad a důvěrníci právo nahlížet do obchodních knih a úředních písemností podniku a žádat vedení podniku o všechny náležité informace. V případě nesouhlasu s vedením podniku byli rada či důvěrník oprávněni se obrátit na ÚRO. Již v těchto směrnicích lze vysledovat také nástin společenských proměn: „*Musí padnout hradby mezi dělnictvem a úřednictvem, jejichž poslání jest společné...*“. Takto vymezené pravomoci rad byly otřeseny ve Věstníku závodních rad a později rovněž na stránkách odborového deníku Práce.¹⁵

Když pominuly krizové dny a boje utichly, došlo ještě během května k řádným volbám do závodních rad již organizovaných podle směrnic vydaných ÚRO 12. května 1945. Daný dokument více rozvedl první směrnici pro činnost závodních rad a konkretizoval též počet členů jednotlivých závodních rad odvislý od počtu dělníků, které rada zastupovala. Za minimální hranici pro vznik rad bylo opět zvoleno 20 zaměstnanců.¹⁶ Pravidla pro volbu byla velice volná a §4 stanovil, že zvolit bylo možné jakéhokoliv zaměstnance podniku, který byl starší 18ti let, měl v podniku svůj hlavní pracovní poměr a v den voleb se nacházel na pracovišti. Podle uvedené směrnice byly závodní rady velice demokratickými

14 ZA Opava, Báňská a hutní společnost n. p., Železářny Třinec, inv. č. 585.

15 Tamtéž.

16 Národní archiv Praha, Odborové oddělení ÚV KSČ, sv. 9, arch. jed. 187. Počet členů rad byl členěn následovně:

- 20 – 60 zaměstnanců: 3 členové rady
- 61 – 100 zaměstnanců: 4 členové rady
- 101 – 200 zaměstnanců: 5 členů rady
- 201 – 300 zaměstnanců: 6 členů rady
- 301 – 400 zaměstnanců: 7 členů rady
- 401 – 600 zaměstnanců: 8 členů rady
- 601 – 800 zaměstnanců: 9 členů rady
- 801 – 1000 zaměstnanců: 10 členů rady
- 1001 – 1500 zaměstnanců: 11 členů rady
- 1501 – 2000 zaměstnanců: 12 členů rady
- 2001 – 2500 zaměstnanců: 13 členů rady
- 2501 – 3000 zaměstnanců: 14 členů rady
- 3001 – 3500 zaměstnanců: 15 členů rady
- 3501 – 4000 zaměstnanců: 16 členů rady
- 4001 – 6000 zaměstnanců: 17 členů rady
- 6001 – 8000 zaměstnanců: 18 členů rady
- 8001 – 10 000 zaměstnanců: 19 členů rady
- Nad 10000 zaměstnanců: 20 členů rady.

orgány, jelikož volit směli všichni dělníci, pouze ředitelé a vedoucí podniků se z této volby vyjímali stejně jako „zrádci národa a kolaboranti“. O vyloučení konkrétních osob ovšem nakonec rozhodovali opět samotní dělníci v hlasování. Volby členů rad probíhaly aklaací a členství získali kandidáti s nejvyššími počty hlasů. Členové rady mohli o svou pozici také přijít a k jejich odvolání stačila prostá většina hlasů zaměstnanců. Ačkoliv nebyly závodní rady orgány ROH, na jejich volbách se odboráři podíleli, jelikož podle §8 Směrnice pro provedení voleb do závodních rad, připravoval volby v podniku důvěrník ÚRO a následně řídil samotnou schůzi, kde volba proběhla.¹⁷ V rámci poslední zmíněné části směrnice dávající ÚRO jisté pravomoci v procesu tvorby rad, lze sledovat snahu ROH neztratit vliv na živelně se rodící rady, které byly od doby svého revolučního vystoupení na úrovni podniku mnohem aktivnější než závodní organizace ROH. Daný vývoj byl totiž vedením ÚRO vnímán jako riziko, hrozící vznikem dvou paralelních organizací, na což na půdě odborové komise ÚV KSČ upozornil také Antonín Zápotocký.¹⁸

Ve velkém množství provozů proběhly volby rad během května v atmosféře právě končící války a dokumentovaly zásadní politické proměny republiky. Jednou z hlavních byla absence předválečných pravicových stran a též vyloučení bývalých příslušníků agrární strany z jednotné odborové organizace, jak se hned během květnových dní stalo například na Ostravsku.¹⁹ Slíbená nestrannost se nakonec vztahovala výlučně na strany sdružené v NF. Podrobnější nástin zastoupení jednotlivých politických stran v nově zvolených radách je komplikován skutečností, že v řadě případů byly zprávy o ustavení závodní rady opatřeny pouze jmény zvolených kandidátů, případně jejich profesí a adresou, ovšem údaje o jejich politické příslušnosti jsou méně časté. Uvedenou skutečnost lze vysvětlit též tím, že množství zvolených členů rad nebylo vůbec stranicky organizováno.

Nicméně lze říci, že během zmíněných voleb získali komunisté v radách silné pozice, což dokazují třeba výsledky řady voleb na území budoucího Ostravského kraje. Ještě před uveřejněním směrnice ÚRO z 12. května proběhla v Karviné na dole Barbora 11. května 1945 volba prozatímní závodní rady. Z jejich čtrnácti členů bylo vybráno za KSČ deset kandidátů, kandidáti Národně socialistické strany uspěli ve dvou případech stejně jako kandidáti za sociální demokracii.²⁰ S převahou komunistických kandidátů byl na dole Barbora zvolen také náhradní orgán závodní rady. Ve zmíněném případě se jednalo o pět komunistů a tři sociální demokraty. Další dva zvolení byli charakterizováni jako národní socialisté, zatímco zbývající dva byli označeni jako indiferentní. Mezi náhradníky patřilo osm komunistů a dva zástupci reprezentovali jak sociální demokracii, tak národní socialisty.²¹

V dalších případech proběhly volby až po vydání směrnice ÚRO z 12. května. Na jámě František v Horní Suché se volilo 14. května 1945 a také zde dokázali získat kandidáti komunistů silnou pozici. Z jedenácti zvolených kandidátů bylo pět charakterizováno jako komunisté, další čtyři jako sociální demokraté a zbývající dva jako národní socialisté.

17 Tamtéž.

18 D. STÁTNIK, *Závodní rady*, s. 381.

19 Zemský archiv Opava, KSČ – Severomoravský krajský výbor, inv. č. 49, č. kart. 109.

20 ZA Opava, Revírní baňský úřad Ostrava, inv. č. 942, č. kart. 476, Ústřední rada dolu Barbora.

21 Tamtéž, Náhradní orgán závodního zastupitelstva.

V uvedené závodní radě však zasedali nejenom dělníci, ale i úředníci, na čemž lze pozorovat rovněž politické preference jednotlivých profesí v podniku, jelikož kandidáti zvolení za národní socialisty nebyli vybráni za dělníky, nýbrž za úřednictvo.²² V cihelně jámy František byli zvoleni jen dva kandidáti – jeden za sociální demokracii a jeden za KSČ.²³ Na jámě Hlubina v Karviné byla ustavena desetičlenná rada, v níž zasedalo sedm komunistů, dva sociální demokraté a jeden kandidát bez politické charakterizace.²⁴ Na jámě Františka v Karviné, proběhly volby 19. května a také zde patřila většina zvolených kandidátů ke komunistické straně. Z celkem jedenáctičlenné rady obsadili komunisté sedm pozic včetně funkce předsedy, místopředsedy, sekretáře a jeho zástupce. Sociální demokraté získali tři zástupce a poslední zvolený kandidát nebyl členem žádné strany.²⁵

V jiných provozech byla snaha, aby jednotlivé strany NF, jejichž organizace působí v daném podniku, získaly v nově zvolených radách stejné zastoupení. Takto postupovali dělníci v Bohumínských železárnách a drátovnách, v nichž byla závodní rada utvořena již 7. května 1945 ze zástupců tří politických stran NF²⁶ a jejich kandidáti si rozdělili rovnoměrně zastoupení v uvedeném orgánu. Zřejmá absence ČSL v závodní radě byla řešena okresním sekretariátem strany ve Fryštátu v lednu 1946 a na základě šetření se zjistilo, že lidovci se nedostali do závodní rady z toho důvodu, že ani v květnu 1945, ani v lednu 1946 neexistovala stranická organizace v závodě.²⁷ Nicméně ani zmíněné poměrné zastoupení nelze vždy považovat za jasný důkaz skutečně rovného rozložení politických sil v závodní radě. V drátovnách Bohumín se konaly další volby rady 10. května. Ačkoliv rovněž v uvedeném případě se zastoupení jednotlivých stran ve dvanáctičlenné radě rovnoměrně rozčlenilo mezi komunisty, sociální demokraty a národní socialisty, ve volebních výsledcích bylo u jmen dvou nekomunistů připsáno KSČ. V ručně psaném soupisu pak bylo u zmíněných radních již přímo připsáno K stejně jako u členů řádně zvolených za KSČ.²⁸ Z toho lze dovozovat, že i zde se role komunistů stala dominantní.

V krnovské firmě Gabler, na níž se vztahovaly normy o znárodnění majetku Němců a kolaborantů, proběhly volby až později, ale ani zde komunisté nepropadli. Ve firmě k 30. srpnu 1945 pracovalo celkem 469 zaměstnanců, z nichž ale Čechů bylo jenom 91, Slováků 44. Zbývá německá většina se členila jednak na německé komunisty a sociální demokraty (169), jednak na Němce zde nuceně pracující (165). Je zajímavé, že samotné volby se účastnilo pouze 69 dělníků a 10 úředníků, tedy se nejednalo o všechny Čechy a Slováky zaměstnané v podniku. Z devíti členů zvolené rady bylo osm české nebo slovenské národnosti, zatímco dominantní Němce zastupoval jenom jeden kandidát

22 Tamtéž, Schválení závodního výboru jámy František v Horní Suché.

23 Tamtéž, Schválení závodního výboru na cihelně jámy František v Horní Suché.

24 Tamtéž, Seznam členů závodní rady jámy „Hlubina“.

25 Tamtéž, Hlášení národnímu výboru v Karviné.

26 Jednalo se o KSČ, národní socialisty a sociální demokraty.

27 ZA Opava, Železářny a drátovny n. p. Bohumín. Podnikový archiv, č. kart. 2, Zápis schůze závodní rady z 22. ledna 1946.

28 Tamtéž, Drátovny Bohumín, č. kart. 1, inv. č. 5.

charakterizovaný v zápisu jako reprezentant komunistické i sociálně demokratické strany.²⁹

Ne vždy se rady ustavily bez problémů na základě demokratických voleb. Jeden z případů porušení směrnic pro volbu se odehrál v Ústí nad Orlicí v textilní firmě Jindřich Jandera. Zde pověřenec místního národního výboru A. Snítel předložil dělníkům k volbě kandidátku, která nebyla ani včas vyvěšena, ani nebyla dělníky závodu schválena. Navzdory vyličeným problémům byla jím navržená rada zvolena a on sám se stal jejím předsedou.³⁰

Velice zajímavé je sledovat popisované první volby na národnostně smíšeném území Ostravska a Karvinska, jelikož výsledky nám mohou dát mimo jiné rámcovou představu o národnostním složení rad v regionu. Ze zprávy o ustavení závodní rady na jámě František v Horní Suché plyne, že všichni zvolení kandidáti KSČ se ve zprávě uvádějí jako polští komunisté. U kandidátů navržených za ostatní politické strany se zdůraznilo, že jde o Čechy.³¹ Závodní rada dolu Barbora v Karviné byla národnostně také roztržena, neboť z jejich dvanácti členů se sedm hlásilo k české národnosti a pět k polské. Zástupci úředníků byli jen dva a oba Češi. Náhradníků rady se zvolilo deset a pět z nich se hlásilo k české národnosti, tři k polské a dva byli klasifikováni jako signatáři Volkslisty 3, z nichž jeden měl být původem Polák a druhý Čech.

Na dole Hlubina byla národnostní situace ještě komplikovanější. Zdejší poměry rovněž dokládají to, jak se v továrnách promítal spor o Těšínsko v prvních dnech po skončení války. Na uvedeném dole mělo šest zvolených kandidátů KSČ u svého jména uvedeno poznámku Volkslista 3.³² Uvedená skutečnost je zajímavá nejenom proto, že krajské vedení KSČ na své poradě konané v srpnu 1945 rozhodlo o odmítnutí kandidatury jednoho z dělníků do závodní rady s odůvodněním, že podepsal Volkslistu,³³ ale i z toho důvodu, že během okružní cesty ředitele Larisch-Mönnichových závodů po zdejších dolech došlo na uvedené jámě k incidentu.

Zmíněný konflikt způsobil jednak problém uznat závodní rady tvořené lidmi, kteří podepsali Volkslistu, jednak fakt, že o ustavení závodní rady nebyli informováni ani národnostně čeští důvěrníci vedení podniku. Za dané situace proběhla na dole Hlubina 25. května závodní schůze za účasti jenom menšího počtu všech zaměstnanců. Část horníků navrhla, aby se ředitelem podniku stal Ing. Isidor Sittek, známý svou podporou začlenění území Těšínska do Polska.³⁴ Lze tedy usuzovat, že minimálně část členů rad zapsaných jako Volkslistáři se hlásila k polské národnosti.

Národnostní třenice na sporném území Těšínska se promítly také do činnosti zvolených závodních rad v následujících týdnech, jak dokumentuje mimo jiné stížnost úředníka Zdeňka Tesaře. Jmenovanému byla i přes podporu ředitele Larisch-Mönnichových závodů

29 ZA Opava, Gabler Franz, továrna stuh a prýmků, krab. 1, Hlášení závodní rady firmy František Gabler.

30 VOA ČMKOS, Ústřední rada odborů – Národohospodářská komise (dále jen ÚRO – NHK), inv. č. 31, č. kart. 16

31 ZA Opava, Revírní báňský úřad Ostrava, inv. č. 972, č. kart. 476. Schválení závodního výboru jámy František v Horní Suché.

32 Tamtéž, Seznam členů závodní rady jámy „Hlubina“.

33 Tamtéž, KSČ – Severomoravský krajský výbor, inv. č. 49, č. kart. 109. Zápis o poradě ze dne 13. srpna 1945.

34 Tamtéž, Revírní báňský úřad Ostrava, inv. č. 972, č. kart. 476.

zamítnuta předsedou závodní rady koksovny jámy Jan Janem Przywarou žádost o nástup do zaměstnání. Tesař ve své stížnosti adresované Ministerstvu veřejné práce poukazyval na to, že již během květnových dní byly jeho žádosti o zaměstnání odmítnuty všemi předsedy závodních rad, kteří se hlásili k polské národnosti. Svůj dopis uzavřel slovy: „*To je činnost závodních výborů, v jejichž čele stojí Poláci, kterým na tom záleží, aby spolehlivý český živel nedostal se na Těšínsko a aby tak při příštích volbách se ukázalo, že území to a zejména Karviná je polská. S žadateli polské národnosti se tak nejedná*“.³⁵ Zmíněné stížnosti nebyly ojedinělé a na sledovaném území se vyskytovaly problémy s loajalitou a složením závodních rad, o čemž svědčí jednání závodní rady Báňské a Hutní společnosti v Praze uskutečněné na počátku července. Výsledkem byla výzva ÚRO, aby zvážila další tvorbu a setrvání rad. Zvažovalo se také omezení přístupu členům uvedených rad do podnikové rady koncernu, aby byl jejich vliv na společnost minimalizován.³⁶

Působení

Před radami zvolenými v převážné většině případů během května 1945 vyvstala řada úkolů. Mezi ně se řadilo pokračovat v národní očiště závodu, ustanovit národní správy nebo opětovně rozběhnout výrobu. Rady ovšem chtěly také získat možnost zasahovat do vedení závodů. Poměrně volně definované směrnice, podle nichž členové závodních rad zastupovali zaměstnance: „*před podnikateli a úřady ve všech otázkách mzdové, pracovní a sociální politiky*“.³⁷ dávaly radám poměrně široké pravomoci, jejichž přesný výklad se velice často lišil. Na jedné straně usilovali dělníci a jejich zástupci o co nejširší pole působnosti a co nejhlubší naplnění idejí podnikové demokracie, na druhé straně se ale vedení podniků obávalo zásahů nekvalifikovaných dělníků do hospodaření a řízení průmyslových provozů. Závodní rady tedy v daném období začaly plnit roli kontrolních orgánů na pracovištích, dále měly povinnost hájit sociální, hmotné a kulturní zájmy zaměstnanců či se spolupodílet na správě závodů.³⁸ Nebylo však jasné stanoveno, jak široce mohou rady tyto své funkce naplňovat, což se stalo příčinou řady sporů a nedorozumění. V naplňování svých pravomocí se na radách odrazila politická proměna země, jelikož v nich zasedali hlavně zástupci socialistických stran. Rady též vystupovaly jakožto orgán závodní demokracie a dělnictvo se pozvolna posunovalo do role státní třídy. Vzhledem k citovaným faktorům lze na rady nahlížet také jako na nástroj sociální revoluce probíhající v jednotlivých průmyslových provozech, což se projevilo i v jejich působení.

Jedním z hlavních témat, jimiž se rady po válce zabývaly, byla otázka pokračujícího znárodnění průmyslových provozů.³⁹ Již od května docházelo k ustavování národních správ závodními radami. Výkonem národních správ byli pověřeni buď jednotlivci, anebo kolektivní orgány sestavené z osob bezúhonných, státně spolehlivých, majících patřičné odborné i praktické znalosti. Zmíněné provozy převzaté do národní správy ale nemusely

35 Tamtéž.

36 VOA ČMKOS, Antonín Zápotocký, inv. č. 52, č. kart. 5.

37 ZA Opava, Báňská a hutní společnost n. p. Železářny Třinec, inv. č. 585. Směrnice pro činnost závodních rad.

38 K. KAPLAN, *Hospodářská demokracie*, s. 14.

39 Lenka KALINOVÁ, Úloha odborů a závodních rad na sklonku války a po válce, in: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*, Praha 2004, s. 53.

vždy podléhat dekretům prezidenta o znárodnění a národní správa bývala v některých případech ustavena do doby, než si členstvo zvolí nové vedení, případně, než se majitelé podniku vrátí z emigrace, neboť v období jejich nepřítomnosti by byl ohrožen chod podniku.⁴⁰

Současně s převzetím továren do národní správy probíhala v režii jednotlivých závodních rad také očista podniků. Ta začala již brzy skončení bojů. Například ve Škodových závodech v Plzni bylo postihováno: „členství v organizaci jako Společnost pro spolupráci Čechů s Němci, Vlajka, Liga proti bolševismu, dobrovolné členství v Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a podobně, propagace, obhajoba či vychvalování zásad nacismu, fašismu, antisemitismu a činů z nich vyplývajících, vychvalování, podpora anebo obhajoba projevů a politiky nacistů, fašistů a českých zrádců a chvála těchto osob, projevovaná radost nad vojenskými ústupy spojeneckých armád“.⁴¹ Takto vymezené cíle národní očisty se příliš nelišily od ostatních závodů.

Osob postižených citovaným procesem na základě poměrně široce stanovených kritérií bylo mnoho a určený cíl vymýtiti mezi zaměstnanci Němce a kolaboranty se často používal účelově jednak k popření nároků právoplatných majitelů, jednak pro osobní či stranické zájmy.

Postižení byli ovšem mnohdy také vedoucí zaměstnanci z doby okupace, kterým se dávala za vinu domnělá nebo skutečná horlivost při spolupráci s nacisty. V řadě případů, kdy se majitel vracel ze zahraničí, kam se uchýlil před pronásledováním ze strany nacistů, a snažil se získat zpět svůj majetek, se však postavila závodní rada proti bývalým vlastníkům a požadovala znárodnění takovýchto provozů. Uvedeným způsobem se zachovala závodní rada Chemických a zbrojních závodů v Bojkovicích, když se postavila proti vydání firmy dědicům bývalého majitele s poukazem na jeho asociální jednání.⁴²

Stejně obvinění vedle kolaborace s Němci použila závodní rada firmy J. Eliáš chemicko-keramické závody k odepření vstupu na pozemek firmy majiteli podniku A. Eliášovi a ke vznesení požadavku na rychlé převedení provozu do národní správy. V daném případě se majitel odvolal a během následujícího sporu se na stranu vlastníka postavila Hospodářská skupina chemického průmyslu. I přes tento tlak ovšem podniková rada firmy trvala na svém postoji, přičemž dokonce pohrozila, že: „jako zodpovědná za chod závodu, nemůže naprosto zaručiti za stávající situace klid v továrně, bude-li i nadále řešení národní správy zbytečně prodlužováno“.⁴³

I v případě podniku Dr. Rudolf Stonitsch v Praze odůvodnila závodní rada podniku svou neochotu vrátit firmu dědičce bývalého vlastníka jeho kolaborací za války stejně jako asociálním jednáním v době první republiky.⁴⁴ S obdobnými problémy se potýkal rovněž bývalý majitel a ředitel závodu na chemické čištění a barvení Jan Kuboušek. Jmenovaný si stěžoval na závodní radu svého podniku, která jej nejprve ve funkci potvrdila, ale o několik

40 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 72–73.

41 Státní okresní archiv Plzeň, Škodovy závody – generální ředitelství, č. kart. 1118, periodikum Pracující Škodovák, č. 7, 15. 5. 1945.

42 VAO ČMKOS, ÚRO – NHK, inv. č. 31, č. kart. 16.

43 Tamtéž.

44 Tamtéž.

dní později pod vlivem jednatele rady (bohužel není uvedena stranická příslušnost) bylo proti němu vzneseno obvinění z kolaborace a následně též asociálního jednání, na jehož základě byl zbaven své pozice.⁴⁵

Jak můžeme pozorovat z citovaných příkladů, právě obvinění z kolaborace a asociálního jednání vůči zaměstnancům patřila mezi nejčastější výtky vyjadřované radami na adresu bývalých majitelů či jejich dědiců. Nicméně nelze vinit rady, že by zmíněné kroky podnikaly samostatně, jejich jednání pouze vyjadřovalo všeobecnou vůli panující mezi dělnictvem v podnicích. Pokud se chtěli členové rady postavit proti zmíněné vůli, mohli být sami postiženi revoluční vlnou, jak se přesvědčil mimo jiné Otakar Nešuta, předseda závodní rady firmy F. Řezáč v Prostějově. Jmenovaný roztrhal obvinění vznesená proti F. Řezáčovi včetně protokolů o průběhu schůze rady. Za provedené kroky byl Nešuta zbaven jak předsednictví, tak členství v radě.⁴⁶

Z řady stížností a prošetřování některých rozhodnutí rad z doby očisty vyplývá, že pro obvinění z kolaborace s Němci stačilo radám málo. S tímto se potýkala řada vedoucích pracovníků z doby okupace. Jak napsal ve svém dopise předsedovi ÚRO A. Zápotockému Jaroslav Trubač, jeden z uvedených způsobem postižených úředníků: „*S těmito pomahači [Němců pozn. aut.] jsem byl souzen i já. Stačilo z mnoha dělníků jen několik stížností, že jsme měli kdysi nedorozumění a už se mnou jednali jako s Němcem (...). Když jsem pak později na závodní radu posílal žádost a chtěl potvrzení o české spolehlivosti, toto mi dala, ale na žádost mi napsala poznámku, že jsem byl propuštěn pro nesociální citění s dělnictvem.*“ Svůj dopis uzavřel pisatel výzvou, že závodní rady nesmějí zastupovat jen dělníky, ale i úřednictvo.⁴⁷ Citovaný závěrečný apel ukazuje, že rady mohly být v této době chápány jako třídní instituce, zastupující jen některou část zaměstnanců podniku. Podobně se vyskytly problémy mezi závodní radou na straně jedné a úředníky či mistry na straně druhé ve firmě Jindřich Jandera v Ústí nad Orlicí. Závodní rada zde jmenované vůbec nepouštěla na schůze rady a neinformovala je ani o provozních záležitostech podniku, o nichž byli zpraveni pouze dělníci.⁴⁸

Dalším způsobem, jak závodní rady zasahovaly během očisty do personálních záležitostí podniků, bylo vydání osvědčení o spolehlivosti. I v daném případě se ale stávalo, že činnost rady šla proti mínění ústředních orgánů, jak se stalo v případě Jana Roženského, který byl jmenován národním správcem podniků v Hrádku nad Nisou a Dolní Chřibské. Navzdory tomu mu závodní rada podniku Otto a Franc v Praze, kde během války působil, nechtěla vydat osvědčení s poukazem, že spolupracoval s Němci.⁴⁹

V některých případech odehrávajících se během národní očisty můžeme identifikovat také snahu o degradaci takto postižených osob a jejich nucené přeřazení na pozice běžných či pomocných dělníků, což se nijak nelišilo od jednání, jaké bylo v těchto dnech vyhrazeno hlavně Němcům. V případě výše zmíněného úředníka Jaroslava Trubače se to projevilo úsilím dělníků donutit jej podílet se na stěhování strojů. Když odmítl, byl

45 Tamtéž, Antonín Zápotocký, inv. č. 39, č. kart. 3.

46 Tamtéž, inv. č. 51, č. kart. 5.

47 Tamtéž, inv. č. 40, č. kart. 3.

48 Tamtéž, ÚRO – NHK, inv. č. 31, č. kart. 16.

49 Tamtéž, Antonín Zápotocký, inv. č. 40, č. kart. 5.

na odchodu z továrny ostatními dělníky zbit.⁵⁰ Ve Vítkovických železárnách nastal analogický případ a ze spolupráce s nacisty nařčený úředník Alois Urbánek byl po doručení obvinění degradován na řadového dělníka.⁵¹

Pravomoc rad byla načrtnuta jen velice zběžně, proto v průběhu sledovaného prvního období jejich existence mnohdy záviselo rozdělení kompetencí na vzájemné dohodě vedení podniků se závodními radami. Během jednání záleželo na schopnostech obou stran dospět k oboustranné úmluvě, žádné univerzální modely pro vymezení kompetencí neexistovaly. V případě Fantových závodů a. s. došlo k dohodě závodní rady s vedením, podle něhož byly jasně stanoveny osoby zmocněné k obchodnímu vedení firmy s podpisovým právem.⁵² Vyskytlo se ovšem rovněž velké množství případů, kdy vedení a rady bojovaly o kompetence, v důsledku čehož pak docházelo k řadě sporů, jež bránily řádnému chodu závodů. Názorně celou věc dokumentuje stížnost národního správce továrny Paul & spol. z Jílové u Podmokel, který sděloval, že zdejší závodní rada zasahovala do řízení závodu tím způsobem, že proti vůli národního správce realizovala opatření vedením dříve zamítnuté a také bez vědomí vedení najímala nové zaměstnance. Když došlo k projednávání zmíněných poměrů, dle svědectví národního správce vykazala závodní rada ze schůze zaměstnanců vedení podniku a štvála dělníky proti nim.⁵³

Jak dokládají uvedené případy, i přes uklidnění situace rady nadále fungovaly ve sledovaném údobí jako nástroj sociální revoluce. V argumentaci o národní nespolehlivosti a nesociálnosti se skrývaly hlubší společenské motivy, které vedly členy rad do konfrontací s bývalými a mnohdy též současnými majiteli či řediteli provozů. Sociální akcent v jednání rad zazníval, neboť převratné politické změny sice přinesly dělnictvu pravomoci na správě závodů, ale jejich sociální a životní podmínky nadále zůstaly velice těžké.⁵⁴ O to hlasitěji proto zněly jejich radikální požadavky blížící se k pozicím zastávaným komunisty. Jak ale plyne z obav Antonína Zápotockého, ani silné zastoupení kandidátů KSČ v radách neznamenovalo, že by dané rady byly v inkriminované době plně podřízené zájmům komunistů či sjednocených odborů, což jen posilovalo obavy z rozbití odborové jednoty.

Nicméně závodní rady a komunisté dokázali již během zkoumaného období nalézt průsečíky svých požadavků. To se zvláště projevilo v průběhu léta a počátkem podzimu, kdyže vysledovat, že závodní rady požadovaly urychlené pokračování ve znárodnování hospodářství. Zástupci pražských závodních rad se 23. srpna 1945 zúčastnili v Lucerně zasedání delegátů z českých krajů a stran národní fronty, kde se požadovalo pokračování ve znárodnování. Po uvedeném vyjádření přicházely na adresu vlády i ÚRO požadavky závodních rad, podporující zmíněný kurz.⁵⁵ Dané rezoluce nijak nevyjadřovaly svou podporu žádné straně, naopak se držely své nestrannosti a požadovaly dodržení všemi

50 Tamtéž.

51 Archiv Vítkovice a. s., Revoluční odborové hnutí Vítkovice, inv. č. 34, č. kart. 13.

52 VOA ČMKOS, ÚRO – NHK, inv. č. 31, č. kart. 16.

53 Tamtéž, inv. č. 33.

54 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007, s. 95.

55 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 169.

stranami NF přijatého plánu, čímž by se naplnilo přání čs. lidu.⁵⁶ Jak ale můžeme číst v některých rezolucích, závodní rady a dělníci nepodporovali pouze program vlády, ale různě jej sami rozšiřovali. Zaměstnanci ústředí závodu Phillips se nejenom zavázali ke vstupu do odborů, ale požadovali též důrazné kroky: „*proti živlům vyhýbajícím se práci*“.⁵⁷ Závodní rada podniku Stainberg – Naphta v Hodoníně požadavek na zestátnění jejich firmy neformulovala pouze na základě motivů ideologických, ale i ryze praktických, jelikož zestátněním chtěla dosáhnout: „*aby veškerí zaměstnanci náležející pod správu těchto podniků [zestátněných pzn. aut.] byli zařazeni platově i s požitky zaopatřovacími na úroveň státních zaměstnanců*“.⁵⁸ Sociální důvody a vyspělost socialistického hospodářství po vzoru Sovětského svazu byly mimo další uvedeny jako jedny z pohnutek, proč požadovaly zestátnění také zaměstnanci, závodní rada i národní správa Chemických a zbrojních závodů v Bojkovicích.⁵⁹

Tlak dělníků a rad na pokračování znárodnovacího procesu byl velmi vysoký, jelikož zmíněný akt chápali jako další krok sociální revoluce či jako nastolení sociální spravedlnosti. Již v červnu varoval A. Zápotocký, že vzhledem k situaci v závodech by odmítnutí dalšího znárodnění mohlo vést dělníky k zastavení práce.⁶⁰ Rady se staly mluvčími dělnictva, požadující další pokračování v nastíněných procesech, ale jejich tlak byl stále silnější, jak dokládá případ firmy Dr. F. Zátka v Praze – Karlíně. Tamní závodní rada argumentovala, že v podniku panuje neklid a dělníci požadují zavedení národní správy. Na podporu uvedených argumentů rada také přistoupila k uspořádání protestní stávk.⁶¹ Závodní rada firmy C. M. Kopriva rovněž požadovala zestátnění. Ve své žádosti psala, že hlavně ona se zasloužila o rozběhnutí výroby, nicméně nejasnosti ohledně znárodnění vedou i zde k neklidu a nechuti k práci mezi dělníky.⁶² Konečným cílem dělníků a závodních rad nebylo tedy v důsledku nic jiného, než aby sami dělníci se stali správci daných podniků jakožto důsledek sociální revoluce, odehrávající se v Československu. Zmíněné cíle byly též jasně formulovány v provolání závodních rad k horníkům z června 1945, kde se mimo jiné pravilo: „*Dnes vedeme tyto závody my. Budou-li tyto závody dnes stát, pak už to nezházejí závody kapitalistické, ale závody dělnické, závody, za jejichž osvobození a předání do dělnických rukou tolik bojovali Vaši otcové, průkopníci socialismu*“.⁶³

Trochu ve stínu velkých událostí spojených s majetkovými a sociálními proměnami v závodech, vyvíjely závodní rady také další činnosti, mezi nimiž byla významná obrana sociálních zájmů dělnictva. Konec války a návrat k mírovému životu znamenal pro dělníky též snahu o návrat k životním a platovým podmínkám z let první republiky, což bylo

56 VAO ČMKOS, ÚRO – NHK, inv. č. 29, č. kart. 16.

57 Jednotně do odborové organizace. Pracující za vládním programem. Pro zestátnění průmyslu, bank a pojišťoven. Práce, roč. 1945, č. 97, s. 1.

58 VAO ČMKOS, ÚRO – NHK, inv. č. 30, č. kart. 16.

59 Tamtéž, inv. č. 31.

60 L. KALINOVÁ, Úloha odborů, s. 52.

61 Tamtéž, Antonín Zápotocký, inv. č. 54, č. kart. 5.

62 Tamtéž, NHK – ÚRO, inv. č. 33, č. kart. 16.

63 Tamtéž, inv. č. 30.

vyjádřeno voláním dělníků i rad po zvyšování mezd. I přes zvednutí platů v některých odvětvích průmyslu byly však životní podmínky dělníků dále špatné. To vyvolávalo mezi dělníky sociální napětí, které neodstranila ani vyhláška č. 74 ze začátku července 1945, jenž upravovala platové podmínky a mimo jiné také příchla ženám stejnou odměnu za stejnou práci jako mužům.⁶⁴ Již 12. července se uskutečnila v Plzni velké demonstrace požadující vydání dekretu o sociálním pojištění, což by napomohlo vybudovat nový sociální řád odstraňující dosud panující sociální nespravedlnost.⁶⁵ Jak lze vyčíst z požadavků dělníků a závodních rad, připojených k rezolucím o znárodnění, tak sociální otázky byly radami nadále silně prosazovány.⁶⁶ Obrana sociálních požadavků dělníků se nevztahovala pouze na otázky mzdové, nýbrž i na otázky bytové. Posledně jmenovanou problematiku komplikovala skutečnost, že po skončení války panoval nedostatek bytů, přičemž v některých případech se musely rady obracet se žádostí o jejich přidělení až na předsedu ÚRO.⁶⁷

Předpokladem pro zlepšení sociální situace dělníků se stalo rychlé rozběhnutí se výroby. Daný fakt ovšem komplikovala řada faktorů, s nimiž se musely závodní rady vypořádat. Jedním z obzvláště palčivých byl nedostatek pracovních sil. Jen v kovoprůmyslu poklesl počet dělníků či učňů mezi lednem a červnem 1945 ze 435 tisíc na 158 tisíc, což bylo znatelně méně než před válkou, kdy v kovoprůmyslu pracovalo asi 230 tisíc zaměstnanců.⁶⁸ Dalším problémem se ukázal stav a množství továrního vybavení nezbytného pro rozběhnutí výroby. Některé továrny navíc poškodily válečné boje, přičemž výsledné škody se ani v průběhu dalších týdnů nedařilo odstranit a zahájit provoz jako například v Pražské akciové tiskárně.⁶⁹ Na jiných místech zase po skončení války docházelo ke ztrátám klíčových výrobních kapacit, což dokumentuje třeba protest závodní rady firmy B. Johann v Brně-Slatině, poukazující u ÚRO na neustálý odvozu továrního vybavení Rudou armádou.⁷⁰

Od počátku vyvolávala velká samostatnost rad s ohledem na skutečnost, že nebyly organizační součástí ROH a byla u nich patrná pokračující revolučnost, nelibost nejenom mezi některými stranami NF, ale i v samotných odborech. Uvedené problémy nakonec vedly ústřední orgány ke snaze svázat je pevněji normami. Aktivita rad a jejich zasahování do chodu závodů byly nelibě nesený hlavně v oblastech průmyslu klíčových pro stát, proto už v červnu 1945 vydal Revírní báňský úřad v Moravské Ostravě oběžník upravující pravomoci závodních rad v hornictví. Dokument byl vydán V. odborem ministerstva průmyslu na základě žádosti některých revírních rad, jejichž záměrům stávající poměry nevyhovovaly. Podle zmíněného oběžníku ztratily rady nadále právo zasahovat do administrace a provozu závodu samostatnými nařízeními. Nicméně mají dbát

64 L. KALINOVÁ – V. BRABEC, *K některým stránkám vývoje struktury a postavení čs. dělnické třídy v letech 1945–1948*, in: Odbory a naše revoluce, Praha 1968, s. 75.

65 Tamtéž, s. 53.

66 VAO ČMKOS, ÚRO – NHK, inv. č. 30, č. kart. 16.

67 Tamtéž, Antonín Zápotocký, inv. č. 53, č. kart. 5.

68 V. PRŮCHA a kol., *Hospodářské a sociální dějiny*, s. 116.

69 VAO ČMKOS, Antonín Zápotocký, inv. č. 54, č. kart. 5.

70 Tamtéž, ÚRO – NHK, inv. č. 27b, č. kart. 15.

na bezpečnost horníků a na to, aby mzdový a disciplinární výbor rady řádně vedl svou agendu a nezatěžoval tak administraci či provoz závodu.⁷¹

Během léta se pro časté přehmaty z důvodu řady kompetenčních sporů dostala problematika závodních rad k projednávání až na půdu vlády. Zde došlo k rozhodnutí, že je nezbytné vymezit přesně pole působnosti závodních rad. Uvedený krok obzvláště přivítali představitelé stran NF nesouhlasící se současnou činností rad a usilující o jejich zákonné vymezení.⁷² O vypracování nové právní normy se snažily odbory. Na schůzích sociálně-politické komise ÚRO konaných ve dnech 31. srpna a 7. září 1945 se projednávaly navržené změny. Podle odborů musela být dosud chaotická a nejednotná působnost rad odstraněna a dána jim nová, shodná forma. Odbory si, jak vyplynulo z jednání, uvědomovaly, že stávající situace je pro hospodářství obtížná a konstatovaly, že je nutné nalézt takové řešení, aby pravomoc rad v hospodářském životě nepřekročila hranice účelnosti.⁷³ Na zasedání vlády konaném 19. října 1945 bylo dohodnuto předložit konečnou verzi dekretu prezidentu republiky Edvardu Benešovi k podpisu. Dne 24. října 1945 jmenovaný podepsal dokument jako Dekret prezidenta republiky o závodních a podnikových radách č. 104/1945. Listina znamenala zásadní změnu pro další existenci rad.⁷⁴

Článek 1 §2 jasně vymezil, že odpovědnost za podnikání závodu nese výhradně vedení podniku a závodní zastupitelstvo si nesmí osobovat právo zasahovat do provozu samostatnými nařízeními. V uvedeném bodě se dekret podobal červnovému oběžníku ministerstva průmyslu. Dekret změnil ale i mnoho dalšího jako například volby, které nadále neměly probíhat aklamací, ale tajně a přímo (čl. 1 § 7), či přesné vymezení pravomocí rad (§ 20). V oblasti hospodářské získaly rady pouze dozorčí oprávnění a jejich působnost se nadále vztahovala především na obhajobu hospodářských, sociálních, zdravotních a kulturních zájmů zaměstnanců.⁷⁵ Závodní rady ale neztratily svou moc, neboť jejich vliv byl pouze přeměrován jinam. Namísto dosud silné role ve správě závodu, se uvedená síla směřovala na samotné dělníky a rady se tak postupně propracovaly do role instituce pohánějící dělníky ke stále vyšším pracovním výkonům.⁷⁶

Závěr

Vydání dekretu znamenalo konec jedné etapy vývoje rad. Jednalo se o období necelého půl roku, ale přineslo řadu dramatických proměn. Závodní rady zahájily danou etapu činnosti jako revoluční orgány a svou revolučnost si zachovaly i nadále. V jejich jednání lze sledovat cíle na realizaci radikálně socialistického programu. Ačkoliv v radách zasedalo množství členů KSČ a cíle rad se v mnohém shodovaly s těmi komunistickými, nelze tvrdit, že by jmenované orgány stranily komunistům. Rady požadovaly společenskou proměnu země a zestátnění podniků, což bylo provázáno protěžováním dělnictva, vymežováním se vůči

71 ZA Opava, Revírní báňský úřad, inv. č. 942, č. kart. 476.

72 D. STÁTNÍK, *Závodní rady*, s. 385.

73 VOA ČMKOS, Ústřední rada odborů – Sociální oddělení 1945–1950, krab. 2, inv. č. 1/7a.

74 NA Praha, Úřad předsednictva vlád – běžná spisovna, č. kart. 910, sign. 864/5.

75 Tamtéž.

76 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 170.



zaměstnancům nepracujícím manuálně či bývalým vlastníkům. Konečným cílem se stalo ustavení dělnické kontroly nad závody, což bylo na druhou stranu značně nebezpečné vzhledem k nezkušenosti dělníků s vedením podniků. Přednesené cíle tedy hrozily přinést hospodářský rozvrat země.

Lze říci, že i přes obvyklou blízkost zájmů KSČ, ROH a rad se jejich konečné cíle rozcházeły. A právě zmíněný fakt nakonec vedl k tomu, že rady byly se souhlasem a za spoluúčasti komunistů a ROH svázány dekretem, který jim sice ponechal množství pravomocí, ale znamenal také počátek konce jejich revolučnosti.

The First Phase of Existence of Factory Councils. May to October 1945

(Summary)

The end of the Second World War in Europe led to a series of crucial political and social changes in the whole area of Central Europe. One of the most important phenomena was a shift of the political preferences to the left, that materialised by increasing influence of communist and socialist parties. In Czechoslovak milieu during May 1945, we can witness the creation of Factory Councils, that took control over most of producing plants. These elected bodies of the working class stood outside the structures of the trade unions from the beginning, the Revolutionary Movement of Trade Unions (ROH) had only limited influence on the councils. During the first phase of the existence of the councils, from May to October 1945, it acted as a bearer of revolutionary euphoria and showed a strong radicalism, that exceeded the limits declared by the Government Programme from Košice from April 1945. The unrestrained activities of the councils led to the decision to issue the Presidential Decree nr. 104/1945, that legally defined the role of the Factory Councils.





AMATÉRSKÉ DIVADLO V OPAVĚ 1945–1955

Jiří Knapík

Jiří Knapík: Amateur Theatre in Opava 1945–1955

The study presented deals with the restoration of amateur theatre and puppet companies in Opava and the region of Opava after World War II. The theme is addressed in the context of the cultural policy of the people's democracy of post-war Czechoslovakia and the beginnings of the communist regime after 1948; the emphasis is therefore placed on the institutional background of amateur theatre (state administration, associations, mass organizations), the social function of theatre performances and the transformation of theatre ensembles into a new system of cultural activities management according to the Soviet model at the turn of the 1940s and 1950s.

Key Words: Amateur Theatre, Puppet Theatre, People's Democracy, Cultural Policy, Silesia

Rok 1945 otevřel novou kapitolu opavského divadelnictví, výrazně odlišnou od dosavadního vývoje národnostně smíšeného regionálního centra. Týká se to zejména profesionální městské scény, nacházející se poprvé v historii v české správě.¹ V letech 1945–1946 se však na staronových základech začínají obnovovat i aktivity spjaté s amatérským divadlem,² jimiž rozumíme zejména ochotnické spolky a soubory loutkářů,³ neodmyslitelně spjaté s divadelními tradicemi města Opavy a jeho okolí. Právě posledně jmenovaným divadelním aktivitám je věnována tato materiálová studie. Klade si za cíl zejména utřídit dosavadní poznatky a obohatit je na základě studia nových, avšak do značné míry bohužel torzovitých pramenů. Můžeme přitom vyslovit předpoklad, že nový pohled na zmíněné divadelní aktivity naznačí potenciál dalšího studia poválečného divadelního dění v Opavě, tedy specifického pohraničního území, které se po roce 1945 stalo nejen

1 K tomu zejména Miloš ZBAVITEL, *Divadlo mezi troskami. Slezské národní divadlo v Opavě 1945–1948*, Opava 2005. Nejnověji pak Jiří KNAPIK, *Z troskek slezské Thálie k budovatelskému Fénixovi (Opavské divadlo v letech 1945–1955)*, in: *Sto let české divadelní scény v Opavě*, Opava 2018, s. 17–26.

2 K vývoji ochotnického divadla po roce 1945 byla v posledních dvou dekáдах publikována řada studií, část z nich se věnovala rovněž oblasti Slezska a severní Moravy. Z obsáhlejších pojednání zmíníme např. Květoslav GROWKA, *Podklady k místopisu českého ochotnického divadla v okrese Jeseník po roce 1945*, in: XII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku, Jeseník 2012, s. 126–129; Jarmila JOSEFÍKOVÁ, *Historie amatérského divadla v Jeseníku od roku 1946*, Jeseník 2012, s. 130–143; Josef CEPEK, *Činnost ochotnických divadelních souborů na někdejších okrese Rýmařov v letech 1945–1958*, *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 64, 2012, č. 1, s. 69–75; Jaroslav KRÁL, *Ochotnické divadlo v Polance nad Odrou*, *Poodří. Časopis obyvatel horní Odry*, roč. 11, 2008, č. 1, s. 48–54; Stanislav MACEK, *Ochotnické divadlo ve Studénce. 2. část (1945–1963)*, *Poodří. Časopis obyvatel horní Odry*, roč. 12, 2009, č. 1, s. 60–68; Radomír MICHNA, *Ochotnické divadlo v Místku*, in: *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku*, sv. 1, Frýdek-Místek 1999, s. 34–45; Jiří PROVAZNÍK – Lydia PETRÁŇOVÁ, *Ochotnické divadlo ve Skalici v letech 1927–1960*, in: *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, sv. 34, Benešov 1994, s. 201–228; Zdeněk LAJKEP, *Posledních padesát let kroměřížského ochotnického divadla 1945–1995*, Kroměříž 1999, 123 s.; Věra VELEMANOVÁ, *Ochotnické divadlo na Příbramsku*, in: *Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami*, sv. 6, Příbram 1999, s. 51–90; Milan HANKOVEC, *Dějiny ochotnického divadla ve Strakonících. Období po druhé světové válce (1945–2003)*, *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, roč. 40, 2003, č. 2, s. 158–194.

3 K vývoji loutkového divadla podobně např. Sylva PRACNÁ, *Loutkářství na Těšínsku po roce 1945 do současnosti*, Těšínsko, roč. 47, 2004, č. 2, s. 24–28; Michaela KOLLEROVÁ, *K historii loutkových divadel v Jeseníku po roce 1945*, in: *Jesenicko*, sv. 16, Jeseník 2015, s. 31–35.

dějištěm snah o obnovu válečnými událostmi zničeného města, ale také průsečíkem zásadních demografických změn a nových ideových vlivů. Mezi ně je třeba včlenit zejména představy nových kulturně politických elit třetí republiky o úloze kulturního života v lidové demokracii, i tendence prezentující před rokem 1948 město Opavu jako centrum českého Slezska. V nacionálně nivelizovaném městě se rázem proměnili i diváci: vedle starousedlíků zde přichází početná skupina novoosídlenců, kteří společně začínají hledat novou kulturní identitu města. Po roce 1948 je toto hledání frontálně ovlivněno kulturními a sociálními prioritami komunistického režimu. V oblasti amatérského divadla jsme svědky plošné transformace divadelních spolků na masové formy a vřazování do proudu tzv. lidové umělecké tvořivosti. Vše možná podpora amatérismu jako složce ideové proměny poúnorového divadelnictví, resp. kulturní činnosti vůbec však záhy tone v administrativních a ideologických překážkách a v neposlední řadě také úpadku umělecké úrovně.

Předkládaná studie sleduje amatérské divadlo v Opavě v první poválečné dekádě, tedy zhruba do poloviny 50. let. Toto období lze samozřejmě s ohledem na výše uvedené proměny dále členit. Jako specifická etapa se jeví již rok 1945; během několika měsíců se rodí nové opavské ochotnické divadelnictví, ale i systém řízení kultury. Léta 1946–1947 jsou dobou vrcholu či posledního vzepětí ochotnického divadelnictví a současně obnovy loutkářských představení pro nejmenší obecnost. Období 1948–1950 již představuje etapu systematické transformace tradičních souborů a spolků, zaniká tradiční repertoár a rodí se nová představa o socialistickém amatérském divadle. První polovina 50. let pak reprezentuje jednoznačně dobu diskontinuity a hledání nových podob amatérského divadla. Na konci námi sledovaného období pak dochází k pozvolným náznakům liberalizace kulturního života.

Amatérské divadlo v lidové demokratické republice

Režim tzv. lidové demokracie vznikající v letech 1945–1947 výrazně proměnil kontury kulturního života zažitě v meziválečném období. Kulturní politika nového státu nechtěla restaurovat liberální systém, zničený nacistickou okupací. Obnovu kulturního života proto provázelo výrazné posilování vlivu státních institucí, v místech reprezentovaných novou institucí národních výborů. Košický vládní program vytyčil široký proces tzv. demokratizace kultury, který se kromě razantní redukce soukromého sektoru dotkl i obsahové stránky kulturních programů a umění.⁴ Lze říci, že byl zahájen složitý proces reinterpretace národní kultury, jejího vztahu k domácímu i evropskému kulturnímu dědictví, přičemž stát se stavěl do role garanta „správného“ směřování kulturního života. Dobová fráze žádající nalézt „nový poměr umělce k lidu“ vycházela z teze, že umělecky aktivní osobnost musí svůj talent a schopnosti věnovat potřebám společnosti, vyjadřovat její nálady a zároveň přispívat k výchově mas tak, aby kultura „sloužila ne úzké vrstvě lidí, ale lidu a národu“.⁵

4 Blíže např. Pavel JANÁČEK, *Potlačování okraje, prosazování středu (Operace vyloučení jako součást programu ideální literatury 1945–1948)*, in: *Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945*, Praha – Ostrava 1998, s. 9–24.

5 *Program vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, Brno 1945, s. 19–21.

Český divadelní život (společně s kinematografií) tento vývoj zasáhl už během roku 1945 nejvýrazněji ze všech oblastí kultury. „Divadelní revoluce“⁶ řízená z centra ministerstvem školství a osvěty, resp. skupinou komunistických divadelníků zamezila téměř beze zbytku soukromému provozování profesionálních divadelních scén a představila dramaturgii v duchu nových poměrů. Změnami procházelo také provozování amatérského divadla; kromě Ústřední matice divadelního ochotnictva českého (ÚMDOČ), která tradičně reprezentovala a řídila činnost divadelních spolků, začaly spontánně vznikat nové ochotnické soubory zaštiťované v souladu s novými poměry společenskými organizacemi, zejména Svazem české mládeže a Revolučním odborovým hnutím. Zatímco se ÚMDOČ snažila provozovat tradiční národní repertoár bez výrazné politické tendence,⁷ uvedené masové organizace se zejména ve velkých městech stávaly oporou ideově vyhraněnému pojetí divadelní dramaturgie, jak ji představili exponenti komunistických divadelníků.

Amatérské divadlo bylo chápáno jako pevná součást národní kultury a autentický projev „kulturních tužeb lidu“; ochotníci i loutkáři se proto mohli opírat o institucionální podporu státu, který se podle možností omezených poválečným nedostatkem snažil nabízet i materiální podporu. Dlouhodobě to rovněž vedlo k „profesionalizaci“ amatérských souborů, které měly systémem různých školení a soutěží zlepšovat svou uměleckou úroveň a tím plnit svou výchovnou roli. Kromě akcentu na klasický národní repertoár byly ochotnické a zejména loutkářské soubory orientovány na nabídku repertoáru pro nejmladší generaci.

Zvláštní místo získalo amatérské divadlo v pohraničních oblastech. S ohledem na dramatickou demografickou změnu se totiž stalo jakousi laboratoří kulturní politiky lidové demokracie. Zejména v prvních poválečných měsících a letech zde ochotnické divadlo představovalo jednu z mála možností kulturního vyžití. V určité výhodě se nacházely především ty oblasti, jež mohly navázat na předválečné tradice českého ochotnického divadelnictví a loutkářství a kde se také tyto spolky a soubory po svém nuceném rozpuštění na podzim 1938 opět spontánně obnovovaly. To byl i případ slezského Opavska.

Kulturní život prosazovaly na lokální úrovni orgány osvětové péče, konkrétně místní a okresní osvětové rady, a to na základě dekretu prezidenta republiky č. 130/1945 Sb. z 26. října 1945. Tyto rady, řízené z centra ministerstvem informací a osvěty (částečně i ministerstvem informací), byly integrovány do aparátu národních výborů (příp. správních komisí), neboť příslušný kulturní referent zastával současně funkci předsedy osvětové rady. Kromě kulturních akcí dohlížel na činnost místních lidových knihoven a na základě rámcového plánu zajišťoval „státně-politickou výchovu lidu“; opíral se přitom o zástupce společenských organizací, spolků, a příslušníky inteligence, především učitele.

Na Opavsku se státní osvětová správa zformovala postupně během léta 1945, přičemž politický okres Opava byl rozdělen na dvě přibližně stejné části. V obou měla agenda ochotnického divadla i loutkových představení výrazné zastoupení. Obvod Opava-východ zahájil činnost během července 1945 a kromě města Opavy působil v částech soudních

6 Podrobněji Vladimír JUST a kol., *Divadlo v totalitním systému. Příběh českého divadla 1945–1989 nejen v datech a souvislostech*, Praha 2010, s. 35–51.

7 Andreas BECKMANN, *Between State and Nation: The Central Czech Amateur Theatre Association 1945–1948*, in: *The Phoney Peace. Power and Culture in Central Europe 1945–1949*, London 2000, s. 443–454.

okresů Opava-venkov, Vítkov a Odry, konkrétně v 52 obcích. Dohlédací obvod Opava-západ, zahrnující 55 obcí zmíněných soudních okresů, začal pracovat až koncem srpna 1945. Okresním osvětovým inspektorem pro Opavu-západ byl jmenován středoškolský učitel a činovník Junáka Jan Píšala (1906–1983).⁸ Vzhledem k podlomenému zdraví následkem několikaletého věznění v koncentračních táborech Buchenwald a Osvětim nastoupil záhy zdravotní dovolenou a do funkce se vrátil až v polovině roku 1946. Do té doby oba obvody spravoval okresní osvětový inspektor pro Opavu-západ Otakar Čech. Vzhledem k růstu agendy nastoupil do osvětového aparátu na jaře 1946 Jaroslav Pořízka jako osvětový referent pro město Opavu, která se krátce poté stala samostatným dohlédacím obvodem. Také ostatní obvody byly posíleny o nové osvětové referenty Bedřicha Klapetka (Opava-východ) a Rudolfa Brodřáka (Opava-západ).⁹ Výraznými personálními změnami, zejména na úrovni osvětových referátů MNV, prošla osvětová správa záhy po únoru 1948. Osvětový aparát destabilizovaly na čas čistky; bylo potřeba překlenout dočasný nedostatek referentů a spolupracovníků, kteří se nově rekrutovali zejména z řad „uvědomělých“ dělníků a zemědělců.¹⁰

Praktická kulturní a osvětová politika v místních podmínkách se přitom poněkud lišila od celostátních měřítek, kde postupem času stále více nabývalo na síle vzájemné vymezování demokratických sil a komunistické strany. V případě Slezska hrála v prvním poválečném období zajímavou roli tzv. česká slezská idea, která v zájmu obnovy zdejšího kulturního života dokázala utlumit vzájemné rozpory a propojovat různé názorové proudy s ohledem na společný zájem.¹¹ Bylo tomu tak i v případě znovuzřízení městské a oblastní divadelní scény v Opavě a úsilí o obnovu ochotnických divadelních souborů v Opavě a okolí. V říjnu 1945 například napsal přední činovník opavských ochotníků Josef Brus do komunistické *Nové svobody*: „*Po boku Slezského národního divadla se v Opavě a okolí křísí už pomalu bývalá dobrá slezská ochotnická tradice, která byla okupací prudce podřáta... Věřili jsme však vždy v oddanost slezského ochotníka. A dnes věříme v jeho píli, aby dohonil v brzku vše, čeho nedobrovolně zanechal*“.¹² Vedle toho můžeme pozorovat společnou snahu prosazovat některé hlavní principy kulturní politiky lidové demokracie, tedy regulaci kulturních aktivit, důraz na „hodnotnost“ a nekomerčnost umělecké činnosti. Dobře to dokládají zprávy okresního osvětového inspektorátu v Opavě v letech 1945–1946. Zejména v létě a na podzim 1945, kdy byl tento úřad konfrontován spontánní obnovou ochotnického života v Opavě a okolních obcích, vznášel inspektorát opakovaně požadavek, aby se do vydání divadelního zákona „nepovolovalo hraní divadel různým spolkům“, například vydáním nařízení o zrušení povolovacích doložek

8 Blíže viz dostupné online: <https://www.pametnaroda.cz/cs/pisala-hogan-jan-20120306-0>, [cit. 24. 4. 2019].

9 ZA Opava, Zemský národní výbor – expozitura Moravská Ostrava (dále jen ZNVEO), inv. č. 512, č. kart. 608.

10 Po Únoru „byla vyměněna nastalou očistou veřejného života většina místních osvětových referentů“. ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Zpráva O. Čecha z 8. 7. 1948. Obecně k aktivitám osvětového aparátu Kristýna VÍCHOVÁ, *Kulturně osvětová činnost orgánů státní správy na Opavsku 1948–1953*, rkp., Opava 2003 (Ústřední knihovna Slezské univerzity v Opavě).

11 Blíže Jiří KNAPÍK – Zdeněk JIRÁSEK, *Nechtěně Slezsko. Reflexe českého „slezanství“ v poválečném Československu (1945–1969)*, Soudobé dějiny, roč. 17, 2010, č. 3, s. 423–426. K tomu srov. J. KNAPÍK, *Slezský kulturní ústav v Praze 1945–1947. Struktura, osobnosti a cíle*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, roč. 64, 2015, č. 2, s. 173.

12 Joža BRUS, *Opavské divadelní droby*, Nová svoboda (Opavské vydání), roč. 1, č. 150, 31. 10. 1945, s. 2.

o divadelní činnosti ve všech stanovách různých spolků.¹³ Spontánní ochotnické aktivity byly vnímány jednoznačně jako rušivé; cílem bylo sjednotit pod divadelními odbory místních osvětových rad všechny zájemce o ochotnické divadlo a mimo tyto odbory provozování divadelních her v podstatě nepovolovat. To se také do jara 1946 v podstatě podařilo prosadit, přičemž na určité autonomii nadále lpěly zejména ochotnické soubory v rámci Sokola, Orla a svazu mládeže.¹⁴

Vymezování konečného okruhu ochotnických souborů dávalo osvětovým pracovníkům možnost snažší kontroly provozovaného repertoáru a také prostor k jejich další disciplinaci. Naznačuje to mimo jiné svolání všech kulturních a propagačních referentů Svazu české mládeže (dále SČM) z okresů Opava, Krnov, Odry, Vítkov, Bílovec a Hlučín do Slezského národního divadla koncem srpna 1945. Referenti měli účast nařizenu a museli si vyslechnout přednášku ředitele opavské nemocnice a předního divadelního činovníka Bohumíra Sanetříka (1901–1961) o vztahu mládeže k divadlu, a to v době, kdy divadelní soubory SČM vyvíjely velmi aktivní činnost. Přednáška se nesla v duchu akcentování výchovné role divadla, přičemž Sanetřík apeloval na přítomné, aby mládež „vždycky žádala od divadla pravé umění a nenechala se svést na scestí jarmarečních operet, které s uměním nemají téměř nic společného“. V souvislosti s ochotnickým divadlem zdůraznil, aby mládež „nikdy nedopustila, aby se na vesnicích dělalo divadlo ze zističných důvodů“.¹⁵ Uvedená slova bezesporu vyzněla jako varování a lze předpokládat, že vyjadřovala nespokojenost osvětových a divadelních činitelů s přístupem některých divadelních souborů. Ostatně o měsíc později nechal okresní inspektorát osvěty publikovat informaci, že nepovolil „z důvodů státně politicko-výchovných“ uvedení frašky Františka Hlavatého „Bílá myška“; hra údajně zesměšňovala „pocitivé, drobné lidi“ a zobrazovala nevhodné „typy studentů“. Také toto sdělení inspektorát doprovodil poučením, že divadelní hry mají vést k obohacení kulturního života a výchově.¹⁶ Jako partner při kultivaci (nejen) mládežnických ochotnických souborů se osvětovému inspektorátu jednoznačně nabízely místní struktury ÚMDOČ, která díky své tradici měla propracovaný systém umělecké výchovy ochotníků, jenž také mohla dát do služeb kulturní politiky poválečného státu.¹⁷ Tato spolupráce měla řadu podob. Osvětoví inspektoři vystupovali s přednáškami na školeních ochotnických herců a režisérů v rámci tzv. Divadelní školy, matice byla zase nápomocna sjednocovacím snahám ochotnického divadelnictví. Okresní rada osvětová dokonce v roce 1947 zformovala vlastní „divadelní sekci“ a společně s nejagilnějším opavským ochotnickým spolkem „Svatopluk Čech“ vysílala do venkovských obcí tzv. kulturní brigády („divadelní čtyři“), které v nich hráli úspěšná představení; nejprve hru Olgy Scheinpflugové Guyana, na jaře 1948 pak Srdeční injekci

13 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Jak známo, přípravu divadelního zákona ochromily v letech 1946–1947 spory v Národní frontě a norma byla schválena až v březnu 1948.

14 „Divadelnictví je v okrese skoro úplně sjednoceno v divadelních odborech MRO [místní rady osvětové – pozn. autora]. Pouze v obcích bez divadelních odborů MRO hrají divadelní soubory SČM.“ ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Zpráva ORO Opava-východ z 16. 2. 1946.

15 *Divadlo a slezská mládež*, Opavský věstník, č. 37, 23. 8. 1945, s. 1; *Přednáška MUDra B. Sanetříka k mládeži*. Tamtéž, č. 39, 28. 8. 1945, s. 1. K mládeži promluvil také herec a režisér Z. Podlipný.

16 Opavský věstník, 18. 10. 1945, s. 2.

17 Srov. obecně Jan PÍŠALA, *Osvěta v Opavě*, Věstník hlavního města Opavy, roč. 1, 1946, č. 2, s. 6.

Jarky Bílého. Ostatně režisér tohoto spolku Josef Brus začal působit jako referent okresní rady osvětové pro divadlo a loutkové scény.¹⁸ V roce 1948 se osvětový aparát podílel na organizaci loutkářského kurzu v Opavě.¹⁹

Obnovu a rozvoj amatérského divadla v Opavě a okolí výrazně ovlivňoval nedostatek sálů, jevišť i dalších materiálních potřeb nutných k divadelní činnosti. V těžce poškozeném městě byl v prvních měsících po skončení války k dispozici pouze jeden sál (Na Rybníčku č. 43) s kapacitou 500 osob, který byl využíván pro všechny veřejné podniky. Citelně následky války dolehly na všechny loutkové scény, které byly fakticky zničeny a svou činnost zahajovaly prakticky od nuly – výrobou loutkových jevišť a zejména loutek pro svůj repertoár. Proto tradiční loutkové soubory spolků mohly obnovit svou činnost až v průběhu roku 1946, do té doby mohla loutková představení pro děti nabídnout pouze malá divadélka opavských škol. Ochotnické soubory trápila kromě nedostatku prostor pro zkoušení her (např. spolek opavský „Svatopluk Čech“ zkoušel hry v různých hostincích)²⁰ především téměř naprostá ztráta kulisy. Ještě koncem roku 1947 například okresní inspektorát pro Opavu-venkov západ, v jehož obvodu působil divadelní spolek či soubor téměř v každé obci, hlásil, že 14 obcí nemá žádné jeviště, 22 obcí disponuje pouze provizorním jevištěm a 20 obcí, v nichž existovalo zděné jeviště, zase postrádalo základní vybavení pro divadelní činnost (kulisy, technická zařízení, opona). Situace se přitom nelepšila ani v následujícím roce. Z řady spolků, které zde žádaly o subvenci ministerstva školství na divadelní činnost, uspěla v roce 1947 pouze tělovýchovná jednota Sokol v Holasovicích.²¹ V samotné Opavě se zázemí pro ochotnická představení poněkud zlepšilo poté, co město začalo na podzim 1946 provozovat ve své režii půjčovnu kostýmů Thalia (Rybí trh č. 13). Její služby využívala nejen profesionální divadla severní Moravy a Slezska, ale také ochotnické spolky a školy.²²

Ochotnické soubory v Opavě

Jak bylo řečeno, v letních měsících roku 1945 se v Opavě a okolí ustavila řada divadelních souborů zejména z řad mládeže, které spontánně zahájily ochotnickou činnost. Některé soubory přitom věnovaly výtěžek z představení Slezskému národnímu divadlu, které tehdy za značného zájmu a podpory veřejnosti připravovalo zahájení provozu. Právě soubor svazu mládeže z Kateřinek odehrál již 22. července 1945 v opavském sále Na Rybníčku první divadelní představení, konkrétně hudební frašku se zpěvy a tanci „Z českých mlýnů“, která byla pro značný zájem počátkem srpna reprízována.²³

18 V roce 1955 se J. Brus stal okresním osvětovým inspektorem ONV v Opavě.

19 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Srov. *Opavští ochotníci vítězí v soutěži*, Věstník hlavního města Opavy, roč. 2, 1947, č. 3 – obálka. Zde také fotografie scény ze hry Guyana.

20 *20 let Svatopluka Čecha v Opavě*, Slezské slovo, roč. 1, č. 32, 5. 10. 1946, s. 2.

21 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Zpráva z 23. 2. 1948.

22 -J.C.-, „Thalia“ v číslech, Věstník zemského hlavního města Opavy, roč. 3, 1948, č. 3 – obálka.

23 *První divadelní hra v Opavě*, Opavský věstník, č. 22, 19. 7. 1945, s. 1. Posléze byl oceněn zejména výkon R. Posmeka v roli barona Zlámaného. Opavský věstník, č. 24, 24. 7. 1945, s. 1; Tamtéž, č. 28, 2. 8. 1945, s. 2. V říjnu 1945 předvedl soubor SČM Kateřinky své druhé představení, *Perly panny Serafinky* (J. K. Tyl), které mělo značný úspěch. V roce 1947 tento soubor nastudoval hru Soucit (F. Sokol-Tůma).

Její hudební část nastudoval pedagog a skladatel Arnošt Rychlý.²⁴ Týž den (22. 7.) se uskutečnilo ochotnické představení v Milostovicích, kde místní soubor SČM předvedl na zahradě místního občana komedii Branaldových „Veselá vojna“.²⁵ Počátkem srpna (5. 8.) předvedl Stroupežnického „Naše furianty“ místní mládežnický soubor v Kylešovicích, později se odehrálo ochotnické představení SČM v Raduni a Hradci-Podolí.²⁶ Určité vybočení z optimisticky laděného repertoáru, odpovídajícím náladám mírového léta, znamenalo drama Dalibora V. Faltise „Stanice Gordian“, které odehráli v opavském sále Na Rybníčku důstojníci 15. pěšího pluku.²⁷ Koncem srpna se ještě představil soubor SČM v Litultovicích veselohrou „Když štěstí chodí po horách“ (J. Ort-Hradčanský). V září a říjnu měly svou premiéru ještě soubory SČM v Oticích, Hlubočci a Slavkově.²⁸

Aktivita řady souborů SČM v dalším období poněkud ustoupila. Mohlo to způsobit opadnutí euforické atmosféry bezprostředně po skončení války, nástup mladých lidí na vysokou školu, nebo třeba odvod k vojenské prezenční službě během roku 1946. Roli hlavního organizátora amatérského divadla tak převzaly ochotnické spolky začleněné v ÚMDOČ, případně soubory jiných společenských organizací.

Opavští ochotníci byli začleněni do župy (později kraje) ÚMDOČ se sídlem v Moravské Ostravě, přičemž Opava samotná se stala sídlem tzv. Bezručova okrsku. Ten od jara 1945, kdy obnovil svou činnost, zahrnoval ochotnické spolky nejen celého opavského okresu, ale po několik let také ochotníky z Vítkovska, Krnovska, Bruntálska a Jesenicka.²⁹ Z významných činovníků ochotnického divadelnictví je třeba jmenovat zejména herce a režiséra Josefa (Jožu) Bruse (1903–1973), rodáka ze Stěbořic, který stál v čele Bezručova okrsku ÚMDOČ a reprezentoval opavské ochotníky na krajské i celostátní úrovni. Do Opavy se Brus vrátil již začátkem léta 1945 z Přerovska, kde (v Prosenicích) strávil válečná léta.³⁰ Začal pracovat v revizním oddělení Zemského finančního ředitelství a současně vyvíjel četné aktivity směřující k obnově tradičních struktur ochotnického divadla. Již v polovině září 1945 Brus zřídil ve svém bytě Divadelní knihovnu ÚMDOČ, která nabízela prověřený repertoár ochotnickým souborům organizovaným i mimo tuto matici.³¹ Zejména však v Opavě během podzimu 1945 založil v součinnosti s okresní radou osvětovou a Bezručovým okrskem ÚMDOČ tzv. Divadelní školu.

24 K tomu Karel BOŽENEK, *Arnošt Rychlý a jeho bezručovské inspirace*, Opava 2008; Markéta HANIČÁKOVÁ – Ondřej HANIČÁK, *Arnošt Rychlý a Opava. Město a jeho hudební skladatel*, Opava 2017.

25 *Další divadelní hra na Opavsku*, Opavský věstník, č. 23, 21. 7. 1945, s. 1.

26 Opavský věstník, č. 27, 31. 7. 1945, s. 2; Tamtéž, č. 30, 7. 8. 1945, s. 2; Tamtéž, č. 31, 9. 8. 1945, s. 2.

27 Opavský věstník, č. 36, 21. 8. 1945, s. 4.

28 Opavský věstník, č. 41, 1. 9. 1945, s. 4; Tamtéž, 20. 10. 1945, s. 2; Tamtéž, 4. 10. 1945, s. 2; Tamtéž, 20. 10. 1945, s. 2.

29 ZA Opava, Krajská divadelní rada Ústřední matice divadelního ochotnictva českého (dále jen KDR ÚMDOČ), inv. č. 6, 7, 12, 21, č. kart. 1. Až na jaře 1949 se vydělily Vančurův okrsek v Krmově, Jesenický okrsek, v září 1949 okrsek Antonína Vaška ve Vítkově.

30 Dostupné online: <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=osobnost&id=3453>, [cit. 24. 4. 2019]; Též František HOLUŠA, *Za Jožou Brusem*, Amatérská scéna, roč. 10, 1973, č. 8, s. 16.

31 *Divadelní knihovna v Opavě*, Opavský věstník, 18. 9. 1945, s. 1. Knihovna byla umístěna na Bezručově náměstí. Koncem roku 1946 vznikla ve spolupráci s okresní radou osvětovou také půjčovna divadelní literatury také pro okres Opava. ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608.

Ta ochotníkům poskytovala základní průpravu podle prověřených standardů ÚMDOČ, kromě umělecké a teoretické přípravy se přitom podílela na disciplinami amatérských divadelníků podle nových požadavků. Kurzy, které mohli navštěvovat nejen členové spolků organizovaní v ÚMDOČ, ale i ochotníci z nových společenských organizací, tělovýchovných jednot a ostatních spolků, probíhaly v opavském Domě mládeže a první šestitýdenní běh škola zahájila počátkem listopadu 1945 (4. 11.). Mezi lektory bychom kromě Josefa Bruse našli osobnosti opavského kulturního života, archiváře Leopolda Peřicha, literáta Jaroslava Směju-Lončara, ředitele opavské spořitelny Emila Malého, okresního osvětového inspektora Otakara Čecha, redaktora ostravského rozhlasu Milana Rusinského, ale i externisty z řad ochotníků celé republiky. První kurz, v němž se účastníci vzdělávali v postupech režijní práce a dramaturgie, herectví, scénografii či dějinách divadla, absolvovalo 112 posluchačů, dokonce roku 1946 se pak škola mohla vykázat 472 absolventy. Od roku 1946 byly kurzy rozšířeny na Bruntál a další centra Bezručova okrsku.³² V roce 1947 Divadelní škola připravovala specializované školení (2. stupně) také pro režiséry ochotnických představení; v následujícím roce tyto kurzy proběhly kromě Opavy v Hlučíně, Vítkově, Třemešné a Osoblaze,³³ v dalších letech byly připravovány i kurzy pro hodnotitele představení pro potřeby soutěží.

V samotné Opavě obnovil činnost ještě v roce 1945 zejména tradiční ochotnický spolek „Svatopluk Čech“, založený v roce 1924 (první poválečnou hru Jiřího Vernera Bohatý chudák v režii J. Bruse odehrál v Dělnickém domě Na Rybníčku 10. 11. 1945), v Jaktarži vznikl spolek „Lumír“³⁴ a do Bezručova okrsku se začlenil také divadelní a pěvecký „Vlastimil“ v Kateřinkách.³⁵ V rámci opavského okresu pak po druhé světové válce působilo několik desítek spolků (v letech 1949–1950 celý Bezručův okrsek sdružoval 37 spolků);³⁶ zmiňme například Divadelní jednotu „Poděbrad“ ze Slavkova, nebo spolek „František Sokol-Tůma“ z Háje,³⁷ ve Stěbořicích působila Divadelní jednotka „Studio“.³⁸ Kromě bohaté kulturní činnosti organizovali ochotníci okresní soutěže souborů, přednášky, divadelní kurzy, divadelní matice jim pomáhala s distribucí her a obstaráváním nedostatkového materiálu pro zhotovování kulis či kostýmů. Mezi nejvyspělejší a také nejagilnější soubory patřil „Svatopluk Čech“, který už v roce 1946 uvedl šest premiér

32 Slezské zemské muzeum (dále jen SZM), Josef Brus, sign. GI 1. „Divadelní drobtý“ (1945), dopis J. Bruse z 13. 12. 1945.

33 SZM, Josef Brus, sign. GI 9. „Rekapitulace ochotnické činnosti“.

34 SOKA Opava, MěNV Opava (dále jen MěNV Opava), Pamětní kniha města Opavy, s. 179; Téz *Soutěž ochotníků v Opavě*, Slezské slovo 14. 12. 1946, roč. 1, č. 42, s. 2. V roce 1946 „Lumír“ uvedl představení „Maryša“, „Jedenáct příkázání“ a „Král Svatopluk“ (rež. A. Ševčík); s poslední uvedenou hrou získal 2. místo v okresní soutěži ochotnických souborů (1947).

35 V roce 1948 měl soubor uvést hru Hvězdy nad hradem (K. R. Krpata). Dále SOKA Opava, Vlastimil Opava-Kateřinky (nezpracováno), kronika spolku 1945–1948. K tomu též Václav URBÁNEK, *Padesát let Pěvecko-divadelního spolku „Vlastimil“ v Kateřinkách*, Věstník Matice opavské, roč. 44, 1946, č. 1, s. 286–287.

36 V Bezručově okrsku ÚMDOČ byl tehdy registrován i spolek „Jirásek“ z Hlubočce (okr. Bílovec).

37 K tomu dále Zemský archiv v Opavě, KDR ÚMDOČ, inv. č. 19, č. kart. 1. Slavkovský „Poděbrad“ zahájil poválečnou činnost premiérou hry s okupační tematikou „Vesnický zrádce“ R. Branalda (rež. Vojtěch Čech) v dubnu 1946. Nová svoboda, roč. 2, č. 98, 25. 4. 1946, s. 2.

38 Srov. Slezské slovo, roč. 2, č. 22, 17. 5. 1947, s. 4.

a přiblížil se tak svému standardu z předválečného období.³⁹ Ještě v roce 1948 spolek se svým repertoárem odehrál 27 představení nejen v Opavě, ale i v okolních obcích. Pomyslný vrchol dosáhl vystoupením na scéně Slezského národního divadla se hrou Olgy Scheinpflugové *Guyana* (v režii J. Bruse) 1947, s níž soubor obsadil 1. místo v Zemském kole soutěže ÚMDOČ.⁴⁰

Dochované prameny nám umožňují udělat si pouze rámcovou představu o rozsahu ochotnické činnosti v Opavě a opavském okrese před únorem 1948. V zásadě lze říci, aktivita ochotnických souborů postupně plynule stoupala. Do konce roku 1945 bylo v Opavě a obcích tohoto okresu odehráno 85 představení pro dospělé a 20 představení pro děti a mládež (včetně škol). V následujícím roce, kdy se již mohla plně projevit početní síla souborů a jejich příprava, mohli dospělí diváci zhlédnout asi 500 a děti a mládež pak zhruba sedm desítek představení. Rok 1947 znamenal nesporně vrchol aktivity ochotníků, neboť pro dospělé diváky vystoupili přibližně 560 krát a pro mládež 120 krát. Velmi výrazný podíl na rozsahu ochotnické činnosti měli samozřejmě ochotnické soubory z města Opavy (které vystupovaly i ve venkovských obcích). Určitou představu si přitom můžeme vytvořit pouze pro léta 1946–1947. Konkrétně v roce 1946 tvořil podíl představení pro dospělé odehraných v Opavě 60 %, o rok později pak 55 % (v obou případech šlo asi o 300 představení). Podíl vystoupení po školní děti a mládež naopak vzrostl ze 45 na téměř 60 % (v roce 1946 šlo o 30 a v roce 1947 o 70 vystoupení).⁴¹

Po roce 1948 aktivity ÚMDOČ začaly ochabovat. Řada tradičních ochotnických spolků upadala do pasivity a zanikala, zvláště když okruh repertoáru, který soubory mohly provozovat, podléhal stále přísnější kontrole. Společně s kontrolou se přitom navyšovala administrativa spojená s tzv. kulturním plánováním.⁴² Projevovalo se to samozřejmě i v Opavě a na Opavsku. Tituly posuzovala okresní rada osvětová a schvalovala je divadelní sekce kulturního poradního sboru KNV v Ostravě; seznam povolovaných her se přitom rychle zužoval, přičemž soubory musely ve svém dramaturgickém plánu zvlášť zdůvodnit, z jakého důvodu se rozhodly nastudovat konkrétní hru.⁴³ Pokud soubory chtěly pokračovat v kulturních aktivitách, musely se těmto požadavkům přizpůsobit. Přesto i v takových případech mohla dramaturgie souboru „narazit“; například divadelnímu odboru kateřinského „Vlastimila“ neschválila počátkem roku 1950 divadelní komise okresní rady osvětové (v jejím čele stál opět J. Brus) dvě hry Františka Langera

39 Z repertoáru uveďme mj.: Příklady táhnou (*J. Snížek*), Rukopis času (*Z. Němeček*), Babí léto (*O. Minařík*), v roce 1948 spolek uvedl hru *Srdeční injekce* (*J. Bílý*). K repertoáru a souborům viz též Sylva PRACNÁ, *Soubor informací o amatérském divadle v okrese Opava*, rkp., Opava 1998.

40 SZM, Josef Brus, sign. GI 1. J. Brus z „Svatopluka Čecha“ pro zásadní neshody v listopadu 1948 vystoupil; vzhledem k jeho funkci předsedy Bezručova okrsku ÚMDOČ však musel být zároveň členem určitého ochotnického spolku, proto záhy vstoupil do „Vlastimila“ v Kateřinkách. (Tamtéž, sign. GI 3.)

41 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Statistický přehled bylo možné rekonstruovat na základě neúplných hlášení osvětových inspektorů. Zatímco za rok 1946 chybí výkaz za měsíce březen a duben, pro rok 1947 máme k dispozici pouze polovinu roku (duben až srpen). Samotné město Opava začalo být statisticky podchycováno až od května 1946 (do té doby v rámci obvodu Opava-východ).

42 Blíže J. KNAPÍK, *Únor a kultura. Sovětizace české kultury v letech 1948–1950*, Praha 2004, s. 287–288. K dispozici máme jediný statistický údaj, a to pouze pro obvod Opava-západ, kdy bylo od května do prosince 1948 odehráno 247 představení pro dospělé i mládež. ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608.

43 SOKA Opava, Jednotný národní výbor v Opavě (dále jen JNV), inv. č. 490, č. kart. 121, Oběžník JNV z 9. 12. 1949.

s doporučením, že místo nich mají do svého kulturního plánu zahrnout jiné hry, z toho jednu sovětskou.⁴⁴ Rychle poklesl počet premiérově uváděných her,⁴⁵ soubory se také snažily o únik k představením pro děti.⁴⁶ Tradiční repertoár jen pozvolna nahrazovaly hry s „novou tematikou“; např. Divadelní jednota „Svatopluk Čech“ získala ještě v krajské soutěži ochotnických souborů, pořádané v roce 1950 právě v Opavě, 1. místo s inscenací komedie Václava Jelínka „A kdo je víc?“ na téma náboru horníků.⁴⁷ Aktivita ochotnických spolků také od února 1949 omezila povinnost získat povolení opavského divadla, pokud chtěly s programem vystoupit mimo svou obec.⁴⁸ Na druhou stranu divadlo (nyní pod názvem Městské oblastní divadlo Zdeňka Nejedlého) vyzvalo ještě na podzim 1949 opavské ochotníky, aby se hlásili jako komparsisté na profesionální představení. Pro dosud aktivní soubory Bezručův okrsek nadále pořádala herecká školení a specializované kurzy (např. kurz líčení).⁴⁹

Zcela mimořádnou událost představovala pro opavské ochotníky příprava natáčení filmu Jiřího Weisse „Poslední výstřel“. Příběh podle scénáře Milana Rusinského líčil poslední dny druhé světové války v prostředí Vítkovických železáren a snahu tamních dělníků uchránit průmyslový provoz před zničením německou armádou. Kvůli zvýšení autentičnosti chtěl režisér Weiss film obsadit profesionálními i ochotnickými herci z Ostravska a Opavska s jejich charakteristickým přízvukem, proto v červnu 1949 uspořádal v prostorách opavského hotelu Koruna konkurz vhodných adeptů. Společně se Zdeňkem Brynychem zde vybrali čtyři herce, mezi nimi Jaroslav Lednického (mj. člena souboru opavského divadla) a Josefa Bruse, který obsadil menší roli elektrikáře Lacka.⁵⁰ Premiéra filmu v roce 1950 se proto samozřejmě setkala se značným zájmem Opavanů.⁵¹

Výbor Bezručova okrsku (své pravidelné schůze svolával do restaurace U Hradecké brány)⁵² si v letech 1949–1950 pravidelně v oběžnicích stěžoval, že spolky z celého okresu

44 SZM, Josef Brus, sign. GI 1. Zápis divadelní komise ORO z 13. 2. 1950. J. Brus přitom ve „Vlastimilu“ působil jako režisér.

45 Spolek „Svatopluk Čech“ uvedl v roce 1949 jen dvě premiéry, konkrétně her Odveta (L. Kuczowski) a Okénko (O. Scheinpflugová), v roce 1950 nastudoval Morálku paní Dulské (G. Zapolská). SZM, Josef Brus, sign. GI 3.

46 Uvedme příklad kateřinského „Vlastimila“. SOKA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 320 (zápis k roku 1949).

47 Druhé místo v krajské soutěži za rok 1950 získal soubor „Petr Bezruč“ z Chlebičova za hru Handleř Binar (A. Chamrád).

48 ZA Opava, KDR ÚMDOČ, inv. č. 5, 7 a 24, č. kart. 1. S časovým odstupem byl tento útlum aktivit ochotnických souborů komentován eufemicky takto: „V dalších letech činnost ustávala, protože vlastní česká profesionální scéna v Opavě již nevyžadovala nutnost, aby ochotníci setrvali v místě v plné činnosti“. SZM, Josef Brus, sign. GI 3. Projev ke srazu členů „Svatopluka Čecha“ po 40 letech v Opavě (21. – 22. 8. 1965).

49 V roce 1949 probíhala školení v Chlebičově, Háji, Hradci u Opavy, Horním Benešově, Neplachovicích, Jakartovicích, Stěbořicích, Hlubočci a Hošticích. SZM, Josef Brus, sign. GI 9.

50 Hlavní roli komunistického dělnického předáka ztvárnil herec Antonín Klimša (nar. 1908), který byl v 60. letech rovněž angažován ve Slezském divadle Z. Nejedlého v Opavě. Znám byl mj. rolí Emany Gomolka ve filmové komedii Dovolená s andělem (1952).

51 SZM, Josef Brus, sign. GI 3; Srov. SOKA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 301. Též Josef BRUS, *Půlstoletí s Thálií (13.)*, Nové Opavsko, roč. 11, č. 30, 1. 8. 1969. K natáčení filmu také Jiří WEISS, *Bílý mercedes*, Praha 1995, s. 99–100.

52 V roce 1949 tvořili výbor tito činovníci: Josef Brus (předseda), František Toška (místopředseda), Bohuslav Harna (kulturní referent), Jaroslav Lednický (okrskový režisér), Alois Draisaitl (pokladník), Vladimír Kavan

neragují na jeho výzvy a neinformují o svých programech. Ty, které se zcela nerozešly, nacházely východisko v přechodu do některé ze společenských organizací (nejčastěji ROH a Československého svazu mládeže – ČSM), jež komunistický režim jednoznačně preferoval i na celostátních divadelních přehlídkách. Například v Opavě-Kateřinkách kromě tradičního „Vlastimila“ působil nejen soubor svazu mládeže, ale v roce 1949 také soubor Československého svazu požární ochrany.⁵³ Existence ochotnických spolků se opírala už jen o vědomí jejich vlastní tradice. V létě 1950 již bylo zřejmé, že ÚMDOČ zanikne; organizace už nesměla přijímat nové ochotnické spolky a koncem roku 1950 byla centrála likvidována. Do května 1951 ukončily činnost i jednotlivé součásti a spolky.

Bezručův okrsek ÚMDOČ svolal likvidační valnou hromadu na 11. března 1951; uskutečnila se v kulturním domě „Na Rybníčku“ a je výmluvné, že se jí zúčastnilo jen 19 zástupců pouhých 11 ochotnických spolků. Kromě zprávy o aktivitách souborů v předešlém roce byly také vzpomenuy významné momenty ochotnického divadelnictví v Opavě od konce první světové války, včetně založení samotného Bezručova okrsku v roce 1925 a úspěchu opavských ochotníků na Jiráskově Hronově v roce 1934.⁵⁴ Klíčovou se však stala výzva k přechodu zbývajících souborů do masových organizací, podpořená přítomným zástupcem krajského vedení ÚMDOČ a samozřejmě likvidace spolkového jmění.⁵⁵

Nejvýkonnější ochotnický soubor „Svatopluk Čech“ vplynul na jaře 1951 do divadelního odboru závodního klubu n. p. Československé stavební závody v Opavě,⁵⁶ o několik měsíců později se však přesunul do závodního klubu ROH n. p. Ostroj, v němž se patrně mohl opřít o výraznější materiální podporu (jistý čas dokonce vystupoval pod názvem „Čech-Ostroj“). Zde soubor vedl V. Gebauer. Jaktařský „Lumír“, pod vedením Josefa Tesaříka, převzal nejprve závodní klub ROH cukrovaru ve Vávrovicích, od následujícího roku však již vystupoval jako divadelní kroužek závodního klubu ROH při SKS v Jaktaři. „Vlastimil“ (přínejmenším jeho pěvecký odbor) vplynul v červnu 1951 do osvětové besedy v Kateřinkách. Podobně se divadelní kroužky ustavily ve zbylých osvětových besedách v Opavě, tedy v Jaktaři a Kylešovicích (zde pod vedením ředitele školy Karla Neuwirtha). Nadále působily divadelní soubory ČSM, konkrétně kateřinská „Scéna mladých“ v čele s Rudolfem Posmekem a soubor v Kylešovicích (vedený Františkem Holušou).⁵⁷ Počátkem 50. let se v Opavě ustavilo i několik divadelních kroužků přímo na školách, zmiňme Vyšší hospodářskou školu v Opavě, dětský divadelní soubor při

(jednatel), Jaroslav Směja-Lončar (tiskový referent), Leopold Peřich (archivář), Jaromír Grygar (matrikář), Josef Tesařík (zapisovatel), J. K. Grumlík. ZA Opava, KDR ÚMDOČ, inv. č. 7, č. kart. 1.

53 SZM, Josef Brus, sign. GI 8. Soubor ČSPO Kateřinky měl odehrát drama Nikdy (P. Pavlík). Srov. dostupné online: <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=soubor&id=12660>, [cit. 2. 7. 2018].

54 SZM, Josef Brus, sign. GI 1. Zápis z likvidační valné hromady Bezručova okrsku ÚMDOČ z 11. 3. 1951; Srov. dostupné online: <http://www.amaterskedivadlo.cz>, [cit. 1. 6. 2019].

55 Knihovnu Bezručova okrsku, zahrnující zejména publikace k provozovaným hrám, převzal JNV v Opavě, konkrétně divadelní oddělení Knihovny P. Bezruče.

56 K transformaci souborů dále viz SZM, Josef Brus, sign. GI 1. Zápis z likvidační valné hromady Bezručova okrsku ÚMDOČ z 11. 3. 1951; SOKA Opava, JNV, inv. č. 490, č. kart. 121. Výkazy o divadelním představení; SOKA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 411–412, 426, 684. Doplňkově byly také využity údaje databáze <http://www.amaterskedivadlo.cz>.

57 Také např. spolek „František Sokol-Tůma“ z Háje u Opavy se od roku 1951 stal divadelním souborem ČSM.

15. pionýrské skupině, nebo divadelní kroužek Jedenáctileté střední školy, který v roce 1955 obsadil 2. místo v celostátní soutěži mládežnických divadelních souborů v Přerově.⁵⁸

Transformace ochotnických spolků na kroužky závodních klubů ROH, osvětových besed či masových organizací se od roku 1952 rychle projevila v celkovém profilu amatérského divadelního umění a jeho postavení v kulturním životě Opavy. Z repertoáru ochotnických souborů téměř vymizela lehká komická díla, chápaná jako dědictví buržoazního řádu, jež však byla mezi ochotníky i jejich obecností velmi oblíbená. V pramenech je zachycena fakticky pouze jednou, konkrétně polská zpěvohra „Vdova Klára“ Juliana Tuwima, resp. Tadeusze Sygietyńskiego, kterou nastudoval soubor ČSM Kateřinky – městský kronikář ji ovšem příznačně označil za operetu „starého ražení“.⁵⁹ Repertoár se zúžil na protežovanou českou národní klasiku (díla Jiráskova, Tylova, L. Stroupežnického, G. Preissové apod.), díla ruských klasiků (N. V. Gogol) a zejména sovětských autorů. Výrazně se snížil počet studovaných her a současně také počet představení pro veřejnost.⁶⁰ Například neaktivnější ochotnický kroužek při n. p. Ostroj (bývalý „Svatopluk Čech“) měl v repertoáru v roce 1952 pouhé tři hry, které uvedl celkem sedmkrát; kromě „Strakonického dudáka“ a „Zvíkovského raráška“ uvedl dvakrát sovětskou konverzační komedii „Milionové dědictví“ Lva R. Šejnina.⁶¹ Nastudování náročných děl zřejmě ustoupilo i kvůli početně slabším souborům. Soubory se naopak uplatňovaly v dobově typických estrádách, pestrých programech složených z lidových písní, častušek, komediálních scének. V Opavě se tyto estrády pravidelně pořádaly v Lidovém domě a Dělnickém domě (Na Rybníčku) a kromě ochotnických kroužků v nich vystupovali herci opavského divadla, ale i soubory lidové umělecké tvořivosti z řad žáků, studentů středních škol či učňů. S estrádním programem (kromě her) se zajíždělo také do obcí v okolí Opavy v rámci tzv. kulturních brigád či úderek.⁶² Do podpory amatérského divadla se na počátku 50. let vřazovaly také soutěže, jež měly motivovat ke vzniku divadelních her s tzv. novou tematikou, tedy o budovatelském úsilí. Z městské kroniky jsme informováni, že pracovník opavského Jednotného národního výboru Antonín Kreuz sepsal divadelní hru „Na sluneční stráně“ o zakládání JZD na Opavsku, která v roce 1952 získala ocenění v soutěži ministerstva zemědělství.⁶³

K oživení repertoáru a celkové aktivizaci ochotnických divadelních kroužků došlo až se změnou celkové kulturní politiky od poloviny 50. let, kdy bylo možné šetrněji přistupovat ke kulturnímu dědictví a hledat nové, modernější formy amatérského divadelního projevu. Například zmiňovaný soubor n. p. Ostroj od roku 1955 uvedl celé pásmo starých her Osvozeného divadla (mj. ve spolupráci s populárním komikem Rudolfem Posmekem), v nichž bylo také možné uplatnit formy komunální satiry.⁶⁴

58 SOkA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 686.

59 Tamtéž, s. 568.

60 Přesné statistiky pro období přelomu 40. a 50. let v doposud studovaných a zpřístupněných pramenech bohužel chybí. Odtud také vzniká problém s určitou rozporností některých zjištěných údajů.

61 SOkA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 568.

62 Tamtéž, s. 570–571, 684.

63 Tamtéž, s. 428.

64 SZM, Josef Brus, sign. GI 3. V roce 1955 byl uveden Robin zbojník, poté Nebe na zemi a Osel a stín.

Loutkáři v Opavě

Jak jsme uvedli výše, opavské loutkářské soubory obnovily svou poválečnou činnost s určitým zpožděním, mohly však také navázat na bohatou meziválečnou tradici.⁶⁵ Do jara 1946 pořádaly loutková představení pro děti v naprosté většině opavské školy, které disponovaly alespoň malými divadélky. Je zajímavé, že v květnu 1946 se představil opavským dětem 4 hrami loutkový soubor komunistické strany, který poté působil v sále Na Rybníčku.⁶⁶ Dále rozvinula aktivitu tělovýchovná jednota Orel Opava, jejíž členové otevřeli loutkovou scénu nazvanou „Dětský ráj“ na Ostrožné ulici, a konečně tělovýchovná jednota Sokol Opava – ta obnovila loutková představení ve svém posledním předválečném působišti na Tyršově stadionu, kde koncem roku 1946 její členové otevřeli v prostorách mužských šatenpo technické stránce moderní scénu nazvanou „Sokol – dětem“.⁶⁷

Právě listopad a prosinec 1946 jsou dobou prudkého nárůstu dětských loutkových představení v Opavě, které můžeme dát do souvislosti s činností Orla a Sokola. Zatímco v roce 1945 se v Opavě uskutečnilo několik málo vystoupení a v následujícím roce do října dalších 7, pak za poslední dva měsíce roku 1946 měli opavské děti možnost zhlédnout hned 25 loutkových představení. I zde platí, že podíl loutkových představení v Opavě předčil vystoupení ve venkovských obcích; v roce 1947 činil plných 75 % (zhruba 90 představení z celkových 120).⁶⁸

Věnujme dále pozornost především loutkářům opavské tělovýchovné jednoty Sokol, k jejichž činnosti se zachoval poměrně bohatý vzpomínkový materiál.⁶⁹ Tento soubor hrával ve 30. letech o nedělích odpoledne představení pro děti v budově na rohu ulic Olomoucká a Husova, která tomuto spolku patřila. Sokol sál pronajímal sboru Církve československé husitské, a když později budovu této církvi prodal, loutková představení se přesunula do sálu budovy velitelství dělostřelecké divize (Na Rybníčku č. 1; dnes rektorát Slezské univerzity). Krátce před Mnichovem, v letech 1937–1938 hráli sokolští loutkáři na Tyršově stadionu.

Přípravy na obnovu představení na Tyršově stadionu probíhaly od srpna 1946. Inventář a veškeré zázemí muselo být vytvořeno zcela od základu, neboť po vynuceném zrušení scény na podzim 1938 bylo zařízení podle vzpomínek pamětníků opavskými Němci zničeno a loutky rozkradeny. Po technické stránce se o obnovu loutkové scény zasloužil zejména Stanislav Petřík (1906–1974).⁷⁰ Šlo o náročnou práci, neboť při poválečném nedostatku se látky a konstrukční materiály získávaly jen obtížně. Elektromateriál souboru darovala firma Elektras.

65 Širší pohled na téma nabídla S. PRACNÁ, *Loutkářství na severu Moravy a ve Slezsku po roce 1945 do současnosti (Bývalé okresy Jeseník, Bruntál, Opava, Karviná, Frýdek-Místek a město Ostrava)*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, roč. 53, 2004, č. 1, s. 72–91.

66 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. Zpráva ORO z 25. 6. 1946.

67 *Divadlo mladých – loutková divadélka*, Věstník hlavního města Opavy, roč. 2, 1947, č. 1 – obálka.

68 ZA Opava, ZNVEO, inv. č. 512, č. kart. 608. I zde platí, že statistický přehled je rekonstruován na základě neúplných hlášení osvětových inspektorů (viz pozn. 39).

69 K aktivitám loutkářů Sokola dále Ed. Stanislav PETŘÍK, *Památník loutkářů Sokola Opava*, rkp., Opava cca 1974. Za zapůjčení unikátní kroniky děkuji p. Zdeňkovi Petříkovi.

70 Blíže Marie GAWRECKÁ – Michal VALEČEK (Edd.), *Jak se žilo v Opavě před velkou válkou a v době první republiky: Paměti opavského rodáka Stanislava Petříka*, Opava 2016.

První představení se uskutečnilo ve slavnostní atmosféře za účasti náčelnice Čs. obce sokolské Marie Provazníkové 8. prosince 1946, konkrétně byla představena hra Jindřicha Veselovského „Kašpárek z Cigánova“ i s premiérovým přídavkem „Nadílka sv. Mikuláše“ od člena souboru Jana Nezmara.⁷¹ V letech 1946–1949 vedl sokolský loutkářský soubor po umělecké stránce Rudolf Zámečníček, který byl absolventem loutkářské školy. Po něm až do jara 1951 vedení převzal Jan Nezmar, který řadu her režíroval. Po technické stránce činnost souboru zajišťoval zejména Stanislav Petřík, přičemž v prvních dvou letech činnosti souboru získával nové inscenační zkušenosti z loutkového divadla TJ Sokol v Praze-Libni, loutkového divadla Vojtěcha Suchardy Říše loutek v Praze, Skupova Divadla Spejbla a Hurvínka.⁷² Mezi hlavní členy souboru a organizátory patřili dále manželé Milice a František Halfarovi, kteří se loutkoherectví věnovali již od 30. let, dále František Svoboda, František Hlobil, Miroslav Gottwald, manželé Žofie a František Sobotíkovi, Antonín Koutný, Antonín Honzák a další. V roce 1949 opavský Sokol rovněž převzal loutkovou scénu Radost po zrušené tělovýchovné jednotě Orla, která působila v sále na Ostrožné ulici. Umělecky tuto druhou scénu Sokola vedl Rudolf Zámečníček, z původního orelského souboru zde zůstal mj. Alois Chovanec, který později (v roce 1951) přešel do i nově založeného opavského Loutkového divadla. Na Ostrožné ulici se hrálo se stylizovanými loutkami předního českého loutkáře Jana Malíka, popř. zapůjčenými loutkami z jiných divadel.

Výběr repertoáru zajišťoval vedoucí souboru Rudolf Zámečníček. Hry se často střídaly, aby se udržel zájem dětského obecnstva. Představení byla inzerována pomocí plakátů na řadě opavských škol (Boženy Němcové, Praskova, Riegrova, Slezského odboje). Pravidelně se hrálo pro 100 až 240 dětí. V první sezóně do června 1947 soubor nastudoval a předvedl 10 her pro téměř 2100 dětí. Nejčastěji se provozovaly hry Jaroslava Průchy, Vojtěcha Cinybulka, Ludmily Tesařové, Bohumila Schweigstill, Jana Velického, Jiřího Klase, Jaroslava Havelky a Františka Čecha,⁷³ vedoucího loutkového divadla v Olomouci-Hejčíně, který v Opavě osobně shlédl uvedení své hry „Psaníčko pro sv. Mikuláše“.

Loutkářský soubor opavského Sokola vystupoval v poválečném období s více než stovkou půlmetrových vlastnoručně vyřezávaných dřevěných marionet,⁷⁴ pestře a zajímavě oblékaných. Loutky byly vedeny na drátě, později na niti. Soubor se mohl pochlubit také bohatou výpravou pro svá představení, svépomocí zhotovovanou z překližek, lepenky, z různých látek a dalších materiálů. Výrobu loutek a kulis zajišťoval zejména Stanislav

71 *Sokol dětem*, Slezské slovo, roč. 1, č. 42, 14. 12. 1946, s. 2. Úvodní představení bylo opakováno pro širší veřejnost 15. 12. 1946.

72 Sokolský soubor naopak pomáhal radou při zajišťování loutkových představení řádových sester ve Vlastovičkách.

73 Z repertoáru sokolských loutkářů: Čarovný šátek, Honza Kovář a čert (B. Schweigstill), Kašpárek u krále větrů (J. Průcha), Kašpárek v šatlavě (V. Cinybulk), Kašpárkův drak Pudivít (V. Cinybulk), O zakleté labuti (J. Průcha), Oklamaný hashrman (J. Klas), Ostrov splněných přání (V. Cinybulk), Perníková chaloupka (J. Velický), Pivoňka má smůlu (F. Čech), Psaníčko pro sv. Mikuláše (F. Čech), Tři jednou ranou (V. Cinybulk), Vodníková Hanička (L. Tesařová), Zachráněná lípa (J. Havelka).

74 Na přelomu 40. a 50. let nahradily tradiční marionety (vedené shora pomocí nití) tzv. javajky; s tímto novým typem loutek vedených spodem pomocí tyče je spojen právě Jan Malík, nejvýraznější osobnost moderního českého loutkářství. Tehdy se také před stylizací upřednostňoval realistický výraz loutek. Jaroslav BLECHA – Pavel JIRÁSEK, *Česká loutka*, Praha 2008, s. 256.

Petrík. Podle vzpomínek členů souboru přitom děti raději navštěvovaly představení na Tyršově stadionu, kde se hrálo s amatérsky vyrobenými loutkami, než na převzaté scéně na Ostrožné ulici s Malíkovými typizovanými loutkami. Loutky šatila zejména Milice Halfarová. Hudební doprovod zajišťovaly housle (Jiří Koutný), ale také reprodukce z gramofonových desek, navíc si soubor opatřil harmonium, na které hrál František Halfar, později i jeho syn Miloš. Jednu z klíčových figur repertoáru, Kašpárka, mluvil zpravidla Jan Nezmar, nebo jeho manželka – postava Kašpárka kromě hlavních rolí bavila děti před zahájením představení i o přestávkách. Hlava Kašpárka také zdobila scénu nad oponou – pro soubor jej namaloval nejprve člen souboru Miroslav Gottwald, pak Valentin Držkovic a nakonec další členka souboru Otylie Nezmarová.

Historie opavského loutkářského souboru Sokola se uzavřela na jaře 1951, kdy bylo odehráno poslední představení. Tehdy soubor sdružoval téměř čtyři desítky členů.⁷⁵ Část inventáře včetně některých loutek a technického zařízení scény byla poté odprodána loutkářskému odboru TJ Sokol v Dobré u Frýdku. Počátkem 50. let v Opavě vznikly i nové loutkářské soubory, jež se orientovaly na nový „pokrokový“ repertoár; zmiňme Studentský soubor, nebo Loutkářský soubor závodního klubu ROH opavské Střední zdravotnické školy.⁷⁶

Kontinuitu loutkářství však v Opavě zajistilo zejména Loutkové divadlo Pionýr, otevřené pro veřejnost v březnu 1951.⁷⁷ Neméně důležité bylo rovněž to, že pro tuto scénu byla adaptována budova bývalé modlitebny Československé církve husitské na Husově ulici – loutkáři se vlastně navraceli do prostor spjatých tradicí sokolského loutkového divadla. Ostatně představitelé sokolského souboru Stanislav Petřík a Rudolf Zámečníček byli už v září 1949 vyzváni opavskou Ústřední osvětovou radou, aby se svými zkušenostmi na budování scény stálého Loutkového divadla podíleli.⁷⁸ Ve stejné době se opavský JNV obrátil na všechny příznivce připravované loutkové scény, zejména z řad učitelů, s prosbou o spolupráci na přípravě budovy i budoucího uměleckého provozu.⁷⁹ Klíčová organizátorská role při vzniku Loutkového divadla Pionýr připadla učiteli Františku Podgrabinskému. Ten se již o otevření stálé loutkové scény angažoval krátce po válce, kdy pro realizaci záměru spojil síly s vedením města Opavy a Maticí opavskou, přičemž specifické potřeby uvažované loutkové scény konzultoval s pracovníky Výzkumného ústavu pedagogického v Brně a předními loutkáři (mj. s Vojtěchem Suchardou).⁸⁰

75 Značná část členů souboru byla zaměstnána na opavské poště.

76 S. PRACNÁ, *Loutkářství*, s. 72. V roce 1951 vznikl na 2. střední škole pionýrský loutkářský kroužek, který poprvé vystoupil v představení nazvaném „Pionýři pionýrům“ v Loutkovém divadle v prosinci 1951. SOKA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 426.

77 V přesném datu otevření Loutkového divadla a uvedení do pravidelného provozu se prameny liší. V písemnostech JNV Opava nalezneme datum 11. 3. 1951 s upřesněním, že otevření bylo součástí oslav MDŽ. Pamětní kniha města Opavy přímo uvádí 8. březen jako datum slavnostního otevření scény. Divadelní teoretička S. Pracná zmiňuje ještě 23. březen. Viz SOKA Opava, JNV, inv. č. 491, č. kart. 121; MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 426; S. PRACNÁ, *Loutkové divadlo v Opavě 1951–1996. Katalog k výstavě*, Opava 1996, s. 3.

78 Ed. S. PETŘÍK, *Památník loutkářů Sokola Opava*, rkp., Opava cca 1974.

79 SOKA Opava, JNV, inv. č. 491, č. kart. 121. Výzva odboru školství, osvěty a tělovýchovy JNV z 6. 10. 1949. Konkrétně byla zmíněna potřeba loutkovodců, recitátorů, režisérů, malířů, kreslířů či techniků.

80 František PODGRABINSKÝ, *O stálou loutkovou scénu*, Věstník hlavního města Opavy, roč. 2, 1947, č. 9, s. 135.

Uvažovalo se tehdy o adaptaci budovy Na Rybím trhu č. 9, přičemž vypracování návrhu na loutkovou scénu se ujal architekt opavský Jaroslav Pelan; loutková scéna měla být kombinována s kinosálem, projekt počítal i se zřízením loutkového studia.⁸¹ Tento záměr Matice opavské však vzal za své po únoru 1948.⁸²

Moderní scénu Loutkového divadla Pionýr o kapacitě 334 míst, vybavenou stupňovitým hledištěm, moderním scénickým zařízením i akustikou, provozovala do podzimu 1954 Osvětová beseda v Opavě, poté se nakrátko sloučila se sousedícím Okresním domem pionýrů v Opavě. Od dubna 1959 Loutkové divadlo opět spravovala osvětová beseda.⁸³ Ještě v listopadu 1951 vznikl pokus o převod Loutkového divadla do správy Krajského národního výboru a jeho přeměnu na krajskou profesionální scénu; za touto iniciativou tehdy stála Krajská divadelní komise vedená Josef Bilanem, nicméně tato úprava, jejíž pozadí není známo, nebyla realizována.⁸⁴ Šlo patrně o krok předčasný a finančně citlivý.

Loutkové divadlo v Opavě zahájilo činnost pohádkou Františka Čecha (1898–1951) „Kašpárkův první krok do života“. První představení bylo zamýšleno jako odměna nejlepším opavským pionýrům; vzhledem k tomu, že se jednalo o pohádku pro nejmenší děti, je otázkou, zda šlo o nejlepší volbu.⁸⁵ V roce 1951 divadlo nastudovalo celkem pět her, které shlédlo téměř 10 800 diváků, v následujícím roce počet dětských diváků dokonce zdvojnásobilo.⁸⁶ Od roku 1952 nabízelo průměrně osm nově nastudovaných her ročně. Hrál se tradičně každou neděli dvakrát odpoledne a navíc ve středu odpoledne; později se jedno nedělní představení přesunulo do dopoledních hodin.

Prvním uměleckým šéfem nové loutkové scény se stal František Podgrabinský. Kromě něj vedli vlastní umělecké soubory učitelé Vladimír Mařádek (1920–1972), někdejší předseda opavského ÚNV v letech 1946–1948,⁸⁷ dále Karel Novák a Jaroslav Kuzník, kteří se opírali o dětské zájmové divadelní kroužky opavských škol. Zde je třeba zdůraznit, že tyto žákovské kroužky pomáhaly zajistit střednědobou kontinuitu celého amatérského souboru divadla Pionýr a koncem 50. let (v roce 1957) se na této bázi zformoval Mládežnický loutkářský soubor, jehož profilovými osobnostmi se stali Zdeněk Křístek a Pavel Fiedor. V rámci zhruba devadesáticelenného souboru přitom ještě působili loutkářský kroužek učitelů pod vedením Rudolfa Dluhoše, nebo Mládežnický zájmový kroužek Vyšší hospodářské školy v Opavě v čele s Arnoštem Jenerálem. Koncem 50. let se Opava stala rovněž hostitelem dvou národních přehlídek loutkářských souborů (1957

81 K technickému a architektonickému řešení viz Jaroslav PELAN, *Loutkové divadélko Matice opavské*, Věstník hlavního města Opavy, roč. 2, 1947, č. 9, s. 136–137. K této osobnosti blíže Hana KONŠELOVÁ, *Dílo Jaroslava Pelana v Opavě*, in: Opava, Sborník k dějinám města III., Opava 2003, s. 113 a 115.

82 K celému záměru viz Jaromíra KNAPÍKOVÁ, *Matice opavská (Spolek, osobnosti a národní snahy ve Slezsku 1877–1948)*, Opava 2007, s. 159–160.

83 Není-li uvedeno jinak, je dále využito katalogu S. PRACNÁ, *Loutkové divadlo*, s. 3–5.

84 SOKA Opava, JNV, inv. č. 491, č. kart. 121. K osobnosti J. Bilana viz objevnou studii Pavel ŠOPÁK, *Josef Bilan Šinovský mezi Českým Slezskem a komunistickou stranou*, Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis, roč. 10, 2017, č. 10, s. 213–219.

85 SOKA Opava, JNV, inv. č. 491, č. kart. 121. Děti byly v Pionýrské organizaci ČSM organizovány od 9 let.

86 SOKA Opava, MěNV Opava, Pamětní kniha města Opavy, s. 548. V roce 1952 v Opavě hostoval i přední loutkářský soubor z Olomouce-Hejčína.

87 K divadelním aktivitám V. Mařádka: dostupné online: <http://www.amaterskedivadlo.cz/main.php?data=osobnost&id=1541>, [cit. 24. 4. 2019].

a 1958) a v roce 1960 se zde uskutečnila i II. celostátní přehlídka loutkářských souborů Soutěže tvořivosti mládeže.⁸⁸

Počátek 60. let přinesl Loutkovému divadlu Pionýr v Opavě potřebnou stabilizaci, která se odrazila i v pestřejší programové skladbě a zejména profesionalizaci scény.

Závěrem

Opavská divadelní kultura prošla v první poválečné dekádě zásadními změnami, což platí také o amatérských souborech opavských ochotníků a loutkářů. První poválečná léta byla zejména obdobím postupné obnovy řady souborů, které zanikly v roce 1938, a vzniku nových souborů, zejména z řad mládeže. Navzdory materiálnímu nedostatku se soubory podílely na rychlé obnově kulturního života v opavské části pohraničí a zachování části kontinuity ve smyslu tzv. české slezské ideje. Zejména ochotnické divadlo pak začalo naplňovat některé hlavní principy kulturní politiky vznikajícího lidově demokratického státu, zejména ve smyslu kultivace a „výchovy“ nového diváka. V roce 1947 se z hlediska kvantity inscenací nacházelo opavské amatérské divadlo na vrcholu své poválečné kondice.

Nástup komunistického režimu v roce 1948 představoval pro soubory ochotníků a loutkářů významný zlom. Na rozdíl od čistek ve Slezském národním divadle, které probíhaly poměrně dramaticky,⁸⁹ ale v amatérských souborech akční výbory nevznikaly. Záruku jejich správného působení poskytovala úzká součinnost s orgány státní osvětové správy a zejména postupný nucený přechod do masových organizací od roku 1951, v případě loutkářů pod opavské Loutkové divadlo Pionýr. Je třeba zdůraznit, že řada ochotnických spolků během prvních poúnorových let zanikla, neboť se nedokázala ztotožnit s požadavky stále více vyhrocenými ideologickými požadavky kulturní politiky, například při volbě repertoáru. Zejména v letech 1951–1953 opavské ochotnické divadlo stagnovalo a zánikem samostatných spolků utrpěla na čas i místní kulturní identita; její životnost však ukázala nejen postupná liberalizace kulturního života v 60. letech, ale také publikování různých vzpomínkových statí, srazů bývalých členů známých ochotnických souborů či zřizování soukromých kronik.⁹⁰ V té době však již profil tradičního amatérského divadla nenávratně zmizel, a to i pod vlivem celkové modernizace společnosti. Kulturní klima města a malých obcí už od poloviny 50. let podstatně více ovlivňovala například kinofikace (na venkově putovní kina), později větší dostupnost a atraktivita televizního vysílání. Původní cíle ochotnického divadla převrstvilo autorské divadlo nových amatérských divadelních souborů, vyznačující se svobodomyšlností, novým typem kreativity založeným na improvizaci.⁹¹

Zcela na závěr si také můžeme položit otázku, nakolik se v námi sledovaném období změnila samotná podstata amatérského divadla. Vzhledem k tomu, že ochotnické soubory po roce 1945 stále více regulovaly svůj repertoár podle kulturních priorit lidově demokratického státu, vytěsňovaly jako „divadelní brak a kýč“ stále širší okruh

88 S. PRACNÁ, *Loutkové divadlo*, s. 8.

89 K tomu J. KNAPÍK, *Z troskek slezské Thálie*, s. 20–21.

90 Např. sraz bývalých členů spolku „Svatopluk Čech“ v Opavě v srpnu 1965. SZM, Josef Brus, sign. GI 3.

91 Srov. V. JUST a kol., *c. d.*, s. 80–83.

ochotnických her a přecházely podle pokynů státní správy na systém kulturního plánování, amatérské divadlo se tím stále více „profesionalizovalo“. V případě loutkářství je tento přerod ještě více markantní; hmatatelným symbolem je zde vznik moderního Loutkového divadla Pionýr, kde postupnou profesionalizací zajistila nejen výrazná personální diskontinuita s předúnorovými soubory a generační obměna opavských loutkářů, ale také materiální zázemí, které mohli pro svou uměleckou práci využívat. To také ukazuje, že poválečné proměny amatérského divadla nemusely přinášet nutně jen negativa.

PŘÍLOHA

Dopis Josefa Bruse Emilu Malému, Přerov 3. 7. 1945

Vážený příteli!

Posílám Vám svou milou vzpomínku a zároveň vše to, co mám jako Slezák na srdci.

Vím, že jste velmi silně zaneprázdněn organizací v Opavské spořitelně jako její šéf, proto jsem Vás osobně nechtěl zdržovat, ale věřím, že si najdete volnou chvíli, kdy si přečtete můj dopis v klidu.

Mám totiž mnohé na mysli.

Předně je jisté, že se do Opavy vrátím. Byt tam už mám a to je zatím to nejdůležitější. Musím však čekat na dekret z Brna, který stále nedochází, až jsem byl už v Brně osobně. V našem resortu /: revisní služba :/ není totiž dosud rozhodnuto, v jakém uspořádání vstoupíme do poválečného úřadování. Jedno je jisté, co mi bylo včera z Brna sděleno, že i v Opavě bude revisní oddělení; pak by tam ovšem bylo první místo pro mne. Chtějí mne sice též v Brně, kde jsem u Zemsk. fin. řed. Působil před osvobozením ¾ roku, ale mne láká Opava – domov – rodiště a slezský kraj a jeho lid. Hlavně odgermanizování Slezska, a proto se jistě do Opavy vrátím. Myslím při tom v první řadě na divadlo – na ochotníky.

Za první jsem pevně odhodlán zorganizovat slezské ochotnictvo do Bezručova okrsku v Opavě.

Za druhé mám v úmyslu široké vyškolení slezského ochotnictva /hlavně školení I. stupně, jímž musí každý organizovaný ochotník projít :/ podle směrnic ÚMDOČ.

Za třetí chci působit v ochotnickém lidovém divadle, event. spolku.

Neznám Vaše plány. Ale mne samotnému leží na srdci více divadelní práce, nežli daňové mé povolání. Ostatně nevím, zda v tom oboru zůstanu. Podle daných okolností se zařídím. Řeknu Vám upřímně, že by si seděla více nějaká funkce divadelní, i když by to zrovna nebyl ředitel opavského divadla. Mohl by to ale být tajemník anebo podobný administr. úředník divadla. Jsem toho názoru, že v nově osvobozené republice mají být lidé tam a u toho oboru, který je jejich celoživotním zájmem a kam je to opravdu táhne a konečně tam, v čem jsou odborníky. Naše divadlo v Opavě se nesmí dostat do rukou „kšeftářů“, aby bylo jen někomu zdrojem dobrých příjmů a pohodlného života, ale do rukou odborníků, kteří by mu věnovali svou veškerou péči a hlavně lásku. Jen v tom případě může se kulturně rozvíjet, prosperovat a sloužit širokým vrstvám lidovým, jako vzdělávatelka t. j. jako lidová universita.

Snad bych se dal i na divadelní knihkupectví, event. vydavatelství, div. knihovnu atp.

O tom všem ještě uvažuji a pak se rozhodnu.

Snad byste mi mohl napsati, co o mých plánech soudíte a zda by byly uskutečnitelné.

Divadelní a ochotnické práce bude na Slezsku hodně třeba. Jak je důležitá, poznal jsem ve školách ochotn. university v Hronově. Poznal jsem to také v pořádání div. škol v Přerově /: každoročně /:, jichž docentem jsem stále.

Památky D. O. J., které jsem uchránil, dovezu při stěhování s sebou, rovněž tak i okrskovou div. knihovnu.

Prosím, napište mi krátce aspoň Váš názor a pamatujte i spoléhejte v div. a ochotn. práci plně na mne a mou ochotu v tomto směru.

U nás v Prosenicích jsem založil v neděli div. spolek, budujeme s archit. Pilcem nové jeviště a adaptujeme div. sál a zároveň nacvičuju na rozhodnou s Prosenicemi Čapkovu „Bílou nemoc“.

Čekám s důvěrou Vaši zprávu.

S upřímným pozdr. oddaný Joža Brus

Uloženo: Slezské zemské muzeum, f. Josef Brus, sign. GI 1.

Amateur Theatre in Opava 1945–1955

(Summary)

The year 1945 represents a major milestone in the development of Czech theatre, as significant property, organizational, and cultural and political changes were connected with the establishment of people's democratic Czechoslovakia. The transformations of the theatre life manifested themselves significantly and specifically in the Czech borderland. The study presented focuses on capturing this development in Opava and its surroundings, wherein, from the perspective of theatre life, it pays attention to the revival of Czech amateur theatre, i.e. amateur and puppet ensembles. The theme has not been comprehensively researched from this point of view and, during the research, interesting information from archive and private sources has been obtained. The issue of amateur theatre in Opava is monitored in the period from 1945 to 1955; until 1948, the renewal of traditional and new associations took place, and a new system of their state political control was established in the spirit of post-war Czechoslovakia's cultural policy (educational sections of the District National Committee of Opava-East, Opava-West and, later, Opava-Centre). The beginning of the communist system was manifested in the systematic transformation of traditional ensembles and associations into mass organizations; the traditional repertoire retreated and a new idea of socialist amateur theatre was born. This discontinuity was only partially mitigated in the mid-1950s in connection with the gradual liberalization of cultural life.

The study follows the repertoire of the main Opava amateur ensembles (Svatopluk Čech, Lumír, Vlastimil) as well as the new ensembles from the youth union; the frequency of performances in the period of 1945 to 1948 is statistically recorded. The formation of the so-called Theatre School in autumn 1945 and its role in terms of the cultural policy as well as the contribution of the so-called Bezruč district of the Central Foundation of the Czech Amateur Theatre to the coordination of amateur theatre activities are also monitored. The ideological transformation of the repertoire and, in particular, the disintegration of the traditional amateur theatre structures in the post-February period are outlined. The transfer of the Opava associations to the company clubs of the Revolutionary Trade Union Movement or the disappearance of those who could not identify with the requirements of the new regime is indicated. In the case of the puppet theatre, the study focuses primarily on the restoration of the most active ensemble of the Opava Sokol association. Its activities at the Tyrš Stadium (until 1951) and the repertoire for children's audiences are documented by the unique chronicle of former members of this ensemble written in the 1970s. In addition, statistical data on the total number of puppet performances staged by other Opava ensembles (Orel, KSČ, schools) are also recorded. After the disappearance of the puppet association-based ensembles, the Pionýr Puppet Theatre opened in the spring of 1951 became the main provider of these performances.



MÍSTO KULTURY VE VÝVOJI ŘECKÉ MINORITY V ČESKÝCH ZEMÍCH (S OHLEDEM NA VÝVOJ V REGIONU JESENICKA)¹

Dimitris Atanasiadis – Zdeněk Jirásek

Dimitris Atanasiadis – Zdeněk Jirásek: Place of Culture in Development of Greek Minority in Czech Lands (Regarding to Jeseník Region)

The study deals with mapping the development of the Greek national minority in the territory of the present Czech Republic from the late 1940s to the present. Attention is, however, primarily focused on its cultural manifestations, which have become characteristic features for the distinctive identification of this ethnic entity and, throughout its existence, they have represented the basic unifying element of this population group. This happened both at the time when the Greeks in Czechoslovakia had the largest quantitative representation - about 12,000 people in the 1950s, and even these days when it is a much sparser population (about 3,000 people). It is therefore evident that living culture, in addition to the awareness of traditions, represents the strongest identification link for the national minority in question.

At the same time, the authors point out that although it is not a very large ethnic group today, the position of the Greeks in the national structure of the Czech Republic is absolutely unmistakable. The most intense cultural activity is performed by them today (but to a large extent also in the past) in the territory of the Czech Silesia and northern Moravia (the regions of Jeseník, Krnov and Ostrava). According to their characteristics, the Greeks still represent the type of a “new national minority”, although they have been resident in the Czech territory for more than 80 years. Simultaneously, they are characterized by an extraordinary openness to the Czech dominant ethnic environment. Thus, although in many cases they appear to be totally assimilated, their specific cultural expressions are a distinctive distinguishing feature and, at certain moments, they are also reflected in the specific lifestyle features of the local Greek families.

Key words: Greeks, Greek ethnic minority, Greek migration, Greek culture, New ethnic minorities

Úvodem

Řecká kultura, životní styl a mentalita Řeků mají v mnoha ohledech bezesporu své kořeny již ve starověku. Tvrzení, že česká společnost přišla poprvé do styku s řeckou kulturou až po roce 1945 v souvislosti s jejich příchodem do Československa, se z mnoha úhlů pohledu nezakládá příliš na pravdě. V průběhu historie vliv řecké kultury a diplomacie nejednou pronikl až na samotné území českých zemí. Jako příklad za všechny uvedme období Velké Moravy a příchod věrozvěstů Cyrila a Metoděje, nebo diplomatické styky některých českých panovníků s Byzantskou říší, v neposlední řadě pak jednání pražských utrakvistů s konstantinopolským patriarchátem v roce 1452 o společné unii. Další podobná jednání však byla ukončena pádem Konstantinopole do rukou Osmanů o rok později. Rozvratem Byzantské říše však zájem Evropy, a s ní i českých zemí, o řeckou kulturu neopadl. Ba naopak. S příchodem renesance a humanismu byly k životu probouzeny myšlenky antických filosofů, učenců a vědců, které byly překládány rovněž i do českého jazyka. Vůbec první český překlad z řečtiny provedl roku 1512 Václav

¹ Předkládaná studie vznikla v rámci řešení projektu Podpora konkurenceschopnosti a interdisciplinarity vědeckého výzkumu v oblasti historické vědy podpořeného z prostředků Institucionálního plánu Slezské univerzity v Opavě na léta 2019–2020.

Písecký. Šlo o *Pseudoisokratovu řeč k Démonikovi* a vydána byla roku 1586 Danielem Adamem z Veleslavína.²

V dalším vývoji se v souvislosti s řeckou problematikou začínalo prosazovat probouzející se české národní sebevědomí. V tomto ohledu stojí za zmínku teze kronikáře Václava Hájka z Libočan o příbuzenství Čechů s Řeky, který odvozoval původ Čechů od údajného praotce Řeků Jafetovce Javana (Genesis). Podle Hájka sídlili první Čechové v Chorvatsku, na okraji tehdejšího antického světa, a tudíž dle jeho slov mohla být čeština pokládána za jazyk příbuzný řečtině. Tuto tezi nakonec vyvrátil Galasius Dobner.³ V souvislosti s bojem Řeků⁴ za svobodu se zájem o Řecko a jeho kulturu v řadách obyvatel českých zemí výrazně zvětšil. Tisk celkem přesně informoval své čtenáře o probíhajících událostech v Řecku a např. v *Císařských královských vlasteneckých novinách* a *Dopisovateli pro Čechy a Slovaný* se jejich redaktoři jednoznačně stavěli na stranu Řeků. Vůbec sympatie vůči bojujícím Řekům za nezávislost se promítly rovněž i do české kultury. Např. krétské povstání inspirovalo Svatopluka Čecha k sepsání jeho básně *Kandiotky*⁵ („*Krétanky*“), boj za nezávislost Řecka se promítl rovněž i do románu Prokopa Chocholouška *Zkáza Sulia*⁶ a hudební skladatel Antonín Dvořák zkomponoval Tři novořecké básně, op. 50 pro zpěv a klavír atd. Řecká myšlenka se v průběhu druhé poloviny 19. století promítla rovněž i do oblasti sportu a tělovýchovy. Průkopníkem antické sportovní tradice v českém prostředí nebyl nikdo jiný než zakladatel Sokola Miroslav Tyrš. Ve stejném období novohumanistické ideály vyvolávaly vzdělávací cesty do Řecka. Možnost cestovních stipendií do Řecka pro spisovatele využili např. Jan Neruda či Vítězslav Hálek. Zájem o novořecký jazyk tak začal v očích českých profesorů a pedagogů stoupat. Průkopníkem v této oblasti se stal středoškolský profesor Jaroslav Šťastný (1862–1932), který pracoval na vydání učebnice a slovníku novořečtiny a na dějinách novořecké literatury. Nutno podotknout, že se mu z těchto plánů nepodařilo nic uskutečnit. Nicméně na přelomu století začaly vycházet vůbec první české překlady z novořecké literatury.⁷

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 nabyly dosavadní sporadické kontakty českého a řeckého prostředí na intenzitě s pevnější mezistátní základnou. V průběhu meziválečného období diplomatické styky mezi oběma zeměmi byly velmi vstřícné a přátelské. Spojovala je vzájemné prodohodová orientace a myšlenka kolektivní bezpečnosti. Mezi Československem a Řeckem tak bylo postupně uzavřeno několik dohod, např. o vzájemném obchodu, o kulturních stycích, o vzájemné pomoci a nejdůležitější *Pakt o přátelství* z roku 1929. Antická řecká kultura i v dobách meziválečných zůstávala i nyní inspirační základnou pro mnohé české umělce a vědce. Tak např. v oblasti divadelní tvorby to byly některé komedie Voskovce a Wericha, u klasických archeologů to byl Antonín

2 Pavel HRADEČNÝ a kol., *Dějiny Řecka*, Praha 1998, s. 641–647.

3 Tamtéž, s. 650.

4 Viz k problematice řecké války za nezávislost publikace Miroslav ŠEDIVÝ, *Krvavá odyssea. Řecký boj za nezávislost 1821–1832*, Praha 2011.

5 Povstání na ostrově Kréta proti osmanské nadvládě proběhlo v roce 1897. Kandia byl tehdejší název ostrova.

6 Sulioti byli obyvatelé v minulosti žijící v pohoří Epiros. Pojmenování podle vesnice Suli.

7 P. HRADEČNÝ, *Dějiny Řecka*, s. 651–654.

Salač a u historiků Vladimír Groh. V literatuře se těšily obliby díla Nikose Kazantzakise, který na přelomu 20. a 30. let opakovaně pobýval v Božím Daru v Krušných Horách. Jeho román *Kristus znovu ukřižovaný* se stal předlohou opery Bohuslava Martinů *Řecké pašije*.⁸ Poválečné československo-řecké vztahy však vstoupily do zcela jiného, diametrálně se lišícího obrazu, který byl poznamenán poválečnou situací v Evropě.

Počátky řecké národnostní skupiny sídlící na území současné České republiky jsou ovšem spjaty s vývojem v Řecku a konec konců i v Evropě po skončení druhé světové války.⁹ V souvislostech vytvářející se bipolární struktury tehdejšího světa došlo i k výbuchu občanské války v Řecku,¹⁰ jejichž kořeny sahaly přirozeně i do tehdy nedávné minulosti tohoto státu v prvních desetiletích 20. století.¹¹ V tomto příspěvku se ze široké škály problémů, které tato tematika poskytuje, soustředíme především na kulturní činnost příslušníků řecké minority na Jesenicku, přičemž se ji budeme snažit představit od 50. let do současnosti. Jsme totiž přesvědčeni, že právě projevy v kulturní oblasti či uplatňování jistých festivitních stereotypů představují velmi podstatný prvek udržování národnostní identity zdejších Řeků, a to i při tom, že v mnoha ohledech byly k této sféře jaksi samozřejmě přičleněny i prvky pramenící ze zdejšího domácího českého prostředí. Přitom česká řecká minorita zvláště u té části svých členů, kteří drtivou většinu svého života prožili v českém prostředí, což jsou dnes téměř všichni její příslušníci, vykazuje bezproblémové zvládnutí českého jazyka a rovněž svým životním stylem prezentovaným navenek se od majoritního obyvatelstva prakticky neliší.

Příchod Řeků do Československa

Dnes řecká menšina v ČR nevyhniká svojí početností. Na rozdíl od počátku 50. let, kdy byli Řekové nuceni díky krvavé občanské válce opustit své domovy v desítkách tisíců žen, mužů a dětí, dnes se k řecké menšině hlásí přibližně 3 000 lidí. V 50. letech však v Československu žilo okolo 12 000 Řeků.¹² Celkově z Řecka občanská válka vyhnala přes sto tisíc lidí a to především do zemí východního bloku (Bulharska, Rumunska, Maďarska, Polska a také do SSSR). Sebou si tito lidé brali do neznámých zemí své

8 Tamtéž, s. 655–656.

9 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Podpora konkurenceschopnosti a interdisciplinarity vědeckého výzkumu v oblasti historické vědy podpořeného z prostředků Institucionálního plánu Slezské univerzity v Opavě na léta 2019–2020.

10 „První kolo“ občanské války mezi levicovými a pravicovými složkami domácího odboje, proběhlo od října 1943 do února 1944 souběžně s bojem proti okupantům. K „druhému kolu“ občanské války (prosinec 1944 až únor 1945) došlo v souvislosti s politickou situací bezprostředně nastalou po odchodu německých vojsk z řeckého území. V létě 1946 pak vypuká tzv. „třetí kolo“, které končí na přelomu srpna a září 1949 porážkou levicových sil a vyhnáním tisíců obyvatel ze země. Viz k problematice občanské války v Řecku práce Pavla Hradečného a Miroslava Tejchmana.

11 Dané problematice byla věnována již značná pozornost nejen v cizojazyčné, ale i v české historiografii. Na tomto místě uvádíme pouze reprezentativní vzorek této produkce. Např. Pavel Hradečný *Dějiny Řecka* nebo práce Miroslava Tejchmana (*Válka na Balkáně, nebo Východ, vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* či publikace *Sovětizace střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1948*). Rovněž příchod Řeků do tehdejšího Československa se stal předmětem historického výzkumu Antulí Botu, Petrose Cironise nebo Pavla Hradečného.

12 Podle záznamů z počátku 50. let. Národní archiv Praha, Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962, sv. 144, aj. 563, l. 76–82. Jiné zdroje zase uvádějí počet okolo 14 000 Řeků. Ivan HLAVATÝ, *Taneční a písňový folklor v životě řecké minority na Jesenicku*, in: XII. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. Slezská lidová kultura a kultura lidu na Jesenicku, Jeseník 2012, s. 105.

zvyky, kulturu, tradice či dialekty, které se navíc od sebe lišily geograficky. Nejvíce Řeků pocházelo ze severních oblastí Řecka (z tzv. Řecké nebo také Egejské Makedonie)¹³ a spolu s nimi muselo odejít také početné makedonské etnikum, což se mimo jiné v tehdejší Československu projevilo povinnou výukou makedonštiny, a to i pro děti emigrantů, kteří se již narodili v českém teritoriu.¹⁴ Mezi přichozími byli rovněž obyvatelé ze vzdálenějších, až řečneme exotičtějších regionů (Attika, Peloponnés, Kréta, Kypr nebo Malá Asie).

Smutnou ironií osudu byly prvními uprchlíky děti rodin, které bojovaly v občanské válce. Stovky malých uprchlíků bylo v průběhu roku 1948 a 1949 umístěno do četných dětských domovů (např. Loučná nad Desnou, Sobotín, Oskava, Bílá Voda u Javorníku aj.), kde poprvé přišly do styku s českým prostředím (a samozřejmě i Češi s řeckou lidovou kulturou). Nelze přitom přehlédnout, že tito dětští uprchlíci se v českém prostředí setkávali s naprosto rozdílnou civilizační úrovní života. Na tento pro jejich tehdejší vidění světa téměř neskutečný zvrát, respektive dosud netušený luxus, mnozí ještě po letech vzpomínali. Např. Konstantin Atanasovský, který jako desetileté dítě přišel do Československa a prošel mnohými dětskými domovy. Podle jeho slov se v dětských domovech o děti starali velmi dobře. Dostatek jídla a čistého ošacení bylo samozřejmostí, stejně tak i vzdělání (jak v českém tak v řeckém jazyce) a celková výchova dětí.¹⁵ V domovech řeckých dětí se o malé uprchlíky starali velmi dobře. Vezmeme-li v úvahu, že v poválečných letech Československo na tom nebylo ekonomicky příliš dobře, o řecké děti v domovech se česká správa starala, jak nejlépe mohla. Za tímto účelem v první řadě musela zajistit prostory vhodné pro zřízení dětských domovů a následnou jejich adaptaci.¹⁶

Po příjezdu dětí do Československa byly nejprve umístěny do karanténních sběrných táborů. Na Moravě byly zřízeny v Mikulově a v Maloměřicích u Brna, v Čechách ve Všebořicích u Ústí nad Labem a v Mariánských Lázních. Odtud pak byly přerозdělovány do jednotlivých domovů, přičemž se dbalo na to, aby nebyly děti z příbuzenského a sousedského hlediska rozděleny. Psychicky a zdravotně postižené děti byly naopak posílány do dětských zotavoven (např. Darkov nebo Prostřední Bečva). V dětských domovech děti podléhaly dennímu režimu, který kromě výuky ve škole zahrnoval rovněž i zájmové kroužky, práci na zahradách, účast na brigádách, sport atd. Řečtí učitelé v rámci výuky v řeckém jazyce vytvářeli různé výukové programy řeckých tanců, písní, básní a divadla.¹⁷ Vůbec poprvé se do českého prostředí dostala řecká lidová kultura. Dosavadní kulturní styky probíhaly pouze na rovině umělecké či vědecké. Jak se ukázalo v následujících letech, toto kulturní stýkání se stále více prohlubovalo.

13 Jde o oblast severního Řecka, která zahrnuje tři kraje: Západní Makedonii, Střední Makedonii a Východní Makedonii a Thrákií.

14 Vzpomínka Mgr. Sofie Misku, nar. 1956, dnes trvale sídlící v Opavě – v majetku autorů.

15 Vzpomínka Konstantina Atanasovského, nar. 1938, dnes trvale sídlící v Sobotíně – v majetku autorů.

16 Viz např. ZA Opava, Krajský národní výbor KNV Ostrava (dále jen KNV Ostrava), sv. 1, č. kart. 3725. Zpráva o technickém stavu zámku v Šilheřovicích ze dne 28. března 1949 a kolaudační zpráva dětského domova v Šilheřovicích z listopadu téhož roku.

17 K problematice řeckých domovů viz publikace Antula BOTU – Martin KONEČNÝ, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2005.

Na přelomu 40. a 50. let dorazila do Československa dospělá část řecké emigrace, která musela z politických důvodů po prohrané válce opustit nedobrovolně svojí vlast. Prvotními oblastmi usazení řeckých emigrantů v Československu byly odlehlejší okresy v pohraničí (v první polovině 50. let řečtí komunisté stále počítali se změnou režimu v jejich vlasti a s návratem do ní) – Žamberk, Krnov a Jeseník. Československo využilo příchodu těchto dospělých pracovních sil i k řešení nedostatku zaměstnanců v některých průmyslových odvětvích, respektive v jejich provozech v pohraničí. Na tomto místě připomeňme např. řeckou komunitu usazenou v krkonošském Maršově ve zdejší textilce.¹⁸ Nebo na Jesenicku byli Řekové ve velmi hojném počtu zaměstnáváni v zemědělství. Např. k září 1950 pracovalo na státním statku v Žulové celkem 96 Řeků.¹⁹ Po pracovní stránce byli čeští dělníci s Řeky v celku spokojeni. Nutno podotknout, že za jejich dobrým pracovním nasazením mohla stát i vhodná agitace funkcionářů Komunistické strany Řecka přímo mezi pracujícími. Na druhou stranu v provozech, kde bylo zapotřebí odborných dělníků, zpočátku nastávaly jisté potíže, protože Řekové postrádali odborných znalostí.²⁰ Veliký problém však tkvěl ve vzájemné komunikaci. Češi neuměli řecky a Řekové se češtině teprve učili v kurzech, které byly organizovány za spolupráce Komunistické strany Československa a Komunistické strany Řecka na závodech, ve kterých Řekové pracovali.²¹ Děti docházely do českých škol a v odpoledních hodinách pak navštěvovaly školu řeckou.

Samotný způsob rezidenčního zabezpečení pak bral ohled na udržení celistvosti těchto kolektivů s perspektivou návratu domů a tamějšího revolučního působení jejich členů. Místními obyvateli byli Řekové přijati vcelku solidárně. Na Jesenicku byly zprvu pro řecké emigranty vybrány odlehlejší obce, které byly opuštěné po odsunu Němců (Horní a Dolní Údolí a Rejvíz u Zlatých Hor nebo Zálesí, Travná u Javorníku). V polovině 50. let ve sledovaném regionu šlo o cca 3 000 osob.²² V okrese Krnov byli Řekové umisťováni především na Osoblažsko a do odlehlých vesnic a obcí v okolí Holčovic (např. Valštejn). Rovněž i okres Žamberk hostil řecké uprchlíky v odlehlějších oblastech (např. Kunštát, Černá Voda nebo Vrchní Orlice).²³ Na počátku 50. let se na území Československé republiky nacházelo na 12 156 osob.²⁴

18 Vladimír WOLF – Josef KMONÍČEK, *Řečtí emigranti ve lnářských závodech Trutnovska v letech první pětiletky*, in: Lnářský průmysl – Příspěvky k dějinám, Supplementum 5 – K novým a nejnovějším dějinám n. p. Texlen Trutnov, Trutnov 1985, s. 215–227.

19 SOKA Jeseník, Okresní výbor KSČ Jeseník 1945–1989 (dále jen OV KSČ Jeseník), inv. č. 32, č. kart. 8. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 14. září 1950.

20 Tamtéž, inv. č. 33, č. kart. 10. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 27. prosince 1951.

21 V takovýchto konkrétech nebyly zaznamenány z dostupných pramenů výraznější konfliktní situace. V rovině politických a ideologických vyšších rámců však ke konfliktům docházelo, mimo jiné i proto, že někteří řečtí komunističtí funkcionáři, byť většinou „zarytí stalinisté“, se z hlediska českého komunistického aparátu chovali poněkud neortodoxně. SOKA Jeseník, OV KSČ Jeseník (1945–1989), inv. č. 34, č. kart. 12. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 5. listopadu 1952.

22 I. HLAVATÝ, *Taneční a písňový folklor*, s. 107.

23 NA Praha, Mezinárodní oddělení ÚV KSČ 1945–1962, sv. 140, aj. 547, l. 79–80.

24 Tamtéž, sv. 144, aj. 563, l. 76–82.

Řekové součástí etnické mapy

Po roce 1950 bylo stále jasnější, že se Řekové zpět do své vlasti jen tak rychle nevrátí. Tamní režim jim návrat neumožňoval. Řekové se proto začali z odlehlých obcí stěhovat do větších měst (Zlaté Hory, Javorník, Jeseník, Krnov nebo Šumperk) a od poloviny 50. let pak do různých částí republiky (např. Olomouc, Ostrava, Brno nebo Praha). V souvislosti s touto situací musela KSČ vyřešit jeden problém, jak politicky podchytit nové obyvatele republiky. Řešení nalezla v podpoře Komunistické strany Řecka (řec. *Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας* – KKE), jejíž četní členové působili mezi řeckými uprchlíky již od jejich příjezdu do Československa. Stranická organizace KKE v Československu oficiálně vznikla v prosinci 1949 a působila zcela legálně, ač nebyla nikdy registrována u Ministerstva vnitra Československé republiky. Pod ní dále fungovala řada dalších organizací, jako např. mládežnická organizace EPON (řec. *Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων – ΕΠΟΝ*; čes. *Jednotná panhelénská organizace mládeže*) nebo organizace pionýrů Aetopoula (řec. *Αετοπούλα*; čes. *Orlíci*). Na rozdíl od ostatních zemí východního bloku, kde postupně byli řečtí komunisté přijímáni do místních komunistických stran, komunisté v Československu a v Sovětském svazu tvrdošijně odmítali přijímat Řeky do svých řad.²⁵ Řeckým komunitám v rámci různých hostitelských akcí byla od roku 1950 udělována jistá polosamostatnost v podobě tzv. *Výboru emigrantů z Řecka*, jehož členové byly pouze funkcionáři KKE. Do těchto výborů pak KSČ dosazovala politické, hospodářské, kulturní a bezpečnostní vedoucí, kteří měli dohlížet a vést řeckou emigraci.²⁶ Z iniciativy těchto výborů pak postupně vznikaly různé kulturně zaměřené kroužky nebo soubory (jak taneční tak také hudební či divadelní). Pro úplnost je třeba ještě dodat, že se změnou politického ovzduší, kdy bylo stále jasnější, že se Řekové do své vlasti nevrátí, přistoupila KSČ ke zrušení řecké samosprávy s platností od 1. listopadu 1952. Řecká komunistická strana v Československu sice zůstala zachována, nadále však její funkcionáři spadali pod kontrolu příslušného okresního vedení KSČ.²⁷ Vůbec lze říci, že KKE v Československu měla velmi výjimečné postavení. Formálně nebyla uznána za politickou stranu, která by byla připuštěna na společnou volební kandidátku Národní fronty, avšak její činnost v řadách řecké minority na území republiky zakázána nebyla a působila až do roku 1989.

Příchod Řeků do Československa měl bezesporu jednu velikou výhodu. Obohatil české prostředí o kulturu, která jí byla do té doby prakticky cizí a fakticky téměř neznámá. Samotný život Řeků je, řekněme, jednou velkou kulturní událostí, do které se promítají zvyky a tradice předků. Již narození dítěte a jeho křest je obrovskou oslavou, doprovázenou zpěvem a tancem. Řecké svatby jsou velkolepou i logisticky náročnou akcí, na které se může sejít až desítky či stovky hostů.²⁸ Smrt člena rodiny je pak doprovázena hlubokým smutkem, který trvá šest neděl, při nichž nejbližší příbuzní chodí v černém

25 Konstantinos TSIVOS, *Řecká emigrace v Československu (1948–1968). Od jednoho rozštěpení ke druhému*, Praha 2012, s. 66–67.

26 Tamtéž, sv. 144, aj. 559, l. 29–29.

27 SOkA Jeseník, OV KSČ Jeseník, inv. č. 34, č. kart. 12. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 5. listopadu 1952.

28 Známy americký film *Moje tlustá řecká svatba* z roku 2002, byť s komediální nadsázkou, zachycuje atmosféru takovéto události vcelku poměrně věrně.

a vyhýbají se různým oslavám, svatbám či jiným akcím. Svoji kulturu chápanou jako určité zvyky má mnohdy také i každodenní život Řeků žijících v Česku. Řeckou kuchyní počínaje, poslechem řeckého rádia nebo sledováním televize konče. Vůbec řecká kuchyně je jedním ze znaků příslušnosti jedince k řecké komunitě. V restauracích řeckých letovisek si mnozí turisté pochutnávají na řeckých specialitách, které jsou známé téměř po celém světě. Avšak domácí řecká kuchyně je zcela jiná, založená na venkovských receptech, které si Řekové přinesli sebou ze svého domova. Velmi zajímavá je rovněž v tomto ohledu výzdoba řeckých domácností. Malá řecká vlaječka na stojánku či imitace nějaké antické sochy nesmějí chybět. Důležité jsou rovněž fotografie na zdech z rodné vesnice nebo města v Řecku. Řekové také chovají velikou úctu k národní vlajce, kterou mnohdy s hrдостí vyvěšují z oken svých bytů nebo na zahradách na stožáru.

Když se řekne kulturní život Řeků, neodmyslitelně k němu patří hudba a tanec. V této sféře snad můžeme nejzřetelněji pozorovat jisté kontinuální sepjetí s antikou, které ji propojuje až do dnešních dnů. Např. na Jesenicku byly řeckou minoritou zakládány různé taneční a pěvecké soubory, a to už od 50. let.²⁹ Hlavními centry těchto souborů byly zejména Zlaté Hory a Jeseník. V dnešní době se takovéto centrum přesunulo do Javorníku. Tato iniciativa byla podporována rovněž i ze strany KSČ. Řekové se v mnoha případech obraceli na příslušné okresní a místní výbory strany a národní správy či vedení průmyslových podniků o pomoc se zřizováním souborů či jiných kulturních kroužků.³⁰ Již od 50. let se centrem řeckého dění v českém Slezsku staly Zlaté Hory, kde v letech 1953 až 1976 působilo malé ochotnické divadlo. Téměř 20 členů hrálo řecké vlastenecké hry. Na přelomu let 1958/1959 vznikl ve Zlatých Horách řecký soubor písní a tanců. Celkem měl soubor asi 40 členů (tanečníků, pěvců a hudebníků). Tradiční řecké kroje si členové šili sami podle rodinných fotografií, které si s sebou přivezli z Řecka. Vlastní hudební doprovod byl tvořen hráči na harmoniku, housle, klarinet či bicí.

V Jeseníku podobný taneční soubor vznikl v roce 1967. Velikou finanční pomoc získal soubor od n. p. Rudné doly, díky němuž si nechal v Olomouci ušít více než 30 krojů. Rovněž i jesenícký soubor měl vlastní hudební doprovod (buzuki, kytary, klarinet, housle, bicí a harmonika). Vedle řeckého tanečního souboru v Jeseníku působil v letech 1969 až 1974 také řecký soubor pěvecký. Od roku 1960 vznikl v Jeseníku také řecký soubor mladých tanečníků a pěvců. Soubory z Jesenicka (jak ze Zlatých Hor tak také i z Jeseníku samotného) se účastnily četných kulturních akcí jak na území Československa (řecké folklorní festivaly v Praze, Ostravě, Krnově, atd.), tak také i v zahraničí (NDR, Polsko, Maďarsko – Berlín, Lipsko, Drážďany, Varšava). Tyto soubory pěstovaly především řeckou lidovou a partyzánskou hudbu a tanec.³¹ Soubory tančily různé druhy všereckých tanců (*syrtos* nebo *kalamtianó*, *chasápiko*, sólový mužský *zeimbetiko*) ale také i tance regionální nebo etnické (*sústa*, *pentozáli* či maloasijské). Tance samotné se pak liší podle oblastí a krajů, podle kterých mnohdy nesou i svá jména. Tak např. tanec *samiotikos* podle ostrova Samos nebo *ikaríotikos* podle ostrova Ikaria. Pro zajímavost některé řecké tance

29 I. HLAVATÝ, *Taneční a písňový folklor*, s. 108.

30 SOKA Jeseník, OV KSČ Jeseník, inv. č. 34, č. kart. 11. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 10. září 1952.

31 I. HLAVATÝ, *Taneční a písňový folklor*, s. 113.

nesou názvy podle profesí (*chasapikos*, čes. řeznický tanec, *kleftikos*, čes. zbojnický aj.). Některé řecké taneční soubory předváděly i historické tance, jako např. prastarý válečný tanec *pyrrhichos*.³²

Řecká minorita v Československu byla neustále ovlivňována politickým ovzduším v jejich rodném Řecku a vzájemnými vztahy mezi Prahou a Athénami. Na tomto místě je třeba říci, že Řekové usedlí po roce 1945 v zemích východního bloku byli politickými uprchlíky, kteří nedobrovolně museli opustit svojí zem. V hostitelské zemi sice měli povolený trvalý pobyt, ale nezískali žádné občanství a jejich pohyb byl značně omezený. V případě vycestování do zahraničí předcházela zdoluhavá byrokratická procedura. Řekové žijící v komunistických zemích se tak výrazně lišili od těch Řeků, kteří opustili svojí rodnou zem nikoli z politických ale z ekonomických důvodů (myšleno do západních zemí). Touha Řeků žijících nejenom v Československu ale také i v Polsku či Maďarsku po svém návratu do rodné země byla velmi intenzivní a do jisté míry ovlivňovala samotnou existenci řeckých minorit v těchto zemích. Při jakékoli vhodné příležitosti se snažili vrátit zpět do Řecka. První taková příležitost se naskytla po roce 1954, kdy v Řecku došlo k jistému uvolnění, a athénská vláda připustila návrat několika osob. Uchazeči museli podat příslušnou žádost, která byla následně řeckou stranou prozkoumána. Řecká vláda tak chtěla mít pod kontrolou příchod případných politicky nežádoucích reemigrantů. V ovzduší tohoto uvolnění a možnosti repatriace byly v prosinci 1954 z Československa vypraveny hned dva hromadné transporty s počtem 737 osob, které směřovaly právě do Řecka. Převážně šlo o osoby, u kterých byla řeckou stranou zjištěna „politická spolehlivost“.³³

Ve stejné době pak došlo k normalizaci řecko-československých vztahů, které se více méně odbývaly na poli ekonomickém a částečně i diplomatickém.³⁴ Řekové se mohli jednotlivě, pokud jim to řecké úřady dovolily, vracet zpět do své vlasti. Nicméně řecká minorita v Československu dále vedla svůj nerušený život. Řecké taneční, divadelní a hudební soubory nadále pěstovaly řeckou lidovou kulturu, která se navíc začala promítat do pořádání řeckých zábav a festivalů. Ty se staly nedílnou součástí života Řeků žijících v Československu. Pro řeckou komunitu byly obzvlášť důležité festivaly, které se konaly jednou za cca 5 let (v Ostravě, Jeseníku, Krnově, Brně či v Praze). Řecký festival byl a ještě i dnes je velikou událostí, při které se sjíždějí Řekové z různých koutů republiky, aby se setkali se svými známými či příbuznými. Po roce 1989 byl program těchto festivalů obohacen o koncerty řeckých zpěváků či kapel a také o vystoupení tanečních či pěveckých souborů z Řecka. V dřívějších letech si pořadatelé festivalů museli vystačit s těmi soubory a skupinami, které působily v Československu. Pro úplnost třeba dodat, že závěrečný večer těchto festivalů byl zakončen taneční zábavou. Na tyto festivaly přijížděli (myšleno po roce 1989) i ti z české řecké komunity, kteří přesídlili do své původní domoviny, často se setkáme i s delegacemi z dalších zemí (např. z Polska).

Samotné taneční zábavy se konaly v průběhu roku opakovaně. V lokalitách s větším osídlením Řeků pak prakticky i několikrát za rok. Do rozsahu byly menší než festivaly,

32 Tamtéž, s. 110.

33 P. HRADEČNÝ, *Dějiny Řecka*, s. 659.

34 Československo se totiž postavilo, stejně jako ostatní státy sovětského bloku, v otázce Kypru na stranu Řecka.

avšak o to byly bohatší v rámci styku s českou veřejností, která stále více měla řecké taneční zábavy v oblíbě. Hudební doprovod zajišťovali zpravidla místní řečtí hudebníci. Takovým hudebním tělesům se říkalo jednoduše kapely, protože neměly žádný oficiální název. Stačilo, když někdo uměl hrát na bicí, další na klarinet a třetí na buzuki a o taneční zábavu bylo postaráno. Především v prvních letech existence řecké minority v Československu byly řecké lidové hudební nástroje silně nedostatkovým zbožím. Muzikanti tak byli nuceni je nahrazovat jinými, podobnými, nebo si je jednoduše vyrobit. V dobách před rokem 1989 neexistovaly na Jesenicku prakticky žádné oficiální řecké hudební skupiny. Např. poměrně krátkou dobu ve Zlatých Horách působila i skupina *Lachanatia* (1971–1977). V rámci tohoto hudebního tělesa pak vystupoval do roku 1973 i taneční soubor děvčat, který svojí činnost provozoval dle vlastních finančních možností. Nejdéle existujícím hudebním tělesem na Jesenicku však byla skupina *Saloniky* ze Zlatých Hor (od pol. 80. let), která v roce 2012 zanikla. Její nástupkyní se stala skupina *Axios*, která vznikla o rok později a působí dodnes.³⁵ Podobné kapely působily rovněž i v Jeseníku nebo Šumperku. Na řeckých zábavách se hrají tradiční řecké písně ve stylu buzuki (styl písní shodný se 70. a 80. lety). Tančí se v kruhu a ty nejnámější a na kroky jednoduché tance (např. *tsamiko*, či *zorbas*). Repertoár je velmi ustálený a zajímavostí je, že v Řecku samotném, kde místní rádia nebo televize hrají především moderní řeckou hudbu, se starší řecké písničky už moc nepreferují. Samotná atmosféra na řeckých tanečních zábavách je velmi přátelská a společnost je řecko-česká. Zajímavostí je, že v současné době (na rozdíl od předešlého období) navštěvuje řecké zábavy více Čechů než etnických Řeků.³⁶

Řecké kulturní a národnostní povědomí bylo rovněž pěstováno u dětí a to již od útlých let. Řecké děti navštěvovaly kromě českých škol v odpoledních hodinách i školu řeckou, kde se kromě čtení, psaní a počítání v řečtině učili i recitovat řecké básně, zpívat řecké písně a tančit řecké tance. Výuka probíhala několikrát do týdne a samotný její charakter byl velmi vlastenecký (jak v přednesu básní, tak také ve zpěvu písní). Vedle lidových tanců, písní a básní se děti učily rovněž i ty vlastenecké a dokonce i partizánské. S pravidelností pak děti z řeckých škol předváděly své dovednosti na školních besídkách, nebo v prvomájových průvodech či při jiných kulturních akcích. Výuka probíhala pod dohledem „řeckých učitelů“. Zpravidla šlo o příslušníky řecké komunity, kteří uměli číst a psát. Pro zajištění výchovy řeckých dětí, které přišly do Československa, v jejich mateřském jazyce byl v roce 1950 na Filosofické fakultě UK v Praze při katedře věd o antickém starověku ustaven obor novořečtiny, který měl připravovat pedagogy pro tyto minoritní školy. V rámci tohoto oboru vznikly i učebnice novořeckého jazyka pro malé žáky.³⁷ Pro zajímavost ještě uvedme, že v mnoha případech navštěvovaly řeckou odpolední školu i děti české národnosti. Šlo však o jednotlivce a spíše než o nějaké přesvědčení šlo o zvědavost nebo chuť se něčemu novému přiučit.

Na tomto místě je ovšem třeba podtrhnout jednu poměrně důležitou skutečnost. Řekové samotní velmi rychle přivykali novému prostředí. Velmi aktivně se zapojovali do různých veřejných akcí (např. prvomájové průvody), kulturních událostí (např. plesy, různé

35 Vzpomínka Juvana Iliadise, nar. 1953, dnes trvale sídlící ve Zlatých Horách – v majetku autorů.

36 I. HLAVATÝ, *Taneční a písňový*, s. 110 a 112.

37 P. HRADEČNÝ, *Dějiny Řecka*, s. 662.

slavnosti) nebo sportovních akcí pořádaných českou stranou.³⁸ Právě v oblasti sportu bylo toto zapojení nejintenzivnější. Jedním z nejoblíbenějších sportů u Řeků žijících v Československu byl fotbal. V obcích nebo ve městech, kde žila větší řecká komunita, se mnohdy stávalo, že plnou čtvrtinu fotbalového týmu tvořili řečtí hráči.³⁹ Ve větších městech (jako bylo Brno, Ostrava či Šumperk) Řekové zase více provozovali atletické sporty (běžecké, vrhařské či skokanské disciplíny). V Šumperku byl např. rozšířený řecko-římský zápas. Tamní družstvo mělo vedle českých závodníků rovněž i sportovce řeckého původu.⁴⁰ Naopak zimním sportům Řekové příliš neholdovali. Ze zápisu školních výkazů či kronik můžeme dodnes vyčíst četná jména dětí řeckého původu, které závodily na různých okresních či krajských sportovních závodech, popřípadě na spartakiádě.⁴¹

V dubnu roku 1967 došlo v Řecku k politickému převratu, který vynesl do čela státu vojenskou juntou. Do té doby bylo celkem 967 řeckým emigrantům dovoleno se vrátit do své vlasti.⁴² Repatriace Řeků zpět do vlasti ovládané vojenskou juntou byla v tomto případě zcela vyloučená. Vojenská diktatura velmi intenzivně pronásledovala levicově orientované politické síly. Navíc Československo se k novému politickému uspořádání v Řecku postavilo negativně. Avšak i nadále se vztahy mezi oběma zeměmi nesly zejména v hospodářské a obchodní rovině. S pádem řecká vojenská junta v roce 1974 se poměry opět změnily. Řeckým emigrantům se opět otevřela reálná možnost návratu do své rodné vlasti, čehož řada z nich využila. K normalizaci vztahů došlo rovněž i na poli diplomatickém. Karamanlisův režim prosazoval tzv. „východní politiku“, kdy se snažil utvořit z Řecka most mezi Východem a Západem. V tomto duchu pak došlo k dynamickému rozvoji vztahů mezi komunistickým československým režimem a demokratickým Řeckem. Na tomto základě pak bylo mezi oběma stranami uzavřeno mnoho smluv a dohod, které se netýkaly pouze obchodu, ale také i kulturní spolupráce, spolupráce v oblasti cestovního ruchu či vědeckého výzkumu.⁴³

Pád vojenské junty a možnost návratu do své vlasti využilo po roce 1974 mnoho Řeků žijících nejenom v Československu, ale také i v ostatních zemích východního bloku. Samotný odchod mnohých byl výraznou ranou pro kulturní život Řeků v Československu. Některé soubory tak byly odsouzeny k zániku. Ne jinak tomu bylo i v případě souborů na Jesenicku. Na přelomu 70. a 80. let zanikl soubor písní a tanců ve Zlatých Horách. Stejný osud postihl rovněž i pěvecký soubor v Jeseníku, který zanikl v roce 1974 a řecký taneční soubor v Jeseníku v polovině 70. let. Následně se řecký folklor na Jesenicku pěstoval pouze u mládeže. Např. v letech 1986 až 1989 působil ve Zlatých Horách dětský řecký taneční a pěvecký soubor.

Koncem roku 1982 řecká vláda vydala zákon o svobodné repatriaci politických uprchlíků, na jehož základě dostali přímí účastníci komunistického povstání z let občanské

38 SOkA Jeseník, OV KSČ Jeseník, inv. č. 34, č. kart. 11. Zápis ze schůze předsednictva ze dne 10. září 1952.

39 Vzpomínka Dimitriose Charalambidise, nar. 1937, dnes trvale sídlící ve Zlatých Horách – v majetku autorů.

40 Vzpomínka Konstantína Atanasovského, nar. 1938, dnes trvale sídlící v Sobotíně – v majetku autorů.

41 Viz např. SOkA Jeseník, Základní škola Zlaté Hory, Kronika školy Zlaté Hory 1953–1966.

42 K. TSIVOS, *Řecká emigrace*, s. 166.

43 P. HRADEČNÝ, *Dějiny Řecka*, Praha 1998, s. 661.

války a jejich potomci právo opět získat řecké občanství a vrátit se zpět do Řecka. Díky tomuto zákonu se Řekové žijící v zemích východního bloku mohli hromadně vracet zpět do vlasti.⁴⁴ Společně s koncem komunistického režimu v Československu v roce 1989, kdy došlo k otevření hranic a dalšího mohutného odlivu Řeků, to byla další rána pro řecký folklor pěstovaný na území Československa, posléze České republiky. Dosavadní řecké soubory a hudební kapely zanikly. Po roce 1989 řecký kulturní folklor v českých zemích nabral zcela jiné rozměry. Dosavadní uzavřenost, která byla dána především politickými okolnostmi, pádem komunistického režimu a následným otevřením hranic zanikla. Na druhou stranu je třeba říci, že odchodem značného počtu Řeků z českých zemí do Řecka tato kultura ve své čisté podobě prakticky zanikla a nastoupila modernější a mnohem globálnější cestu.

Přes již zmíněnou redukci obyvatel řeckého původu v českých zemích po letech zvrátů 1974, 1982 a 1989 se řada příslušníků této komunity, kteří zde zůstali, snažila v některých ohledech navázat na kulturní a folklorní vývoj z předešlých let. Nutno podotknout, že díky globalizaci společnosti se změnila samotná podstata folklorního života Řeků v České republice. V první řadě vznikly po roce 1989 tzv. řecké obce (především ve městech s větší koncentrací řecké populace), které byly sdruženy do Asociace řeckých obcí v České republice. Šlo především o města Krnov, Šumperk, Karviná, Ostrava či Brno. Na Jesenicku postupně vznikly hned tři takové obce, konkrétně v Jeseníku a Javorníku. Dále ještě před nedávnou dobou třetí řecká obec existovala rovněž i ve Zlatých Horách.⁴⁵ A právě tyto obce se po roce 1989 snažily udržet řecké kulturní povědomí v českém prostředí. Organizovaly (a ještě i dnes stále organizují) řecké festivaly a taneční zábavy, přičemž v této tradici navázaly na předchozí období. Rozdíl však tkví v tom, že řecké zábavy se v předešlých letech konaly mnohem častěji. V současnosti se tyto zábavy konají v souvislosti s oslavami řeckých státních svátků. V českém prostředí jde především o státní svátek vzniku novodobého řeckého státu (25. března), státní svátek Den Ochi (čes. Ne) k 28. říjnu (Řekové v tento den odmítli ultimátum B. Mussoliniho z roku 1940 o podřízení Řecka fašistické Itálii), dále oslavy Nového roku nebo Velikonoc.

Samotné řecké zábavy a festivaly jsou stejně jako kdysi i dnes velkou událostí, při níž se setkávají rodinní příslušníci nebo známí z různých koutů republiky. Hudební doprovod zajišťují zpravidla řecké skupiny působící na českém území, výjimkou však nejsou ani kapely přímo z Řecka. V domácím prostředí v současné době působí řecké skupiny především z Brna (*Prometheus, Anatoli*), dále pak z Ostravy (*Poseidon a Rembetiko*), z Prahy (*Akropolis*) a ze Zlatých Hor (skupina *Axios*).⁴⁶ Opomenou nesmíme ani duo Martha a Tena Elefteriadi z Brna a ostravskou skupinu *Athény Statische Prusalise* (zemřel v roce 2016), jenž působily na pěvecké scéně již před rokem 1989. Bohatý hudební a taneční program končí zpravidla až v pozdních nočních, či spíše ranních hodinách. Zábav se účastní všechny generace, tedy od dětí až po ty nejstarší členy obce. Akce podobného druhu mají veliký význam pro soudržnost komunit jako takových. Na druhou stranu se

44 P. HRADEČNÝ, *Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954)*, Praha 2000, s. 78–79.

45 Dostupné online: www.arover.cz/recke-obce, [cit. 11. 2. 2019].

46 Dle informací Latise Charalambidise – záznam v majetku autorů.

řeckých zábav účastní také mnoho Čechů, kteří přivykli tomuto druhu zábavy, a mnoho Řeků to na druhou stranu velmi kladně oceňuje.

Z kulturních akcí jsou nejvýznamnější řecké festivaly, které si i dnes, po letech, zachovaly svojí dominanci, byť ve velmi pozměněné podobě. V minulosti se festivaly konaly nejčastěji v Ostravě na Černé louce a měly čistě folklorní ráz. V rámci těchto festivalů pak docházelo ke stykům i s komunitami z ostatních států východního bloku (např. z Polska, NDR, Bulharska, Maďarska či SSSR). V polovině 70. let však tyto festivaly zanikly a byly opět obnoveny v průběhu let 80. Po roce 1989 se festivaly pořádaly především v Krnově a v Jeseníku a nesly názvy jako např. „Řecké dny v Krnově“, „Řecké dny v Jeseníku“ popřípadě „*Dny řecké kultury*“. V posledních letech se pořádání festivalů přesunulo opět do Ostravy a nechybí ani návštěvy ze zahraničí (především z Řecka). Bohatý program je vyplněn tanečními vystoupeními řeckých souborů, hudebních interpretů, pořádáním výstav a různých přednášek. Do popředí se dostávají také i sportovní akce (fotbal, atletika nebo šachy). Nutno v této souvislosti podotknout, že mediální ohlas těchto festivalů byl v minulých letech mnohem větší, než je tomu dnes (za přítomnosti celostátní televize, tisku a rozhlasu). V současnosti je význam akce omezen pouze na regionální média a lokální zpravodajství.⁴⁷

Kromě pořádání zábav a festivalů se řecké obce starají také o kulturně–uměleckou činnost. V tomto duchu se pořádají četné výstavy, přednášky, hudební či taneční představení, promítání filmů, řecké večery aj. V oblasti výuky řeckého jazyka došlo rovněž k výrazným změnám. Výuka dětí v řeckých školách zanikla a v současné době některé řecké obce zajišťují výuku řečtiny v podobě jazykových kurzů nebo kroužků, popřípadě je možné si domluvit soukromou výuku řečtiny. S otevřením hranic po roce 1989 řecké obce zajišťovaly rovněž i zájezdy do Řecka jak pro dospělé (podobnost se sudetskými Němci, kteří také po pádu režimu pořádali hromadné zájezdy do pohraničí, je v tomto ohledu patrná), tak také v rámci dětských řeckých táborů i pro ty nejmenší. Tábory si vůbec mezi českými Řeky našly ve své době velkou oblibu. Děti se naučily řecky a poznaly své rodné kořeny. Nutno říci, že s příchodem hospodářské krize v Řecku zájem o tyto zájezdy nebo dětské tábory značně upadl. V současné době se řecké obce (především ty větší – Šumperk, Krnov, Brno, Ostrava) opět vracejí k organizaci dětských táborů.

Nedílnou součástí kulturního dědictví Řeků žijících v České republice se po roce 1989 staly folklorní taneční soubory. V tomto ohledu navázaly na tradici, která zde přetrvávala již z let minulých. Nutno ovšem říci, že taková taneční tělesa v dnešní době existují především ve větších řeckých obcích. V první řadě jde o Krnov, kde již od roku 1996 působil soubor řeckých lidových tanců *Gorgona*. Dnes vystupuje toto těleso pod názvem *Antigoni* a jeho členy jsou jak děti, tak také mládež i dospělí. Další taneční soubor, *Prometheus*, působí v Brně, a to již od roku 1966 a v Praze (*Akropolis*). Naopak na Jeseníku po roce 1989 soubory zanikly a v průběhu dvaceti let zde nepůsobilo žádné řecké folklorní taneční těleso (centrum se přesunulo právě do Krnova, Ostravy, Brna a do Prahy). Až v roce 2009 vznikl taneční soubor v Javorníku (*Evros*), který působí dodnes.⁴⁸ Taneční soubory předvádějí na různých kulturních a folklorních vystoupeních

47 I. HLAVATÝ, *Taneční a písňový folklor*, s. 113–114.

48 Tamtéž, s. 111.

(nejen v České republice ale i v zahraničí) kromě různých druhů tanců i bohaté řecké lidové kroje. Kromě vystoupení jako takových některé soubory pořádají pro širokou veřejnost i kurzy řeckých tanců (např. krnovská *Antigoni*). Výjimkou nejsou ani soukromé taneční kroužky (např. ve Zlatých Horách).

Kromě řeckých obcí, hudebních kapel a tanečních souborů v České republice působí ještě dvě organizace, které ve velké míře pěstují řeckou kulturu a folklor. Jde o *Lyceum Řekyň v České republice*, které vzniklo v roce 2000 se sídlem v Brně a o *Nadační fond Hellenika*, který sídlí tamtéž. Obě organizace se zaměřují na podporu kultury řecké menšiny a snaží se o uchování a rozvoj řeckého jazyka, o pěstování tradic a folklorního umění a o zachování řeckého kulturního povědomí. Lyceum samotné má hned osm oddělení, která se věnují určitému kulturnímu odvětví (např. národním krojům, lidovým tancům, hudbě či národním tradicím). V jeho majetku se rovněž nachází i knihovna s archivem dokumentů a materiálů z folklorních a kulturních akcí.⁴⁹

Závěrem

Z badatelského hlediska je velmi obtížné v dnešní době, s odstupem několika let, zmapovat celkový kulturní a folklorní obraz řecké minority v Československu, respektive v České republice. Uvědomme si, že různá taneční, pěvecká či hudební tělesa vznikala tak rychle, jak zanikla. Z tohoto důvodu žádné písemné prameny k této problematice neexistují a z jiných (např. fotografie či film) se nedá vyčíst s jistotou existence nějakého tanečního souboru nebo hudební kapely. Proto jediným možným zdrojem informací jsou pamětníci. Jde tedy ve své podstatě o velmi vzácný zdroj informací. Na druhou stranu je třeba říci, že díky práci některých etnografů (předně Ivana Hlavatého) máme k dispozici na příkladu Jesenicka alespoň základní obrysy této problematiky.

Řecká minorita v České republice si i v dnešní době zachovává svojí tvář a pocit k etnické sounáležitosti. Je třeba v tomto směru zdůraznit, že na rozdíl od jiných národnostních skupin žijících v ČR (např. Vietnamců či Mongolců), patří Řekové k velmi otevřeným komunitám. Smíšené sňatky nejsou žádnou vzácností a Řekové samotní se velmi silně asimilovali s českým prostředím. Na druhou stranu je třeba dodat, že vazby ke své vlasti jsou stále silné, stejně tak jako tomu bylo i v minulosti. Početně sice Řekové nepatří k významným etnickým entitám (cca 3 000 osob), ale svojí kulturní a folklorní činností se nesmazatelně zapsali do povědomí české společnosti a obohatili ji tak o nové kulturní poznatky a tradice. Důležité je však říci, že jde v podstatě o lokální záležitost. S působností řecké obce v daném městě nebo regionu dochází k velmi intenzivnímu styku obyvatel s řeckou lidovou kulturou a folklorem. Za všechny uveďme příklad města Zlatých Hor, které v roce 2009 navštívilo své partnerské město Vodňany a v rámci jeho slavností zlatohorští a krnovští Řekové předvedli lidové tance a písně a řeckou národní kuchyni do té doby pro místní obyvatele neznámé.⁵⁰

Závěrem tedy konstatujeme, že řecká komunita v českých zemích nadále vytváří určitou specifickou národnostní menšinu. Z hlediska typologie bychom ji jistě zařadili mezi ony „menšiny nové“, nicméně její zdejší fakticky osmdesátiletý vývoj naznačuje, že zde může

49 Viz také dostupné online: www.lyceumrekyn.cz, [cit. 11. 2. 2019].

50 Dle informací Anety Albertové – v majetku autorů.

vznikat i zárodek menšiny tradiční. Mimo jiné i s ohledem na to, že do České republiky v současné době proudí řada osob z dalších zemí, a to nemáme na mysli uprchlíky z afrických a arabských oblastí, kteří splňují kritéria tzv. nových menšin daleko zřetelněji než námi sledovaní Rekové.

Place of Culture in Development of Greek Minority in Czech Lands (Regarding to Jeseník Region)

From the research point of view, it is very difficult nowadays to map the overall cultural and folklore image of the Greek minority in Czechoslovakia and in the Czech Republic. We have to realize that various dance, singing or musical ensembles were created as quickly as they disappeared. For this reason, there are no written sources on this issue, and other sources (such as photographs or films) do not prove, with certainty, the existence of a dance group or a music band. Therefore, the only possible source of information is witnesses. It is, therefore, a very rare source of information. On the other hand, it is necessary to say that, thanks to the work of some ethnographers, (primarily Ivan Hlavatý) we have, at least, basic outlines of this issue provided in the example of the region of Jeseník.

Even today, the Greek minority in the Czech Republic retains its identity and the feeling of ethnic belonging. In this respect, it should be emphasized that, unlike other ethnic groups living in the Czech Republic (e.g. the Vietnamese or Mongolians), the Greeks are a very open community. Mixed marriages are of no rarity and the Greeks themselves assimilated very strongly into the Czech environment. On the other hand, it should be added that the ties to their homeland are still strong, as they were in the past. Nevertheless, as for their number, the Greeks do not belong to important ethnic entities (approximately 3,000 people), but, by their cultural and folklore activities, they have left an indelible mark in the awareness of Czech society and have enriched it with new cultural knowledge and traditions. However, it is important to say that this is essentially a local matter. Due to the activities of the Greek community in the given town or region, the inhabitants have very intensive contact with Greek folk culture and folklore. Let us mention, for example, the town of Zlaté Hory, which visited its partner town of Vodňany in 2009 and, during the local festival, the Greeks from Zlaté Hory and Krnov performed folk dances and songs and presented Greek national cuisine, unknown to the locals until then.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

Ed. Martin NODL, *Středověká univerzitní vzdělanost. Colloquia mediaevalia Pragensia 18. Praha: Filosofía, 2017, 219 s.*
ISBN 978-80-7007-506-7

V prvé dekádě listopadu 2016 proběhla v jihočeském Táboře konference *Pozdně středověká univerzitní vzdělanost a intelektuálové v kultuře latinského Západu*, uspořádaná Husitským muzeem v Táboře a Centrem mediévistických studií Praha na paměť 600. výročí skonu významného vzdělance raného 15. století, mistra Jeronýma Pražského. Příspěvky, které zde zazněly, byly upraveny pro dvě periodika: Husitský Tábor 21 (2017) přijal čtyři studie, z nichž tři se týkají přímo Jeronýma (T. Graff, P. F. Nowakowski, J. Stejskal) a čtvrtá středověké vzdělanosti františkánské (P. Hlaváček). Ostatní texty našly umístění v osmnáctém svazku pražských Colloquií.

Vstupní rámec svazku zajistil jeho vydavatel připomenutím významu „pravého filozofa“ a středověkého intelektuála par excellence, Jeronýma Pražského a shrnutím obsahu uvedené knihy, která se soustřeďuje na náboženské a teologické aspekty univerzitního vzdělání. Sedm studií v knize obsažených je věnováno jak univerzitnímu prostředí jako celku, tak několika osobnostem s univerzitou spjatým.

Pod názvem *Praga mater artium* se zamýšlí Martin Nodl nad skutečností, že v pražském prostředí se nijak nerozvinuly teorie *translatio studii*, a uvažuje, čím to bylo způsobeno. Odpovídá si, že v době svého rozkvětu měla pražská univerzita natolik výsadní postavení v rámci střední Evropy, že sama nepotřebovala rozvíjet mýtus svého původu (výjimkou byl spis Ondřeje z Brodu asi z r. 1405). Nebyla však zahrnuta ani do filiačních teorií svých reálných „dcer“. Hlavní příčinu toho vidí autor v následném vývoji pražské školy, která dostala punc hnízda kacířství, a proto o spojení s ní translační teorie mladších univerzit raději pomlčely. Sám autor ale nakonec nachází doklady zahrnutí Prahy do putování Moudrosti (Matěj z Labyzina pro Krakov) i příklady pro uchování povědomí o přenesení pražské univerzity do Lipska. Jen v prostředí Vídne nebyla pražská zastávka Moudrosti do tamější translační teorie zapracována. Nodl tedy probírá téma z obou úhlů pohledu – jak reálné účasti pražských mistrů a pražských vzorů při budování dalších univerzit, tak teoretizujících představ o pražské zastávce bohyně Minervy při jejím putování Evropou. Úvahou o *translatio studii* (což je paralela k teoriím o *translatio imperii* nebo *monarchiae* / nikoli monarchií/) autor upozornil na jednu z méně častých badatelských oblastí v okruhu univerzitní historiografie, která dosud v souvislosti s Prahou nebyla v oné teoretizující rovině téměř dotčena.

Jinou stránku univerzitního prostředí, konkrétně univerzitní kvěstie věnované otázce odpustků, sleduje ve své stati Pavel Soukup. Plynule v ní navazuje na svůj dosavadní výzkum ohledně odpustkové problematiky, v jehož středobodě stojí notoricky známé pražské bouře proti odpustkům z r. 1412. Tentokrát svůj průzkum pramenů omezil na specificky univerzitní žánr učených kvěstí. Těch se mu v této souvislosti podařilo dohledat devět, přičemž tento soubor jde rozdělit na tři celky. Nejprve se pouze několika slovy zmiňuje o kvěstích s tematikou odpustků, jež ať už dobou svého vzniku, či zahraniční proveniencí nemají žádný vztah ke zmíněné pražské protiodpustkové kontroverzi. U dalších tří kvěstí lze alespoň o jejich vztahu k těmto událostem uvažovat, ačkoliv za cenu určité nejistoty, či spekulace. Pochyby v tomto směru nepanují pouze v případě tří kvěstí, z nichž jedna vzešla z pera Jana Husa. Při její stručné analýze autor dospívá ke zjištění, že Husův názor na odpustky byl veskrze negativní, a rozchází se tak s rozšířenou interpretací Paula de Vooghta. Zbylé dvě kvěstie pocházejí z kvodlibetní příručky Šimona z Tišnova a jejich rozbor Soukupovi slouží jako příklad pozoruhodného jevu, totiž reflexe mimouniverzitních dobových kontroverzí a recepce „lidových“ argumentů učenou, odbornou stranou, která sama při počátečním vzplanutí tohoto lidového odporu hrála klíčovou roli.

Klasikou univerzitního bádání je sledování akademické peregrinace, resp. zastoupení studentů na univerzitách z určitého geografického prostoru. V případě příspěvku Beaty Mozejko se jedná o studenty z Gdaňsku, jež je možné vysledovat na středověkých univerzitách, především v oblasti střední Evropy. Její studie je zaměřena na zmapování dosavadního bádání a vytyčení směrů dalšího výzkumu. Jádrem příspěvku, po představení relevantní literatury, tak tvoří výťah z díla Maxe Perlbacha *Prussia scholastica*, jenž ve formě přehledné tabulky přináší po jednotlivých rocích řazený přehled návštěvnosti dvanácti evropských univerzit ze strany jmenovitě uvedených gdaňských měšťanů. Analýza tohoto přehledu, zde autorkou jen zběžně načrtnutá, by si jistě zasloužila samostatnou studii. Závěrem se Mozejko pokouší na příkladu tří gdaňských rodáků, významných duchovních přelomu 14. a 15. století, doložit, jaký vliv mohlo vysokoškolské vzdělání mít na jejich kariéry. Navzdory velmi zajímavému, třebaže stručnému vyličení jejich osudů je však otázkou, nakolik se jí to daří.

Zbylé čtyři stati už se věnují jednotlivým mistrům a jejich literárnímu dílu. Zdaleka nejrozsáhlejším příspěvkem, tvořícím plnou polovinu obsahu knihy, je studie Dušana Coufala o životě a díle absolventa artistické fakulty pražské předhusitské univerzity Jana z Hradce Králové, jemuž bádání dosud nevěnovalo takřka vůbec žádnou pozornost. Vzhledem k obsáhlosti této studie je možné ji označit za svého druhu menší monografii navzdory autorově úvodní deklaraci, že se jedná teprve o první zprávu o výzkumu. Tématem, které se nejen celým příspěvkem, nýbrž i napříč Coufalovou bibliografií line jako příslovečná červená nit, jsou počátky přijímání svátosti oltární pod obojí způsobou a s tím spojená literární polemika, zde na příkladu zmíněného Jana z Hradce. Konkrétně pak studie navazuje a do jisté míry reviduje autorův text publikovaný v AUC-HUCP 49/2009, věnovaný univerzitní akci tří katolických mistrů během počátků utrakvismu, z nichž jedním byl i Jan z Hradce.

Z formálního hlediska se Coufalova studie dělí na dvě poněkud disparátní části, a to jak svým rozsahem, tak zejména po obsahové stránce věci. V první, kratší části autor na základě důkladné rešerše pramenů a literatury usiluje o rekonstrukci Janových životních osudů, přičemž toto snažení je ztíženo hned několika okolnostmi. Pomineme-li běžný nedostatek relevantních pramenů, je to především jejich charakter, totiž převaha dokumentů z vatikánských Monument. Nezamyšleným důsledkem pak je to, že nastín Janova života se poněkud zúží do čtenářsky ne zcela poutavého vyprávění o bezpočetných beneficiích, Janových suplikách a sporech o ně vedených. Není však pochyb o tom, že na vině je v tomto případě povaha pramenného materiálu, nikoliv autor. Toho je naopak potřeba ocenit za to, co vše je schopen z něj vyčíst a jak důmyslně a zároveň věrohodně z něj konstruuje personální vazby mezi příslušníky katolického exilu v okolí papežské kurie Martina V. a českého špitálního domu v Římě, jehož správcem byl ve 20. letech 15. stol. i Jan z Hradce. Druhou závažnou okolností, jež ztěžuje poznání Janových životních osudů, je skutečnost, že na pražské předhusitské univerzitě je doložen ještě jeden mladší mistr Jan z Hradce Králové. Zatímco předchozí bádání si v otázce rozlišení těchto dvou osob příliš poradit neumělo, Coufal nechává tohoto druhého Jana záhy po nabytí mistrovského titulu příhodně umřít a všechny pramenné zmínky ztotožňuje s jednou a toutéž osobou. Ačkoliv se domnívám, že naprostá jistota ve všech případech panovat nemůže, je třeba uznat, že celkově autorův výklad působí přesvědčivě a konzistentně.

Jádrum Coufalovy práce je část druhá, jež je věnována polemické tvorbě Jana z Hradce a v níž spočívá hlavní přínos této studie. Doposud bylo totiž se jménem Jana z Hradce spojováno jedno, či dvě díla, kdežto zásluhou Dušana Coufala můžeme nyní v souvislosti s hradeckým rodákem hovořit o korpusu devíti polemických textů, navíc u poloviny z nich ve dvou, či dokonce třech redakcích z pera samotného Jana. Jako odrazový můstek pro pátrání po Janově literárním díle autorovi slouží univerzitní kvestie s incipitem *Utrum illa que fiunt*, u níž je autorství Jana z Hradce dosvědčeno ze dvou rukopisů. Navzdory dosavadnímu přehlížení tohoto textu ze stran české historiografie jedná se slovy autora studie o „jednu z krucióálních kvestií v dějinách středověké pražské univerzity“ a nelze než s ním souhlasit. Tato kvestie, ostře se stavící proti utrakvistické praxi a důrazně hájící autoritu římské církve, byla na půdě pražské univerzity Janem pronesena na začátku roku 1417, tedy v předvečer oficiálního schválení přijímání pod obojí pražskou univerzitou.

Věcný obsah Janovy kvestie, její argumentační styl, formální znaky a v neposlední řadě její rukopisné dochování využívá Coufal k atribuci dalších, protitrukvisticky zaměřených a tentokrát již bez výjimky anonymních textů hradeckému rodákovi. Je potřeba vyzdvihnout ukázkový, až „instruktážní“ postup při dokazování Janova autorství u těchto anonymních děl. Autorovi se podařilo identifikovat svébytný literární styl Jana z Hradce, svou argumentaci ohledně intertextuálních vazeb jednotlivých textů dokládá četnými juxtapozicemi vybraných pasáží a nezanedbává ani kodikologickou stránku tohoto výzkumu. Před čtenářem tak postupně vyvstává přesvědčivý obraz horlivého odpůrce nově zaváděného přijímání pod obojí, jenž se svým dílem vyrovnává o mnoho známějšímu protivníku raného utrakvismu Ondřejovi z Brodu, s nímž Jana z Hradce podle všech Coufalových zjištění poutaly přátelské vazby a takřka osobní odpor vůči straně pod obojí v čele s Jakoubkem ze Stříbra. Zásluhou Dušana Coufala tak ve shodě s nejnovějším mezinárodním bádáním došlo k zásadnímu obohacení a revizi našich znalostí o počátcích utrakvismu a literární polemice vedené proti němu, stejně jako k vyzdvížení osobnosti Jana z Hradce Králové z historického přišerí na světlo mezi přední opONENTY laického kalicha.

Dva příspěvky jsou věnovány problematice spojené s Jeronýmem Pražským. Elżbieta Knapke probírá návštěvu Jeronýma v Krakově v roce 1413 a zaměřuje se na reakci dvou polských biskupů – Piotra Wysze a Wojciecha Jastrzębce – na tuto událost. Podobnému tématu se již dříve věnuje také Tomasz Graff, jehož studii najdeme aktuálně v HT 21. E. Knapke vycházela z vlastního bádání o Piotru Wyszowi. K Jeronýmovi Pražskému mohla užít jen starší literaturu, nejnovější monografickou knihu F. Šmahela, v níž je polsko-litevské

cestě Jeronýma věnována dost velká pozornost, neměla ještě k dispozici. Autorka připomíná okolnosti, které předcházely Jeronýmově cestě do Polska (např. i korespondenci Husa s polským králem). Rozvíjí úvahy o přípravě této akce a jejím průběhu. Hlavní myšlenkou její studie je souvislost mezi výměnou osoby krakovského ordináře a realizací návštěvy Jeronýma v Krakově. Wysz musel ustoupit z Krakova do Poznaně, protože nebyl vůči králi tak povolný jako Jastrzębiec. Wysz sám realizoval reformní program ve své diecézi, který ale sledoval jiné prostředky než husité. Dokonce zařadil do svých synodálních statut artikul proti přívržencům husitství.

Druhým příspěvkem, který se dotýká Jeronýma Pražského, je studie Krzysztofa Brachy. Věnuje se inkvizitorskému charakteru univerzity v Heidelbergu, jejíž dosavadní zkušenosti s antiheretickým působením byly využity proti české herezi. V tomto kontextu pak autor sleduje návštěvu Jeronýma v Heidelbergu v roce 1406, při níž podstoupil čtyřdenní disputaci s místními mistry. Klání bylo nuceně ukončeno ve chvíli, kdy byl Jeroným obviněn wormským biskupem Matoušem z Krakova a spěšně odešel do Kolína. Na univerzitě ale polemický ohlas jeho názorů doznával i později, a nejen to. Ve městě došlo ke vzbuření, kdy měšťané snad pod vlivem Jeronýmových kázání napadli v antiklerikální vášni jednu ze studentských burs, která byla spravována (zda náhodou) právě Janem z Frankfurtu. Tento teolog a inkvizitor, zvaný Lagenator, patřil k aktivním oponentům Jeronýma. Sepsal odpověď na Jeronýmovu disputovanou kvestii, zastávající realistickou filosofii Viklefova, a později velkou polemiku *Contra Hussitas* (1421), která také ještě obsahuje ohlasy Jeronýmova pobytu v Heidelbergu. Bracha podává rozbor obou textů, rekonstruuje průběh heidelbergské debaty, při níž Jeroným pobouřil osazenstvo univerzitní bašty nominalismu svými manifestačně hlásanými realistickými vývody, a shrnuje hodnocení role tamější univerzity v antihusitské kampani. Ne náhodou se tažení proti pražským viklefovcům, proti Husovi a husitům rozjíždí v roce 1407 s asistencí heidelbergské univerzity a pokračuje řadou procesů s osobami obviněnými z husitských názorů.

Studie Zuzany Lukšové je zasvěcena Janu Husovi a způsobu práce při psaní jeho *Ennaratio Psalmorum*, tedy komentáře k části žaltáře z doby jeho působení na teologické fakultě pražské univerzity. Konkrétně autorka dokládá, do jaké míry Hus při tvorbě tohoto textu využíval *Postillu literalis* Mikuláše z Lyry, jeden z nevlivnějších biblických komentářů středověku. Vliv této postily na Husův výklad nebyl na rozdíl od dalších významných komentářů husovským badáním doposud podroben samostatně analýze, a to zejména kvůli Husovu přednostnímu směřování na spirituálně-morální rovinu exegeze, zatímco Lyra si ve svém komentáři kladl za cíl držet se především výkladu doslovně-historického. Navzdory tomu však autorka ve svém příspěvku na příkladu jednotlivých žalmů ukazuje, že podíl Lyrovy postily a z ní převzatých citací rozhodně není v Husově komentáři zanedbatelný, ba lze o něm dokonce mluvit jako o jistém *fundamentum expositionis* pro tento Husův univerzitní výklad. Přestože by si dokazování konkrétních citací z Lyry zasloužilo o něco více prostoru, přináší tato studie drobný, avšak užitečný střípek do mozaiky poznání myšlení Jana Husa a jeho práce s autoritami.

Tematika provozu středověkých univerzit, obsahu a forem výuky na nich a literární produkce univerzitních pedagogů i studujících je poměrně bezbřehá. Proto je každý sebemenší příspěvek k jejímu rozkrývání vítaným přínosem pro poznávání středověkých univerzitní vzdělanosti. To platí i pro 18. svazek pražských Colloquií, stejně jako pro 21. sv. Husitského Tábora.

Michael Lužný – Blanka Zilynská

Jan KOUBA, *Slovník staročeských hymnografů (13. – 18. století)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Kabinet hudební historie, 2017, 522 s.
ISBN 978-80-88081-13-5

V roce 2017 vyšla nákladem Etnologického ústavu AV ČR významná encyklopedická práce, která se okamžitě stala hojně užívanou příručkou pro řadu historiků hudby a literatury, ale i obecné historiky či knihovnědce. *Slovník staročeských hymnografů* Jana Kouby je zásadní prací, která přináší poprvé souhrnné poučení o autorech, editorech i podporovatelích písní tvorbě v českých zemích, a to pro dlouhé období středověku i raného novověku.

Sám autor vymezuje v intencích tohoto širokého záběru slovo „staročeský“ ne v tradičním smyslu jako „středověký“, nýbrž zahrnuje pod něj právě i období 16. – 18. století, pro něž užíváme častěji termín „raný novověk“. Oprávnění k takovému vymezení mu poskytuje jak knihovědný termín „starý tisk“, pod nímž se rozumí tisk vydaný do roku 1800, tak proměna kultury včetně duchovních aspektů (pro hymnografii zásadních) na přelomu 18. a 19. století. Rovněž je nutno říct, že Kouba termínem „staročeský“ nemíní pouze písně

tvorbu v češtině, ale věnuje se produkci psané všemi třemi jazyky užívanými tehdy běžně na českém území, tedy i německy a latinsky. Opomenout nemohl ani český exil, jehož písňové bohatství představuje jeden ze základních stavebních kamenů dobové české hymnografie. Stranou nechává tvůrce slovenské, s výjimkou těch, jejichž dílo se dotklo rovněž kultury české (Štěpán Leška, Jiří Petermann, Jan Sylván, Jiří Třanovský). Své samozřejmě místo mají v knize osobnosti spjaté původem či působením se Slezskem (Jan Josef Božan, Jan Liberda, Mikuláš z Kozlí, Kašpar Motěšický, Jiří Sarganek, Jiří Třanovský, Michael Weisse, Martin Philadelphus Zámorský, Tobiáš Závorka Lipenský). Vymezení knihy již poněkud překračuje heslo Johanna Leisentritta, olomouckého rodáka, jehož německy psané dílo je však spojeno s Lužici.

Ačkoli „hymnografové“ v názvu knihy mohou budít dojem, že se bude slovník věnovat pouze autorům písní, ve skutečnosti Kouba do své práce zahrnul i další role související se vznikem a šířením písňové tvorby ve sledované době. Jde především o editory kancionálů, kteří nemuseli být nutně tvůrci písní, a hymnology. Těmi rozumíme zejména osoby věnující se teorii tvorby či zpěvu v praxi (což ovšem často šlo ruku v ruce s tvorbou samotnou, jak svědčí příklady Jiřího Třanovského, Jana Blahoslava či Jiřího Petermanna), ale také např. výzkumu autorství písní (Jan Blahoslav, Václav Klejch). Výjimečné místo má v encyklopedii František Antonín Špork jako zadavatel, organizátor a mecenáš rozsáhlé písňové tvorby.

Komplexní pohled na hymnografii 13. – 18. století podává Kouba prostřednictvím jmenných hesel. Ta proto vždy začínají údaji o životních peripetiích konkrétního člověka, pokračují jeho dílem obecně a teprve poté přinášejí (jako nejobsáhlejší část) hymnografické či hymnologické aktivity dané osobnosti. Na závěr je přítomen výběrový seznam literatury, který má navést čtenáře, kam dále sáhnout, chce-li téma zkoumat blíže, a zároveň zachycuje svým chronologickým sestavením vývoj zkoumání této osoby. Délka hesel většinou odpovídá významu, množství písňové produkce i stavu poznání. Nezřídka jde o velmi zevrubné texty, které přinášejí více než první poučení, pro něž často slovníky a encyklopedie otevíráme. Hesla přitom kombinují dva typy textů, přičemž hlavní (sázený větším písmem) náleží výkladu o dané osobnosti a s ní spjaté produkci a pobočný (menším písmem) má poznámkový charakter, vysvětluje dobové souvislosti a zvyky (např. podobu reformační liturgie), užívané termíny, přibližuje písňové žánry, typy kancionálů, ale může též přinášet detailnější popis rozebíraného díla a informace o dalších, většinou anonymních kancionálech.

Protože byl ve slovníku zvolen biografický klíč, anonymní tvorba (celá řada kancionálů, jejichž autory či editory neznáme) by zůstala zcela stranou. To Kouba řeší zapojením daných informací do látkové příbuzného hesla v podobě odboček, přičemž čtenář může tato místa v knize snadno najít za pomoci věcného rejstříku v závěru knihy. Jmenný rejstřík zase umožňuje orientovat se v osobnostech, které nemají své heslo, ale se staročeskou hymnografií souvisejí. Rovněž tyto autory řada pobočných textů reflektuje. Pomyslná hranice pro ne/zařazení osobnosti do heslařské samozřejmě není jednoznačná a může vyvolat rozpaky. Kouba vysvětluje, že nevěnoval celé heslo zejména osobnostem, které vytvořily jen několik písňových textů. Tímto způsobem však byli do poznámkových textů odsunuti i Johannes Dilatus, autor poutních písní a pobožností nejen k Panně Marii Tuňanské, či dokonce Samuel Martinus z Dražova, který byl autorem hned tří knih s písňovou tvorbou. Zcela v knize chybí informace o písních z většiny poutních příruček, ať jsou již anonymní (jako jsou např. cellenské manuály *Žižnivý poutník*, poprvé 1749, či *Radostná cesta*, poprvé 1756), či autorské (např. *Hora Olivetská* Matěje Tannera, které věnovali celou edici Jan Malura a Pavel Kosek). Autorský klíč výrazně omezil i možnosti encyklopedie zahrnout jeden ze zásadních fenoménů hymnografie raného novověku – kramářské písně, jejichž autorství je převážně anonymní.

Diskuzi může vyvolat i zmíněná horní hranice „staročeské“ hymnografie. Pokud by předělem byla proměna duchovní tvorby za osvícenství, již by do knihy nepatřil Tomáš Fryčaj, jehož zpěvníky (první vyšel roku 1788, ostatní však až v 19. století) jsou nejznámějším příkladem zavádění tzv. normálního zpěvu (Normalgesang) na úkor barokní tradice v českých zemích. Přesto právě u Fryčaje považujeme takto podrobné heslo za velmi přínosné. Naproti tomu v knize chybí heslo jablunkovského kaplana Jana Fabika, jehož *Kancionál aneb Písně církve křesťanské katolické* (Olomouc 1800) se zařazenou tvorbou ještě dotýká i starší tradice a obsahově souvisí s celou skupinou anonymně vydaných kancionálů z moravsko-slezského pomezí 2. poloviny 18. a 1. poloviny 19. století, počínaje *Kancionalem všeobecné svatej církve* (Opava 1761). Tato řada zpěvníků je zajímavá už zahrnutím přídavku polských písní pro místní polskou menšinu. Stranou výkladu zůstal i na počet vydání mimořádně bohatý soubor *Písní ročních* vycházejících v 18. a 1. polovině 19. století v řadě českých a moravských regionů. Opomenutí těchto pramenů má však zcela jistě na svědomí absence sekundární literatury na daná témata.

Ačkoli značná část informací pochopitelně vychází ze sekundární literatury, Kouba šel nejednou také k pramenům, aby je v heslech své encyklopedie blíže popsal, a seznámil tak čtenáře i s hymnografy dosud málo reflektovanými. Kniha tedy přináší rovněž hesla z hlediska dosavadního výzkumu průlomová, ať již v tom ohledu, že poprvé najdeme na jednom místě souhrnné informace k dané osobnosti, nebo jde dokonce o první zevrubnější popis jejich díla vůbec. K takto přinosným náleží např. hesla David Crinitus, Tobiáš Hauschkonius, Jakub Melissaeus Krtský, Tomáš Mitis, Jan Muzofil Soběslavský, Pavel Paminondas Horský, Jiří Václav Paroubek, Valentin Polonus Pelčický, Tomáš Řešátko Soběslavský, Jan Škorně, Valentin Šubar Lanškrounský či Václav Nicolaiides Vodňanský. Okrajově byli zatím v českém prostředí (na rozdíl od slovenského) reflektováni i původem slovenští autoři Štěpán Leška a Jiří Petermann, jejichž dílo však mířilo zejména na české publikum. Zcela zásadní je přínos Koubovy encyklopedie také v oblasti hesel autorů a editorů německojazyčných kancionálů, o nichž je povědomí v české literární vědě výrazně menší, neboť jejich zkoumání u nás postrádá delší tradici. Ostatně i shrnutí díla známějšího Bartoloměje Christelia se ukázalo jako velmi prospěšné.

V tomto ohledu může Koubovo dílo významně doplnit i fond vysokoškolských pomůcek, jak si sám autor v úvodu přeje, ovšem je nutno dodat, že více v oblasti muzikologické, která bývá popsána až vyčerpávajícím způsobem (Kouba sám hudbu vystudoval), zatímco literární stránka kancionálů je v heslech pojednávána o poznání méně.

K obsahu hesel máme jen jednotlivosti, otázky a podněty k autorovi. Například v hesle Václava Karla Holana Rovenského a Antonína Koniáše se dočteme o latinských písničkách psaných „fonetickým pravopisem“, tedy z ortografického hlediska chybně, což Kouba v případě Holana přisuzuje jeho nedostatečnému vzdělání, v případě Koniáše pak, protože jde o třetí vydání jeho *Cytary*, jinému, méně vzdělanému editorovi. Tato „fonetická latina“ není v barokní písňové tvorbě zcela ojedinělá, narazili jsme na ni např. v letákových písňových tiscích a domníváme se, že jde o ústupek méně vzdělanému adresátovi, který měl text zpívat, ač latinu neovládal. V hesle Jana Campana Vodňanského se upozorňuje na „projevy barokního vkusu“, které spatřoval Jaroslav Ludvíkovský ve sklonech k archaismům a neologismům i zálibě v rétorických ozdobách a slovních hříčkách. Nejsou to však (dle teorie Gustava Reného Hocke) typické znaky manýristické poezie? Charakteristika tohoto přechodného slohu by na Campanovu tvorbu seděla možná více. V hesle věnovaném Janu Ignáci Dlouhoveskému hovoří Kouba o absenci hudební složky (notace i nápěvů) u jeho raných děl (překvapivě zejména v cyklu mariánské ornitologie). Nicméně následná tradice těchto písňových textů svědčí o jejich hudebním vnímání. Už u Šteyera a Holana, ale také později u Božana či Koniáše najdeme Dlouhoveského skladby jak s nápěvovými odkazy, tak přímo s notací či zmínkami o vlastní notě. Zdá se tedy, že již za autorova života byla muzikální stránka písni rozvíjena.

Pod vlivem starší literatury se objevila v hesle Jana Josefa Božana hypotéza o jeho možném autorství nepomocenské písně *Velký hříšník přichází*, která má jisté autobiografické prvky (hovoří v ní stařec, „hříšný šedesátník“, což by prý poukazovalo k sepsání písně Božanem roku 1704). Nejstarší doložené vydání této skladby ovšem přináší už olomoucký kramářský tisk z roku 1700, nehledě na to, že jde o jednu z mála kramářsky tištěných písni s akrostichem, dle něhož byl patrně jejím autorem jakýsi Václav Filík. Asi přehlédnutím se dostala do hesla Fridricha Bridela informace o tom, že hymny z jím sestavených hodiněk „byly zřejmě určeny jen k četbě nebo recitaci“. Právě Bridelovy hodinky o sv. Františku Xaveriovi jsou totiž jedněmi z mála, v nichž je hymna doprovázena nápěvovým odkazem i notací. Spíš náhodným přehmatem je označení moravského Fulneku v hesle Petra Herberta jako slezského města.

Na řadu drobností nemá cenu v recenzii upozorňovat. Jsou většinou záležitostí redakce (překlepy apod.). Větší pozornost však mohla být věnována jmennému rejstříku, který má poněkud nejednotná pravidla. Tak např. Karel ze Žerotína je v abecedním řazení pod písmenem K, zatímco František z Ditrichštejna, Koubou uváděný v podobě František Dietrichstein, se nachází u písmena D. Způsob zápisu rodového jména či přídomku není v češtině jednotný, každopádně by však neměl ovlivňovat abecední pořádek jmen těchto osobností (řazení dle rodového jména se nám jeví jako ideální i v případě, že by v rejstříku mělo být uvedeno pod písmenem Ž „ze Žerotína, Karel“). Nejednotný se nám zdá v knize i zápis jmen ve výkladovém textu. Nezřídka je jméno zkracováno iniciálou, avšak tu a tam bývá rovněž rozepsáno. Pravidlo rozvedení při prvním výskytu jména tady ale vždy neplatí.

Určité koncepční nevyjasněnosti nebo drobné chyby ovšem nijak nezastiňují velkolepost celého projektu. *Slovník staročeských hymnografií* je produktem poctivé, často drobnohledné práce, která poprvé v naznačené šíři předestřela bohatství české písně v dlouhém horizontu několika historických epoch a průsečíku všech tří užívaných jazyků. Kniha ve výsledku nepřináší jen poučení o autorech či editorech a jejich dílech, ale rovněž

jako celek přibližuje vztahy územně české produkce k cizí, zejména německé hymnografii i vzájemné styky vícejazyčného prostředí uvnitř státu. Ukazuje také provázání tvorby jednotlivých konfesí, jejichž rozpory a hašteření mělo ve výsledku neblahý vliv na společenskou situaci v zemi, ale hudba zůstávala tím, co všechny znesvářené skupiny spojovalo.

Jakub Ivánek

Halina DUDAŁA – Beata GAJ, *Łacińskie epigramy Ks. Gotfryda Karola Eichbergera z Bojszów*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2017, 96 s. ISBN 97883-242-3120-1

Prosopograficky orientovaný výzkum katolického duchovenstva v raně novověkém Slezsku byl v posledních letech obohacen hned o několik pozoruhodných příspěvků polských badatelů. Vedle velmi záslužného, rozsáhlého a dosud nedokončeného edičního počínu Vratislavské univerzity (Uniwersytet Wrocławski) zpřístupňujícího heuristicky velmi cenný katalog udíleného svěcení kleriků vratislavské diecéze,¹ je nutno zmínit především práce Haliny Dudały. Dlouholetá ředitelka Arcidiecézního archivu v Katovicích (Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach) se badatelsky systematicky soustředí na představitele barokního kléru v té části Slezska, která z hlediska církevní správy náležela ke krakovské diecézi, především pak na Pštínsku.² Anotovanou práci připravila k vydání společně s filoložkou Beatou Marií Gaj (Instytut Filologii Klasycznej i Kulturoznawstwa Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) věnující se mj. latinské literatuře raně novověkého Slezska.³ Interdisciplinární autorské složení nerozsáhlé publikace umožnilo vyčerpávající představení života a díla dosud nepřiliš známého hornoslezského kněze,⁴ jenž na stránkách matriky své farnosti Bojszowy (něm. Boischow) zanechal ve 40. letech 18. století celkem 16 latinských epigramů se vztahem ke křtům, sňatkům a pohřbům. Zmíněná matrika je trvale deponována právě v pracovišti Haliny Dudały.⁵

Gotfríd Karel Eichberger se narodil roku 1706 v Pštíně (něm. Pless, pol. Pszczyna). Jeho otec Vavřinec se do tohoto hornoslezského města přiznal v roce 1698. Ve zdejší snubní matrice uvedený dnes nejasný Vavřincův původ *de Edenburg* vedl Halinu Dudału ke dvojí možnosti identifikace, ať již v podobě skotského Edinburghu, či bližší a pravděpodobnější, uherské Šoproně (něm. Ödenburg). Autorka věnovala této problematice mnoho

1 Edd. Stanisław JUJECZKA – Henryk GERLIC – Waldemar KÖNIGHAUS, *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650–1810/12 / Catalogus cleri saecularis regularisque in libris ordinationum episcoporum Wratislaviensium occurrentis 1650–1810/12*, Wrocław 2014; Edd. H. GERLIC – S. JUJECZKA, *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie wrocławskiej księgi egzaminów do święceń 1601–1642 / Catalogus cleri saecularis regularisque in libro Wratislaviensi examinatorum occurrentis 1601–1642*, Wrocław 2015. Nezaostávají ani němečtí badatelé, slezská evangelická presbyterologie se nedávno dočkala zajímavé, byť kvalitativně rozkolísané práce, viz Dietmar NEß, *Schlesisches Pfarrerbuch. Fünfter Band. Oberschlesien. Ostoberschlesien. Ostschlesien*, Leipzig 2015.

2 Ed. Halina Dudała, *Z nejnovějších titulů Clerus decanatus Plesnensis w świetle protokolów kongregacji dekanalnych pszczyńskich z lat 1691–1756. Edycja źródłowa. Źródła do dziejów Kościoła Katolickiego na Górnym Śląsku*, nr. 10, Katowice 2015; *Tajemnice kompaturek. Księga metrykalna z Mszany (1638–1775)*, ed. H. DUDAŁA, Źródła do dziejów Kościoła Katolickiego na Górnym Śląsku, nr. 14, Katowice 2016; H. DUDAŁA, *Testamenty oraz pośmiertne spisy mienia jako źródła do badań nad kulturą materialną i umysłową duchowieństwa doby wczesnonowowżytej na Śląsku*, in: Dům, pałac a zamek w hmotné kultuře Slezska / Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska (= Cieszyńskie Studia Muzealne / Těšínský muzejní sborník 6), edd. Radim Jež – David Pindur et al., Český Těšín 2018, s. 109–130.

3 Výběrově např. Beata GAJ, *Tradycje retoryczne na dawnym Śląsku (WVI–XVIII wiek)*, Katowice – Opole 2007; TÁŽ, *Ślączaczka. Pomiędzy rustica grossa i Pallas Silesiae – portret kobiety w literaturze łacińskiego Śląska*, Opole 2010; ed. B. GAJ, *Iuvenalia poetica. Śląscy poeci łacińscy w przekładzie licealistów*, Strzelce Opolskie – Opole 2014.

4 Jeho básnická tvorba však zaujala badatele již v meziválečném období, viz Jan KUDERA, *Parafia Bojszowy*, Gość Niedzielny 10, 1932, č. 30, s. 4–6.

5 Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Zbiór ksiąg metrykalnych, sign. 50/22. Obsahuje záznamy od roku 1725 do konce 90. let 18. století.

pozornosti v biografické části publikace. Původ kněžovy matky Mariany, roz. Laskowicové, naopak směřoval do polského Krakova, města, s nímž byl také jeho život velmi úzce provázán a v němž dokonce našel místo svého posledního odpočinku. Gotfríd Karel do korunovačního města polských králů zamířil z rodné Pštíny za dalším studiem již jako čtrnáctiletý. V letech 1727–1730 byl alumnem semináře kněžů misionářů v krakovské Stradomi či Zámeckého semináře. Po přijetí nutných nižších svěcení byl ordinován 3. června 1730 biskupem Feliciánem Konstantinem Szaniawským v katedrále na krakovském Vavelu. Mladý kněz působil nejprve jako pomocný duchovní ve farnostech Dąbrowa Tarnowska a Łędziny (něm. Lendzin). Jeho schopností a ctnostný život vedly k brzkému zisku vlastního benefícia. Již v roce 1734 se stal duchovním správcem farnosti Bojszowy, v níž působil až do přelomu let 1748–1749. S výjimkou první slezské války zde prožil zřejmě největší část svého období svého života, skutečnost rezonovala i v jeho básnické činnosti, ačkoliv literárně se projevil drobnými latinskými epigramy již v Łędzinách (s. 31). Do čela této farnosti byl postaven v závěru roku 1748. V Łędzinách také roku 1751 zemřel a byl pohřben jeho otec Vavřinec. Samotný farář Gotfríd Karel Eichberger zde plnil své pastorační závazky minimálně do poloviny roku 1763. Z důvodu zhoršujícího se zdraví bydlel od léta téhož roku u svého mladšího bratra Františka, zámožného kupce a purkmistra v Krakově, vlastníka tzv. Eichbergerovského domu (Floriánská ulice 7). Zde také tento slezský kněz o rok později (13. července 1764) zemřel. Byl pohřben na hřbitově u farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Krakově. Halina Dudała sledovala v biografické části vedle Eichbergerova původu, mládí a edukace rovněž velmi podrobně jeho kněžskou dráhu i osobní život, širší rodinné vazby a záliby, přičemž nenechala stranou ani problematiku jeho farní i privátní knihovny. Díky minucióznímu přístupu a vyčerpávající heuristice máme co dočinění s modelovou biografií duchovního pocházejícího a působícího v periferní oblasti Slezska v době, kdy se většina této země Koruny české stala součástí pruského státu. Plasticitu umocňují i takové detaily, jako jsou například účty Františka Eichbergera za viktualie pořízené pro svého bratra Gotfrída Karla či za výlohy sjaté s jeho pohřbem.

Beata Gaj se zaměřila na Eichbergerovu tvorbu v širším kontextu kulturního prostředí Slezska první poloviny 18. věku (s. 51–62). Označila Gotfrída Karla Eichbergera za *dědice velké tradice, která především prostřednictvím příležitostné latinské poezie svědčila o literární kultuře, etice a velkém patriotismu autorů* (s. 54). Začleňuje ho mezi *imitatores antiquorum Christiani*, hlásících se k příležitostné antické tradici, která se vztahovala na nejvážnější mezníky lidského života a našla svůj literární odraz v útvarech, jako jsou genethliacon, epithalamium a epicedium. Eichberger je zapisoval vždy na konec záznamů křtů, sňatků a pohřbů za jednotlivá léta v období let 1741–1746. Čtyři věnoval tématu narození a křtu a po šesti pak sňatkům a pohřbům, resp. úmrtím coby „narozeninám pro nebe“. Jeho dílo se nevztahuje ke konkrétním osobám, ale celým skupinám jeho farníků. Jediným konkrétem je odkaz na „zapsané v knize“, což se týká jak samotné matriky, tak i „knihy života“ v Božích rukou (*Horum hic Nomina, a me conscripta sint et / In Tuo pientissime Jesu inscripta libro vitae / qvam et meus pusillus, et indignus anni huius / Labor!*).

Samotná ediční část je opatřena editorskou poznámkou a nečetnou, ale vhodně zvolenou obrazovou přílohou, představující především archiválíe se vztahem k životu a tvorbě G. K. Eichbergera (včetně fotografie epigramu č. 2). Je předloženo všech 16 Eichbergerových epigramů z bojszowské matriky, přičemž Halina Dudała zajistila transkripci latinského originálu, Beata Gaj se pak ujala především překladu do polštiny (s. 65–74). Nepřekvapí, že pečlivě připravená publikace obsahuje samozřejmě přílohy jako je soupis použitých pramenů a literatury (i když v soupise literatury poněkud zaráží neabecední řazení), společný jmenný a místní rejstřík a krátké německé resumé. Neschází i stručné medailonky autorek, jejichž osobní zanícení pro život a dílo sledovaného kněze je zjevné. S trochou nadsázky můžeme konstatovat, že zde chybí snad už jen výsledky grafologického rozboru jeho rukopisu. Všechny dostupné relevantní písemné prameny a zdroje informací totiž předkládá bohatý poznámkový aparát, jímž je opatřen hlavní text nerozsáhlé publikace.

Vhodným způsobem tak byl představen život a dílo venkovského faráře (s dobou typickým měšťanským původem) v konfesně smíšeném prostředí Horního Slezska 18. století.⁶ Stává se příkladem také pro další a hlubší prosopografická i literárněvědná studia raně novověkého katolického duchovenstva z oblasti dnešního českého Slezska, kde jejich základy položili již Vincenc Prasek, Josef Vašica, Milan Kopecný, Rudolf Zuber a další badatelé. Předkládaná publikace poskytuje zajímavý náhled do dobové religiozity i mentality slezských elit.

David Pindur

6 Nejnověji Edd. Waclaw GOJNICZEK – Ryszard KACZMAREK, *500 lat Reformacji na Górnym Śląsku*, Katowice 2017.

Ivo CERMAN a kol., *Střední Čechy 1918/2018. Průvodce historií*. Praha: NLN, 2018, 318 s.
ISBN 978-80-7422-661-8

Sté výročí vzniku Československé republiky podnítilo vznik celé řady historických konferencí, výstav a knih připomínajících z různých hledisek tuto významnou událost našich dějin. Některé z publikací se koncentrovaly na otázku samotného vyhlášení samostatného státu (např. *1918: Rozpad Rakouska-Uherska a vznik Československa*; Jan Rychlík), zhodnocení dědictví meziválečné republiky v různých sférách veřejného života (*Československo 1918-1938/2018*; Petr A. Bílek – Bohumil Jiroušek – Lukáš Novotný), nebo zachycení vývoje prvního dvacetiletí nového státu v konkrétním regionu (např. *Slezsko a Ostravsko 1918-1938, Slezsko a Ostravsko v Masarykově republice*; obojí Ondřej Kolář a kol.). Podobným směrem se vydal kolektiv autorů vedených pracovníkem Historického ústavu Jihočeské univerzity Ivo Cermanem, kteří se pokusili zachytit století republiky netradiční optikou středních Čech. Na přehledové publikaci se dále autorsky podíleli pracovníci Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy Dana Fialová a Jiří Vágner, vojenští historikové Radan Lášek, Vojtěch Kyncl (Historický ústav AV ČR) a Tomáš Jakl (Vojenský historický ústav) ve spolupráci s řadou pracovníků regionálních muzeí a archivů Středočeského kraje.

Publikace, která vznikla na základě důkladné rešerše publikované literatury a s využitím početných tištěných pramenů je členěna na pět chronologicky řazených kapitol, jež se pokouší vystihnout specifické rysy středních Čech v době vzniku republiky, meziválečného Československa, v letech nacistické okupace, dále v éře komunistického systému a konečně v době polistopadové transformace až do současnosti. V úvodu publikace se však autoři nejprve zamýšlejí nad vlastní identitou dnešního Středočeského kraje, a to na pozadí vývoje krajského správního členění Čech, jež je doposud unikátně zhmotněno ve známém novogotickém sousoší – holdu českých stavů císaři Františkovi I. na Smetanově nábřeží v Praze z roku 1850. Zdůrazňují přitom, že moderní identita se dotvořila zejména během 19. století, kdy kromě tradiční těžby rud a později uhlí v západní části regionu se zde uchytlo pěstování řepy a cukrovarnický průmysl v jeho východní části (v Dobrovicích se nachází nejstarší cukrovar na našem území).

Jak bylo řečeno, jednotlivé kapitoly nám představují region středních Čech jako průsečík významných událostí a vývojových trendů našich moderních dějin. Éra první republiky je v publikaci představena jako čas modernizace. Společně s procesem urbanizace a rozvojem dopravní sítě ve stínu Prahy je představena proměna Kladna, Mladé Boleslavi, Nymburka či Poděbrad. Střední Čechy představovaly také významnou oporu při zrodu nového republikánského myšlení a životního stylu. Autoři připomínají zejména různé proudy reformního školství, neboť ve 20. letech zde vznikla řada pokusných škol v rámci tzv. krnského hnutí. Nový pohled na mladou generaci nabízel i skauting, který získal v tomto regionu silnou oporu. Podobně je nastíněn vývoj trampingu a tramských osad, silně svázaný s charakterem tamní krajiny, jež ze středních Čech vytvořil v českém prostředí určitou doménu tohoto hnutí. Závěr nástinu doby první republiky je věnován problematice výstavby opevnění, zejména tzv. Pražské čáry.

Kapitola zaměřená na období existence protektorátu mapuje různé projevy odporu českého obyvatelstva proti nacistické okupaci, sleduje zázemí jednotlivých odbojových skupin v regionu, včetně problematiku vnímaného partyzánského hnutí v Brdech. Autoři věnují také pozornost specifickému postavení středních Čech v germanizačních plánech okupační moci vytvářením rozsáhlých vojenských výcvikových prostorů (Benešov, Milovice, Brdy). Relativně ucelenou část tvoří výklad k tragédii Lidic, židovského a romského holocaustu. Připomenuta je také existence tzv. pracovních-výchovných táborů (AEL) pro nuceně nasazené Čechy. Kapitola uzavírají peripetie osvobozovacích akcí v závěru druhé světové války, jejichž poslední výstřely padly jak známo až několik dní po kapitulaci Německa u Slivice u Příbrami.

Období socialismu představuje nejvíce propracovanou část knihy. Její úvod je věnován obecnějšímu výkladu o charakteru politického systému a způsobech ovládnání společnosti po roce 1948 s důrazem na destrukci právního státu a proměny vzdělávání. Autoři dále upozornili na zajímavý paradox: s ohledem na blízkost centra komunistické moci se střední Čechy staly rezidenčními představitelů režimu (podobně jako během nacistické okupace) i hustou koncentrací míst nezákonnosti a bezprávní (zámek Koloděje, lokality pro internaci katolického kléru apod.). Připomenuto bylo v této souvislosti rekreační využívání zámků v Dobříši (Svaz československých spisovatelů), v Liblici (Československá akademie věd) a Roztěži (Svaz československých novinářů). Střední Čechy se staly rovněž důležitou lokalitou pro celou sérii táborů nucených prací (mj. Kladno, Příbram), z nichž nejvíce pozornosti je věnováno dodnes zachovanému táboru Vojna u Příbrami. Téma kolektivizace v kapitole přibližuje mikrostudie zaměřená na obci Sány u Poděbrad, tedy obci s nejvíce rozvinutým družstevnictvím již



od 30. let. Uceleně je nastíněna také problematika Pražského jara, sovětské invaze v srpnu 1968 a oběti Jana Palacha, pocházejícího ze Všetat u Mělníka. Zajímavě autoři nastínili urbanizaci regionu ve druhé polovině 20. století s akcentem na asanaci měst (Mladá Boleslav, Kladno, Příbram) a budování velkých sídlišť, jež výrazně zasáhly do kulturní identity kraje. Závěr kapitoly je věnován konkrétním projevům životního stylu obyvatel Středočeského kraje, zejména chatařským a chalupářským lokalitám, festivitám, aktivitám mladé generace a sportu. Poslední část práce mapuje průběh Samotové revoluce a zejména dobu transformace s výraznými dopady na dosavadní ráz ekonomiky kraje.

Průvodce stoletím středních Čech není zamýšlen jako specifická syntéza moderních dějin pohledem uvedeného regionu a pozornost autorů různým tématům napříč kapitolami je věnována nerovnoměrně, přesto publikace působí překvapivě celistvě a bude nepochybně užitečným pomocníkem k popularizaci vývoje české společnosti, kromě jiného také díky bohatým fotografickým a mapovým přílohám, jež knihu doprovází.

Jiří Knapík





KRONIKA

Všichni, kdož jste je znali, vzpomeňte na ně... K úmrtí Jaromíra Breuera a Michala Salomonoviče

V neděli 26. května 2019 nás opustil po dlouhé nemoci Ing. Jaromír Breuer ve věku nedožitých 84 let. Byl člověk vzácný a šlechtěný, funkcionář mnoha organizací, výborný znalec historie československého opevnění, letectva a velký slezský patriot.

Pan Breuer se narodil 12. července 1935 v Opavě. Matka Helena byla učitelkou, otec František pracoval ve finanční správě. Rodina žila v Benešově, odkud musela v roce 1938 uprchnout. Období II. světové války strávil v Přerově. Od roku 1946 žila rodina znovu v Opavě. Poválečná léta se pro pana Breuera stala nezapomenutelná, neboť mohl na vlastní oči pozorovat obnovu válkou zničeného města. To také ovlivnilo jeho záliby v pozdějším věku.

V roce 1953 úspěšně odmaturoval na opavském gymnáziu a odešel studovat Vysokou školu strojní v Liberci. V letech 1959–1960 absolvoval základní vojenskou službu u 4. smíšeného leteckého pluku v Pardubicích a jeho zájem o letadla ho zavedl také do prvního zaměstnání do LETu u Kunovic. Poté krátce studoval na brněnské vojenské akademii a následně natrvalo zakotvil v Opavě. Od roku 1961 až do odchodu do důchodu v roce 1996 pracoval v Ostroji Opava. Zabýval se především oblastí vynálezů a patentů v oboru důlních strojů a získal si pověst vynikajícího odborníka v uvedené oblasti. Ve zmíněné době také hodně publikoval.

V roce 1960 se oženil s paní Miladou, kterou znal již od vysoké školy. Narodily se jim dvě dcery – Alena a Hana a jeho potěšením byli též vnuci Filip a Vítek.

Zájem o politické a společenské dění ho nikdy neopustil. Po odchodu do důchodu se začal naplno věnovat vojenské historii, zejména válečnému a poválečnému vývoji Slezska. Zaměřil se na čs. opevnění, činnost Jana Kubiše a na působení nově vytvořeného opevňovacího pluku pod velením pozdějšího generála Jana Satorie staršího. Jako člen Českého svazu bojovníků za svobodu aktivně přispíval k obnově válečných hrobů a pietních míst v Opavě a ve Slezsku. V letech 1996–2003 byl redaktorem Hlásky, publikoval v řadě novin i časopisů, a to nejen regionálních, podílel se na vydávání knih s tematikou slezského regionu, pomáhal při pořádání výstav, byl konzultantem mnoha vysokoškolských ročníkových či diplomových prací.

Jako člen Matice opavské doprovázel mnohé školní skupiny po památných místech, muzeích i památkách, kde mladé generaci předával své bohaté znalosti. Nesčetněkrát navštívil s těmito skupinami také náš Národní památník II. světové války a Areál opevnění Hlučín-Darkovičky.

Všem, kteří jsme ho znali, bude tento skromný a pracovitý člověk velmi chybět.

Druhou ranou osudu byla sobota 15. června 2019, kdy zemřel Ing. Michal Salomonovič.

Pan Salomonovič byl rodákem z Ostravy a celá jeho rodina byla perzekuována během II. světové války kvůli židovskému původu. Narodil se 6. října 1933 v Ostravě-Vítkovcích. Jeho otec, inženýr, pracoval v Rafinerii minerálních olejů v Ostravě-Prívově a byl odeslán 1. transportem evropských Židů z Ostravy do Niska nad Sanem. Po návratu otce z Niska odešla celá rodina transportem E z Prahy dne 3. listopadu 1941 do ghetta v Lodži. Uvedený transport z 1000 deportovaných osob přežilo pouhých 46. Zde Michal pracoval jako zámečnický učeň v metalovém resortu. Z Lodže byla celá rodina znovu deportována, tentokrát do Osvětimi do tzv. karantény a dále do koncentračního tábora Stutthof (na severu okupovaného Polska), kde byl otec zavražděn. Michal byl pak s matkou a bratrem znovu převezen, a to do Drážďan, kde pracoval v muniční továrně. Po bombardování Drážďan v únoru 1945 pracoval na odklizení trosk, pak byl zařazen do pochodu smrti přes Pírnu a Zwodau. Pochod byl osvobozen Američany v Brniřově u Domažlic a tak se Michalova rodina dostala zpět do Ostravy.

Po válce vystudoval gymnázium v Ostravě, strojnickou fakultu Vysoké školy báňské a pracoval až do odchodu do starobního důchodu na Nové huti K. Gottwalda.

O holocaustu neúnavně a do posledních sil přednášel studentům stejně jako dospělým v Česku a Německu, opakovaně s nimi navštěvoval bývalé nacistické tábory a vždycky říkal: „*Je nás už málo, kteří jsme prožili koncentrační tábory, kde jsme byli jen čísly s Davidovou hvězdou na vězeňském mundúru. Přežili jsme a naší povinností je, zejména mladým lidem, sdělovat naše prožitky z této doby, aby je náš osud nikdy nepotkal.*“

Michal Salomonovič byl místopředsedou Historické skupiny Osvětim, místopředsedou Tereziánské iniciativy, členem Židovské obce v Ostravě, členem předsednictva Městského výboru Českého svazu bojovníků za svobodu a už teď nám moc chybí.

Kamila Poláková

Hana Podešvová-Dymerová (k třicátému výročí úmrtí)

Při přípravě knižního vydání vzpomínek historika a editora Andělína Grobelného (1922–1992), které Slezské zemské muzeum vydalo v roce 2017, jsem si uvědomil, kolik jmen se z galerie pracovníků *Slezského studijního ústavu* (SSÚ) let padesátých minulého století vytratilo z povědomí; a že je to škoda či přímo chyba, je nabíledni, vždyť SSÚ těch let, to nebylo jen heslo *Marxismus – leninismus – věda všech věd*, umístěné ve schodišťové hale, jimž se do dějin instituce zapsal regionální literát a osvětový činovník Fran Směja! Byla to *práce* – hodnota, kterou skvěle dokumentuje Grobelného profesní dráha – a s ní se pojící *pokora*. Je tedy příznačné, že to byl právě Směja – kultutrégr let padesátých – jenž byl po Listopadu připomenut opakovaně, včetně pamětní desky na jednom z opavských domů. A naproti tomu ti, kteří z řad vědeckých pracovníků SSÚ mohou pro dnešek vyjadřovat inspirativní spojení práce a pokory v nejlepší smyslu slova, stojí dodnes v hlubokém stínu. Patří mezi ně i etnografka Hana Podešvová, rozená Dymerová, jejíž třicáté výročí úmrtí připadá na 22. srpen 2019; textů u této osobnosti nalezneme poskrovnu, nemá ani svůj biogram v *Biografickém slovníku Slezska a severní Moravy*, ani v *Kulturněhistorické encyklopedii severní Moravy a Slezska!*¹

Proč je tomu tak? Důvodů je hned několik: 1/ Hana Podešvová reprezentuje etnografii a ta se obdobně jako jiné obory, orientované na kulturu, ocitala v ústraní, válcovaná politickou a hospodářskou historií, což na Ostravsku se dělo – a stále děje – obzvláště důkladně. Ve vzpomínce na Hanu Podešvovou tento prvek zaznamenal Dušan Holý slovy, že „až do samého konce života toužila vidět svou disciplínu nikoli kdesi na chvostu a rozhodně nesouhlasila s tím, jak se často „folklor“ (uvozovky jsou tu zcela na místě) prezentuje veřejnosti.“² 2/ V regionu je málo etnografů, a ti, kteří pracují v muzejních institucích, se dějinami etnografie – pokud se netýká toho kterého muzea – nezaobírají. Hana Podešvová totiž až do 1. října 1965 náležela instituci, jejíž existence se fakticky uzavřela rokem 1967, kdy se *Slezský ústav ČSAV* transformoval v historické pracoviště, zabývající se výzkumem průmyslových oblastí. Již v roce 1965 bylo rozhodnuto, že „dosavadní obory, které tříští práci ústavu a nesouvisí s novým zaměřením (etnografie, folkloristika, dějiny umění, filologie), budou zrušeny a pracovníci převedeni na jiná pracoviště.“³ A to týkalo také Hany Podešvové. V jejím případě se ovšem činitelem, jenž drasticky ukončil její profesní dráhu, stala vážná nemoc, jež vedla k jejímu předčasnému penzionování (1967); jen nakrátko – v letech 1965–1967 – pracovala po odchodu z opavského pracoviště v Krajském kulturním středisku v Ostravě. 3/ Vývoj událostí v osmdesátých a devadesátých letech 20. století a zánik samostatného Slezského ústavu ČSAV a inkorporování jeho zbytku do Slezského zemského muzea zcela vylučoval možnost věnovat pozornost letům padesátým, paušálně odsuzovaným pro ódium stalinských procesů, čistek a perzekuce. Takováto pozornost by totiž ukázala na pozitiva oné doby, což bylo pro polistopadové období nežádoucí, zvláště když si exponenti ústavu z let osmdesátých udrželi určitý společenský vliv také po roce 1989, ovšemže s nápadným a dodejme silně negativním vlivem na mladou generaci.

Hana Dymerová, rodačka z Paseky u Uničova – německé vesnice s českou komunitou – maturovala na reálném gymnáziu v Praze a následně studovala na Filozofické fakultě Karlovy univerzity etnografii a estetiku (1947–1952). Dnem 19. prosince 1951 se stala pracovnící SSÚ v Opavě, jenž měl již od roku 1948 zformulován program etnografického výzkumu v regionu – totiž když dne 11. prosince 1948 v rámci cyklu seminářů *Štáv a úkoly vědeckého průzkumu Slezska* přednesli své programové příspěvky význační představitelé etnografie Karel Chotek a Drahomíra Stránská. Za Slezsko tehdy hovořili Jaroslav Zahradník a Zdena Vachová, reprezentující etnografii ve Slezském muzeu. Hana Dymerová zastupovala Slezsko na druhé celostátní konferenci národopisných pracovníků v Praze, pořádané ve dnech 6. a 7. dubna 1952. V hutném příspěvku sdělila vše, co bylo pro danou dobu i pro roky příští podstatné: orientaci na dějiny českého a slovenského národopisu, na „plánovitý a soustavný terénní výzkum“ s důrazem na „oblasti průmyslového budování“ a na sledování dramatické proměny venkova, tj. na „přeměny naší vesnice ve vesnici socialistickou.“⁴ Klíčovým požadavkem

1 Hannah LAUDO VÁ, „Sto povídek aneb nesplněný plán“ PhDr. Hany Podešvové, CSc., Národopisné aktuality 24, 1987, s. 263–264; (šifra) Ske [Antonín Satke], *Životní jubileum PhDr. Hany Podešvové, CSc.*, Zpravodaj Slezského ústavu ČSAV, Opava 1988, leden – únor, s. 15–16.

2 Dušan HOLÝ, *Hana Podešvová-Dymerová (15. 10. 1927–22. 8. 1989)*, Národopisné aktuality 1990, č. 2, s. 101.

3 Viktor FICEK, *Slezský ústav ČSAV v Opavě 1948–1969*, Opava 1968, s. 79.

4 Hana DYMEROVÁ, *O úkolech ethnografie ve slezské oblasti*, Slezský sborník 50, 1952, s. 150–151.

byla metodická *komplexnost*, tj. překonání artefaktového pojetí etnografie – s jistou nadsázkou lze hovořit o sociologizaci a antropologizaci etnografie, jakkoliv tato slova v raných padesátých letech nemohla zaznít. Tento program, věcný a náročný, jež uskutečňovala v terénních výzkumech a v publikační aktivitě, rozšiřovala o redaktorskou práci, když redigovala časopis *Radostná země*, jež v letech 1951–1962 vydával SSÚ,⁵ a o účast na různých odborných setkáních.⁶ A právě to vše naplňuje onu vstupní charakteristiku zakladatelské generace opavského ústavu, připomenuté již v edici Grobelného vzpomínek: úctu k práci a osobní pokoru.

Co konkrétně se za prací etnografického referátu skrývalo! Především to byl terénní výzkum, koordinovaný Drahomírou Stránskou, prováděný ve spolupráci s Antonínem Robkem, Mirjam Moravcovou a Věrou Hasalovou, probíhající jak na celém Těšínsku, tak zejména v oblastech, jimž hrozilo zatopení Žermanickou přehradou – s příslibem, že vznikne monografie o těchto slezských obcích. Podešvová se oborově profilovala na etnochoreologii a poznání tanců českého Slezska věnovala nejen podstatnou část svých textů, vydaných do roku 1967, ale také s odstupem času vydané trojdílné pojednání o lidovém tanci na Opavsku. Soustředila se na poznání vývoje a typologie lidového tance v regionu a na bázi srovnávacího studia ukázala na shody a rozdíly mezi slezskými a českými tanci. Tyto výsledky studia, které promítla do své kandidátské disertační práce (titul CSc. obdržela v roce 1964), dodnes neztratily na svém významu, ba jsou bez nadsázky nepřekonané.

Nezůstalo jen u badatelské aktivity; v letech 1952–1967 Hana Podešvová pracovala v Krajském poradním sboru pro lidový zpěv a tanec v Ostravě a rozvinula spolupráci s řadou lidových souborů ve Slezsku. Nutno zdůraznit, že odmítala politické zneužívání folklóru; lidový tanec pro ni byl kultivovanou formou volnočasové aktivity. Toto prostředí, jí osobně milé, jí ale ještě více vzdálilo akademickému prostředí i časopisům, jež je dokumentují. Nechť je tedy tato vzpomínka a připojená stručná bibliografie Hany Podešvové splátkou jistého dluhu, jež vůči této osobnosti její někdejší domovské pracoviště dodnes má.

Výběrová bibliografie (zčásti pod dívčím jménem Hana Dymarová):

1952

Čím přispějeme k rozvoji lidové tvořivosti, Zpráva Slezského studijního ústavu č. 10, 1952, s. 1–2.

O úkolech etnografie ve slezské oblasti. Z II. celostátní konference národopisných pracovníků, Slezský sborník 50, 1952, s. 150–151.

Za rozvoj lidové tvořivosti na Třinecku, *Radostná země* 2, 1952, s. 91–98.

1953

Hlučínské tance, *Radostná země* 3, 1953, s. 73–79.

Krajský aktiv sběratelů lidových tanců, *Radostná země* 3, 1953, s. 128.

Lidové tance na Třinecku, *Radostná země* 3, 1953, s. 108–116.

1954

Krajské přehlídky souborů lidových písní a tanců 1954, *Radostná země* 4, 1954, s. 127–128 (s Věrou Šejvlovou).

Lidové tance ze Soběšic a nejbližšího okolí, *Radostná země* 4, 1954, s. 58–66.

Strážnice 1954, *Radostná země* 4, 1954, s. 126–127.

Úkoly národopisného výzkumu ostravsko-karvinského revíru, Slezský studijní ústav, zpráva č. 68, 1954, s. 1–2 (s Antonínem Robkem).

[referát] *Lucie Bakešová – Xavera Běhálková – Martin Zeman – Leoš Janáček, Národní tance na Moravě*, 2. vydání, Praha: SNKLHU, 1954, *Radostná země* 4, 1954, s. 91–92.

[referát] *Cyril Hykel, Lidové tance ze Štramberka na Lašsku*, Praha: SNKLHU, 1953, *Radostná země* 4, 1954, s. 124.

5 Na redakční práci se podílela od roku 1952 s Drahomírem Šajtarem, později s Ivem Stolaříkem a Antonínem Satkem, v letech 1959 a 1960 časopis řídila samostatně.

6 Tento aspekt pro stručnost tohoto připomenutí Hany Podešvové ponechejme stranou, alespoň srov. [Andělín GROBELNÝ], *Pracovní porada o thesích k dějinám Slezska*, Slezský sborník 53, 1955, s. 569.

1955

- Nacvičujeme lidové tance z Opavska*, Lidová tvořivost 6, 1955, č. 4, s. 87.
Šijeme opavský kroj, Lidová tvořivost 6, 1955, č. 3, s. 65–68.
Točivý tanec na Opavsku, in: Drahomír Šajtar (ed.), Bohumilu Sobotíkovi k padesátinám. Soubor statí a poznámek, Opava: SSÚ, 1955, s. 13–20.
Vývoj tance na Opavsku, Radostná země 5, 1955, s. 46–55.
 [referát] *Vladimír Klusák – Vtip a humor v lidové písni*, Praha: Naše vojsko, 1956, Radostná země 5, 1955, s. 58.

1956

- Dvakrát na slavnostech písní a tanců na Hradci u Opavy (1955–1956)*, Radostná země 6, 1956, s. 98–99.
Polka a lidové tance na Opavsku, Opava: Slezský studijní ústav, 1956, 83 stran. Referát: V. Vycpálek in *Československá etnografie* 6, 1958, s. 324–325.
Polka a lidové tance na Opavsku, Radostná země 6, 1956, s. 41–43, příloha s. 1–14.
Úkoly soupisu lidového oděvu ve Slezsku, Radostná země 6, 1956, příloha k č. 4, s. 5–6.

1957

- Dvacet let od smrti Jana Výchladala*, Radostná země 7, 1957, s. 95–96.
Lidové tance na Jablunkovsku, Radostná země 7, s. 86–95 (se Zdenkou Jelínkovou).
Lidové tance na Jablunkovsku, Lidová tvořivost 8, 1957, s. 113–115 (se Zdenkou Jelínkovou).
Půdorysy usedlostí a obytných domů a nejdůležitější změny bydlení v Hlavnici u Opavy v letech 1945–1950, Radostná země 7, 1957, s. 13–20.
Zpráva o výzkumu zemědělství na Hlučínsku, Radostná země 7, 1967, s. 129–133.

1958

- Archiv národopisného referátu našeho ústavu*, Zpráva Slezského studijního ústavu, č. 97, září, Opava 1958, s. 1–2.
K periodizaci vývoje lidových tanců, Radostná země 8, 1958, s. 31–32.
Lidové tance z Petřvaldu ve Slezsku, Radostná země 8, 1958, s. 26–31.
Vztahy mezi opavskými a českými lidovými tanci, Radostná země 8, 1958, s. 52–60 a 83–93.
Za lidovými tanci, in: Hlučínsko. Příroda – lid – kultura, Ostrava: Krajské nakladatelství, 1958, s. 133–136.

1959

- Lidové tance v okolí Skočova*, Radostná země 9, 1959, s. 19–24.
O názvech tanců a textech tanečních písní ze Slezska, Radostná země 9, 1959, s. 46–53.
Porada o etnografické monografii Těšínska, Radostná země 9, 1959, s. 121.
Skupina lidových tanců na Opavsku málo rozšířených, Radostná země 9, 1959, s. 81–87.
Výzkumy národopisného referátu v roce 1958, Radostná země 9, 1959, s. 28.
 [referát] *Ivo Stolařík – Hrčava*, Radostná země 9, 1959, s. 91–92.

1960

- Lidové taneční hry na Opavsku*, Radostná země 10, 1960, s. 16–21.
Patnáct let národopisné a folkloristické práce ve slezské oblasti, Radostná země 10, 1960, s. 112–118 (s Vlastou Kurkovou a Jaromírem Gelnarem).
Pracovní porada o lidovém tanci [ve dnech 17. a 18. března 1960 v Ostravě], Radostná země 10, 1960, s. 87.

1961

- Figurální tance na Opavsku*, Radostná země 11, 1961, s. 114–119.
Patnáct let vývoje souborů lidových písní a tanců na Ostravsku, Radostná země 11, 1961, s. 30–32.

1964

- Příspěvek k systematickému třídění figurálních tanců*, Opava: Slezský ústav ČSAV, 1964, edice Komunikát SÚ ČSAV č. 33, 32 stran.



1966

Diskusní příspěvky z konference o problémech folkloristických festivalů, Národopisné aktuality 3. 1966, č. 1, s. 29–38.

1979

Lidové tance na Opavsku 1, Opava: Okresní kulturní středisko, 1979, 64 stran.

1980

Lidové tance na Opavsku 2, Opava: Okresní kulturní středisko, 1980, 86 stran.

1981

Lidové tance na Opavsku 3, Opava: Okresní kulturní středisko, 1981, 52 stran.

1988

Lidové tance na Těšínsku, Ostrava: Krajské kulturní středisko, 1988, 140 stran.

Pavel Šopák





BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA / BIBLIOGRAPHY

BRYLKA-JESIONEK, Agata: *Nowożytna kalendariografia Śląska do połowy XVIII wieku : katalog / Agata Brylka-Jesionek.* Katowice: Uniwersytet Śląski, 2018, 194 s.

ISBN 978-83-226-3619-0

Publikace zabývající se základními otázkami souvisejícími se slezskými kalendáři je doprovázena rozsáhlým katalogem obsahujícím bibliografické údaje 78 titulů slezských kalendářů, které vyšly od druhé poloviny 16. do poloviny 18. století a které jsou uloženy v polských, českých, německých, maďarských, rakouských a anglických knihovnách a archivech. Knihu doplňuje index obsahující seznam církevních svátků a přehled představující generace vydavatelů kalendářů. Katalog je důležitým zdrojem vědeckých informací pro historiky zabývající se novověkými dějinami, kulturní antropology a literární vědce.

DORKO, Branislav: *Otice: z historie obce / Branislav Dorko.* Otice: obec Otice ve spolupráci se Zemským archivem v Opavě, 2018, 166 s.

ISBN 978-80-87632-52-9

Publikace je druhým, opraveným a doplněným vydáním knihy z roku 1998. Cílem knihy je stručně a srozumitelně nastínit čtenářům základní momenty, fakta a zajímavosti z otické minulosti. Oproti prvnímu vydání obsahuje kniha větší množství obrazového materiálu, který navíc mnohdy nebyl dosud publikován.

HRUBOŇ, Pavel; KOZÁK, Petr; MÜLLER, Karel: *Vůle stvrzená pečeti: středověké státoprávní listiny z archivu opavských knížat.* / Pavel Hruboň, Petr Kozák, Karel Müller. Opava: Zemský archiv v Opavě, 2018, 69 s.

ISBN 978-80-87632-56-7

Publikace byla vydána u příležitosti 700 výročí vzniku Opavského knížectví. Hlavní obsah tvoří edice i český překlad šesti pergamenových listin vydaných českými králi a opavskými knížaty z levobočné linie Přemyslovců v období let 1318 – 1461, pojišťující práva nově konstituovaného knížectví. Edici doprovázejí stati o dějinách Opavského knížectví za vlády opavských Přemyslovců, o listinách, jejich struktuře a archivní péči, o jejich uchování od středověku do současnosti.

HUBÁČEK, Adam: *Tošovický kostel: dvojí unikát.* / Adam Hubáček. Odry: Muzeum Oderska, 2018, 163 s.

ISBN 978-80-907029-1-2

Dvojí unikát – to je podle historika a kurátora Muzea Oderska Adama Hubáčka kostel v Tošovicích u Oder. Původní dřevěný kostelík měl pohnutý osud. Byl vysvěcen v roce 1510, k jeho výstavbě ale došlo již pravděpodobně v roce 1470. Pokud by se takto zachoval, patřil by mezi vůbec nejstarší kostely ve střední Evropě. Byl však zbourán na počátku minulého století a i když většinu uměleckých prvků zachránilo muzeum, nakonec se nedochovaly. Pozoruhodný je ale i stávající kostel svatého Martina. Stavba významného architekta Leopolda Bauera z přelomu 1. a 2. desetiletí 20. století byla pojata v součinnosti s dalšími slezskými umělci v duchu „Gesamtkunstwerku“.

LUKÁŠEK, Josef: *Historický atlas Euroregionu Glacensis: Euroregion Glacensis na starých mapách = Atlas historyczny Euroregionu Glacensis: Euroregion Glacensis na starychmapach / texty Josef Lukášek.* Rychnov nad Kněžnou: Euroregion Pomezí Čech, Moravy a Klad-

ska – Euroregion Glacensis, 2019, 144 s. Cílem této publikace je umožnit čtenáři vytvoření si základní představy o vývoji zobrazování území euroregionu na původních i odvozených starých mapách Čech, Moravy, Slezska a Kladska. Doprovodné texty k mapám doplňují poznatky o historickém vývoji geodézie, topografie a především kartografie, ale i o autorech jednotlivých map. Informace o jejich životě, činnosti i o tom, k jakému účelu byla mapa vytvořena a na jakou předchozí mapu navazovala, přibližuje historii tohoto území. Autoři se snažili, aby staré mapy byly zobrazeny co nejrealističtěji, některé byly proto reprodukovány barevně tak, jak bývaly ručně kolorovány jejich originály, u jiných byly reprodukcce ponechány jednobarevné.

Opavská staletí: Horní náměstí. Opava: Chronea Works, 34 nečíslovaných s. Fotografická publikace zachycuje historii Horního náměstí v Opavě, jeho významná místa a architekturu v první polovině 20. století. Vlivem urbanistického vývoje, nástupem moderní doby a rozsáhlým zničením města za druhé světové války se mnoho památek nezachovalo a náměstí stalo místem, kde se staré setkává s novým, či nové kompletně překrylo původní historickou zástavbu. Aplikace „Opavská staletí AR“ je určena jako doprovodný nástroj pro tuto multimediální knihu. Umožňuje zobrazit 3D obsah v knize pomocí augmentované reality a další fotografie a informace o daném místě či budově.

Paul Gebauer / ed. Ivo Habán, Anna Habánová. Liberec: Národní památkový ústav, 2018, 230 s.

ISBN 978-80-87810-24-8

Kolektivní monografie s katalogem díla popisuje životní příběh a uměleckou tvorbu německy hovořícího malíře Paula Ge-

bauera (1888–1951), který většinu života až do odsunu prožil v rodné obci Sosnová v Českém Slezsku. V pěti kapitolách prezentuje Gebauerův umělecký odkaz v kontextu širších historických a kulturních souvislostí. Kniha volně doprovází stejnojmennou výstavu, která v současnosti probíhá v Oblastní galerii Liberec a která se bude v příštím roce konat ve Slezském zemském muzeu (22. 1. – 26. 4. 2020) a Muzeu v Bruntále (15. 5. –30. 8. 2020).

SIOSTRZONEK, Jiří: Opava a její řeka: fotografie a pohlednice do roku 1945 / Jiří Siostrzonek. [Frýdek-Místek]: Lukáš Horký – Surbanz, 2019, 274 s.

ISBN 978-80-906351-7-3

Opava a její řeka je již pátou publikací, která vznikla ze spolupráce pedagoga Slezské univerzity Jiřího Siostrzonka a sběratele Rudolfa Dybowicze. Stejně jako v těch předchozích se vrací do minulosti. Tentokrát na starých snímcích představují fenomén vodního toku, který Opavou protéká. Řeka pracující, poetická, hrozivá nebo odpočinková – to jsou názvy některých kapitol, které zachycují řeku Opavu před více než sto lety. Většina fotografií pochází ze sbírky Rudolfa Dybowicze.

SIOSTRZONEK, Jiří: Zmizelá poezie opavských předměstí Jakteře, Kateřinek a Kylešovic: ze soukromé sbírky Rudolfa Dybowicze / Jiří Siostrzonek. [Frýdek-Místek]: Lukáš Horký – Surbanz, 2018, 329 s.

ISBN 978-80-906351-5-9

Třetí závěrečný díl rozsáhlé obrazové publikace vydané ve spolupráci s Institutem tvůrčí fotografie FPF Slezské univerzity v Opavě dokumentuje prostřednictvím stovek historických pohlednic opavská předměstí. Knihu doprovází i sto stran odbor-



ného textu. Pohlednice pocházejí ze sbírky Rudolfa Dybowicze.

SVÁČEK, Libor: *Morava a Slezsko: to nejlepší z Moravy a Slezska = The best of Moravia and Silesia = Das Beste aus Mähren und Schlesien = Samojelučšeje v Moravii i Silezii* / Libor Sváček. Český Krumlov: MCU, 2019, 176 s. (Visit Bohemia PHOTO; 23. publikace).

ISBN 978-80-73392796.

Fotografická publikace představuje čtyři kraje ve východní části České republiky – Jihomoravský, Zlínský, Olomoucký a Moravskoslezský. Jedná se o výběr toho nejlepšího z fotografií Libora Sváčka, o soubor nejatraktivnějších přírodních a historických památek těchto regionů. Pestrou mozaiku tvoří snímky focené v různých denních i ročních dobách, pozemně i z letadla či dronu.

ŠÚSTKOVÁ, Hana: *Století objektivem Ostravanů* / Hana Šústková, Antonín Barcuch, Jozef Šerka. Ostrava: Statutární město Ostrava, 2019, 167 s. (Ostrava!!!). ISBN 978-80-907387-2-0

Na základě loňské výzvy města Ostravy, aby lidé poskytli snímky dokumentující rodinný, pracovní i společenský život ve městě od roku 1918 do roku 1989, se podařilo shromáždit na sedm set fotek. Odborníci z městského archivu vybrali podle technické kvality a historického období 185 fotografií, z nichž sestavili publikaci nazvanou Století objektivem Ostravanů. Vedle snímků zachycujících zásadní historické události, jako pohled na srpnovou okupaci v ulicích Ostravy či návštěv prezidentů T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, přispěli lidé i fotografiemi běžného života obyvatel města.

Sestavila Alena Volná







AUTOŘI / AUTORS

Mgr. Dimitris Atanasiadis (dimitris.atanasiadis@seznam.cz)
Doktorand na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty
Slezské univerzity v Opavě

Doc. PhDr. Marie Gawrecká, CSc. (marie.gawrecka@fpf.slu.cz)
Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D. (lubomir.hlavienka@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc. (zdenek.jirasek@fpf.slu.cz)
Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Prof. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D. (jiri.knapik@fsv.cuni.cz)
Institut komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy,
Praha

Mgr. Ivana Kolářová (kolarova@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

Dr hab Janusz Spyra (janusz.spyra@wp.pl)
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

